

นำชมไบเสมา
ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ขอนแก่น

นำชมใบเสมาในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น
สำนักศิลปากรที่ ๙ ขอนแก่น กรมศิลปากร
กระทรวงวัฒนธรรม

“.....**ข้า**พเจ้ามีความยินดีและพอใจที่กรมศิลปากรพยายามเอาใจใส่ดำเนินงานด้านสำรวจขุดค้นทางโบราณคดีด้วยความขะมักเขม้นมาโดยตลอด การที่ได้สำรวจขุดค้นโบราณสถานในเขตจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือและรวบรวมศิลปโบราณวัตถุต่าง ๆ จัดตั้งพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขึ้นอีกแห่งหนึ่งที่จังหวัดขอนแก่น เป็นประโยชน์อย่างยิ่งที่จะทำให้ประชาชนในท้องถิ่นนี้ได้เห็น ได้รู้จักเรื่องราวของตนเอง ของถิ่นกำเนิดของตนโดยแจ่มแจ้ง ทั้งเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจศึกษาค้นคว้าประวัติศาสตร์โบราณคดีทั่วไปกว้างขวางยิ่งขึ้น

เป็นที่ทราบกันอยู่ว่า หลักฐานทางประวัติศาสตร์ของประเทศของเราที่เป็นเอกสารมีอยู่โดยจำกัด การศึกษาประวัติศาสตร์จำเป็นต้องอาศัยหลักฐานทางโบราณวัตถุเทียบเคียงสันนิษฐานด้วยอย่างมาก ดังนั้นจึงถือได้ว่าโบราณสถานและโบราณวัตถุทุกแห่ง ทุกชิ้นเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์อย่างสำคัญ ซึ่งควรสำรวจและพิจารณาศึกษาอย่างละเอียดถี่ถ้วน ทุกสิ่งทุกอย่างที่ได้ขุดค้นและรวบรวมไว้ได้แล้ว เช่น ศิลปโบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติแห่งนี้ ผู้มีหน้าที่รับผิดชอบจะต้องระวังรักษาอย่างดีที่สุดตลอดไปไม่ปล่อยปละละเลยให้เกิดความเสียหายหรือสูญหาย เพราะถ้าปล่อยให้เป็นเช่นนั้นก็เท่ากับได้ทำลายหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของชาติ ซึ่งจะเป็นความเสียหายอย่างร้ายแรง....”

บทที่ ๑

ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับโบสถ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ความหมาย

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้ความหมายไว้ว่า “โบสถ์ (น.) หมายถึง แผ่นหินที่ทำเป็นเครื่องหมายบอกเขตโบสถ์, โบสถ์สีมา...”^๑

สีมาหรือสีมา เป็นเครื่องหมายกำหนดเขตแดนที่ภิกษุสงฆ์ใช้ทำสังฆกรรมร่วมกัน^๒ โดยใช้สีมาเป็นหลักสำคัญ เพื่อให้เกิดความพร้อมเพรียงและเป็นการรักษาความสามัคคีในหมู่สงฆ์ กิจกรรมหรืองานที่ต้องทำเป็นสังฆกรรม ได้แก่ การทำปาติโมกข์ การปวารณา การสมมติสีมา การให้ผ้ากฐิน การอุปสมบท เป็นต้น การกำหนดเขตแดนหรือเครื่องหมายแสดงเขตแดนนี้เรียกว่าการ “กำหนดเขตสีมา” โดยใช้วัตถุหรือนิमितเป็นสิ่งกำหนดเขตสีมา ส่วนใหญ่มักทำจากหินใช้ปักล้อมรอบอุโบสถ

วัตถุประสงค์ในการสร้าง

คติการสร้างโบสถ์มาหินขนาดใหญ่เพื่อใช้เป็นสิ่งเคารพบูชาหรือทำหน้าที่แสดงขอบเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ถือเป็นเอกลักษณ์พิเศษที่พบแพร่หลายในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นักวิชาการบางท่านเชื่อว่า อาจสืบคติมาจากวัฒนธรรมหินตั้ง (Megalithic Culture) ในสังคมสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่มีความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผีบรรพบุรุษ ต่อมาเมื่อรับความเชื่อทางศาสนา

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๔. หน้า ๖๔๔.

^๒ จากพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้ความหมายไว้ว่า “สังฆกรรม (สังกะการ) น. หมายถึง กิจที่พระสงฆ์ตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป ร่วมกันทำภายในสีมา เช่น การทำอุโบสถการสวดพระปาติโมกข์ ...”

จากภายนอกเข้าไปผสมผสาน จึงเกิดเป็นโบสถ์ที่มีหน้าที่ในทางพระพุทธศาสนาในเวลาต่อมา นักวิชาการบางท่านเชื่อว่าโบสถ์เป็นสิ่งสร้างขึ้นเนื่องในพระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดี แต่ก็ยังไม่สามารถสรุปได้แน่ชัด รศ.ศรีศักร วัลลิโภดม ทำการศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับโบสถ์หินในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและได้เสนอแนวความคิดเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ในการสร้างโบสถ์ในสมัยทวารวดีไว้ดังนี้

๑. ทำขึ้นเพื่อใช้แสดงเขตศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาโดยปักล้อมรอบพระอุโบสถ สถูปเจดีย์ หรือการปักเป็นเครื่องหมายของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ตามบริเวณเนินดิน

๒. สร้างขึ้นเพื่อการกุศลอุทิศให้กับศาสนา อุทิศให้ผู้ตาย หรือสร้างขึ้นเพื่อเป็นพุทธบูชา แล้วนำไปปักในเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

๓. ทำขึ้นเพื่อเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์สำหรับเคารพบูชา ทำหน้าที่คล้ายสถูปเจดีย์หรือพระพุทธรูปเพื่อให้ผู้คนได้กราบไหว้บูชา^๓

ผศ. ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ เป็นนักวิชาการอีกท่านหนึ่งที่ศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับโบสถ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยกล่าวสรุปไว้ว่า โบสถ์เป็นงานศิลปกรรมอย่างหนึ่งที่อาจกล่าวได้ว่าเกิดขึ้นเฉพาะในศิลปะทวารวดีของภาคอีสาน ยกเว้นบางชิ้นที่พบในภาคกลาง เช่น ที่จังหวัดลพบุรีหรือจังหวัดพิษณุโลก และได้สรุปข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับคติการสร้างและรูปแบบโบสถ์ที่ปรากฏในภาคตะวันออกเฉียงเหนือไว้ดังนี้

๑. ใช้ปักโบสถ์เดี่ยวกลางลานในฐานะของเจดีย์องค์หนึ่ง เพราะโดยทั่วไปที่บริเวณตอนกลางโบสถ์จะมีรูปหรือสัญลักษณ์ของสถูปปรากฏอยู่ด้วยเสมอ

๒. ใช้ปักล้อมรอบสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เพื่อแสดงขอบเขต พบตัวอย่างการปักโบสถ์รอบบริเวณโบราณสถานหลายแห่งบนภูพระบาท ในเขตอำเภอบ้านฝือ จังหวัดอุดรธานี เช่น ปักล้อมรอบเพิงหินหลายจุด เช่น หอนางอุสา คอกม้าน้อย ภูนางอุสา เป็นต้น บางแห่งปักล้อมรอบฐานสี่เหลี่ยม

^๓ ศรีศักร วัลลิโภดม. ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ แอ่งอารยธรรมอีสาน แฉหลักฐานโบราณคดี พลิกโฉมหน้าประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๓๓. หน้า ๓๔๑ - ๓๔๖.

ซึ่งอาจเกี่ยวข้องกับศาสนาหรือความเชื่อบางอย่างของคนในท้องถิ่นหรืออาจเป็นการแสดงขอบเขตที่สืบทอดมาจากวัฒนธรรมหินตั้งที่ปรากฏในภาคอีสานตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ เช่น ที่เมืองเสมา จังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น

๓. ใช้ปักแปดทิศรอบฐานอาคารสี่เหลี่ยมผืนผ้า อาจมีตำแหน่งละ ๑ ใบ ๒ ใบ หรือ ๓ ใบ ซึ่งน่าจะเป็นคติการแสดงขอบเขตสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของศาสนสถานลักษณะเดียวกับอุโบสถในปัจจุบัน^๔

ลักษณะการปักโบเซมา

จากการศึกษาวิเคราะห์ลักษณะการปักโบเซมาที่ปรากฏในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือของ รศ.ศรีศักร วัลลิโภดม พบรูปแบบการปักโบเซมาที่สำคัญ ๓ ลักษณะ คือ

๑. **ปักเป็นกลุ่ม** โดยปักกระจายตามเนินดินหรือพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งโดยไม่มีทิศทางแน่นอน

๒. **ปักประจำอยู่ตามทิศ** โดยปักรอบเนินดินหรือสิ่งก่อสร้างทางศาสนา เช่น เจดีย์ พระธาตุ อุโบสถ เพื่อกำหนดให้เป็นเขตศักดิ์สิทธิ์ในลักษณะ ๔ ทิศ ๘ ทิศ หรือ ๑๖ ทิศ โดยอาจปักเป็นโบเซมาเดี่ยว โบเซมาคู่หรือปักซ้อนกัน ๓ ใบ

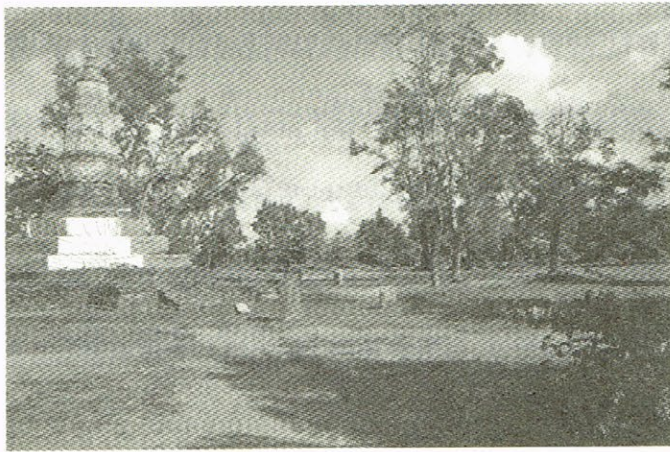
๓. **ปักอยู่ตามลำพัง** เพื่อแสดงขอบเขต ตำแหน่งของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์หรือปักเป็นพุทธบูชา^๕

ลักษณะรูปร่างของโบเซมา

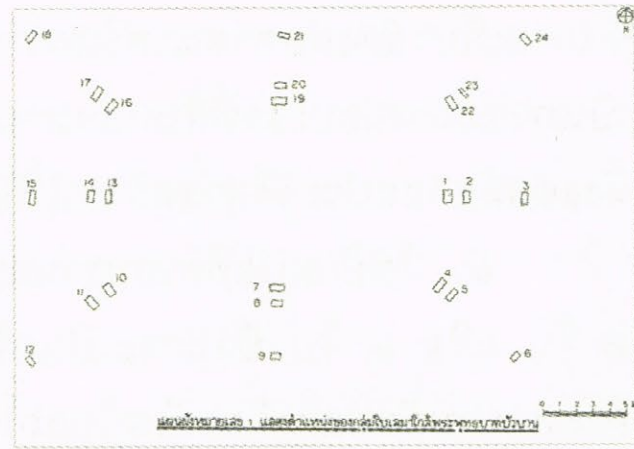
ลักษณะรูปร่างและรูปร่างของโบเซมาหินที่ปรากฏในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีลักษณะแตกต่างกันทั้งในด้านรูปร่าง ขนาดและการตกแต่ง ขึ้นอยู่กับความนิยมในแต่ละท้องถิ่น ในการปักโบเซมามักปักลงในพื้นดินลึกประมาณ ๑ ใน ๓ หรือ ๑ ใน ๔ ของความสูงโบเซมา รศ.ศรีศักร วัลลิโภดม อ้างอิงข้อมูลจากการศึกษาลักษณะรูปร่างของโบเซมาที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของ

^๔ ศักดิ์ชัย สายสิงห์. ศิลปะทวารวดี วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๗. หน้า ๒๓๕ - ๒๓๖.

^๕ ศรีศักร วัลลิโภดม. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๗.

โบสถ์ที่เมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย
จังหวัดกาฬสินธุ์

แผนผังแสดงตำแหน่งกลุ่มโบสถ์ใกล้
พระพุทธรูปบัวบาน อำเภอบ้านผือ
จังหวัดอุดรธานี (จากหนังสือโบสถ์กลุ่ม
พระพุทธรูปบัวบาน อ.บ้านผือ จ.อุดรธานี,
หน้า ๒๙)

ผศ. ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ ที่พิจารณาแบ่งรูปแบบโบสถ์ที่พบออกเป็น ๓
รูปแบบใหญ่ๆ คือ

๑. แบบแท่งหินธรรมชาติ (Unfashioned stone Pillar or Slab)
ลักษณะเป็นแท่งหินธรรมชาติที่ไม่มีการถากโคนหรือตกแต่งก้อนหินให้เป็น
รูปทรงที่แน่นอน

๒. แบบแผ่นหินแบน (Slab type) ลักษณะคล้ายใบโพธิ์หรือกลีบบัว
ส่วนยอดมีลักษณะแหลมหรือโค้ง เกิดจากการถากแท่งหินให้เป็นแผ่นแบน

โบสถ์แบบแผ่นหินแบน

๓. **แบบแท่งหิน (Pillar type)** ลักษณะคล้ายเสาหินที่เกิดจากการ
ถากและตกแต่งก้อนหินให้เป็นแท่งหรือเป็นเหลี่ยม รูปทรงสี่เหลี่ยม หกเหลี่ยม
แปดเหลี่ยมหรือรูปทรงกลม ส่วนปลายมีลักษณะสอบแหลมหรือสอบโค้ง^๖

ผศ. ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ทำการศึกษารูปแบบใบเสมาที่ปรากฏ
ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและกล่าวสรุปไว้ว่า รูปแบบใบเสมาที่พบใน
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยทั่วไปมักทำเป็นลักษณะคล้ายกลีบบัว ขนาดสูง
ตั้งแต่ ๑ - ๒ เมตร รองลงมา ได้แก่ รูปทรงสี่เหลี่ยมและรูปทรงแปดเหลี่ยม
ซึ่งพบจำนวนน้อยมาก^๗

ใบเสมาแบบแท่งหิน

^๖ เรื่องเดิม, หน้า ๓๐๔.

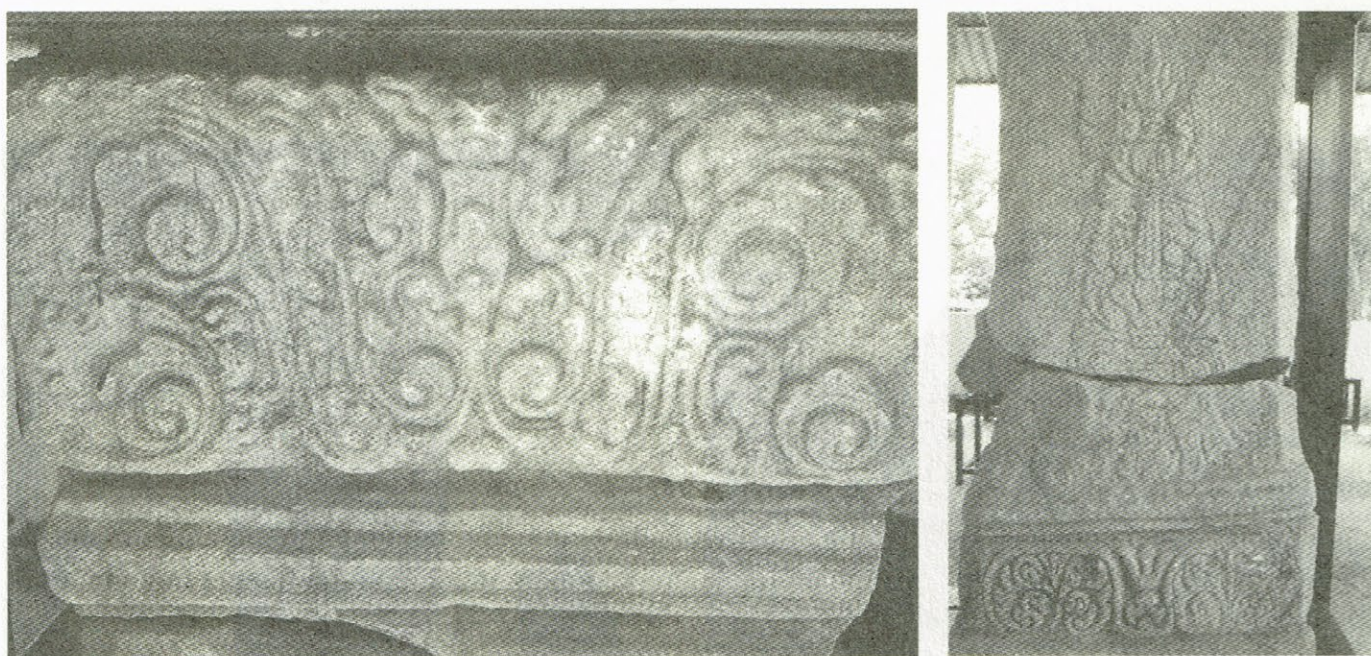
^๗ ศักดิ์ชัย สายสิงห์. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๕.

ลวดลายบนใบเสมา

ลักษณะใบเสมาที่ปรากฏในภาคตะวันออกเฉียงเหนือแบ่งออกเป็น ใบเสมาแบบเรียบและใบเสมาแบบที่มีการสลักลวดลายเป็นภาพหุ่นต่ำ จากลักษณะลวดลายที่ปรากฏอาจแบ่งออกได้เป็น ๕ ประเภท คือ

๑. ลายก้านขด ลายกนก ลายก้นเมฆหรือลายพันธุ์พฤกษา

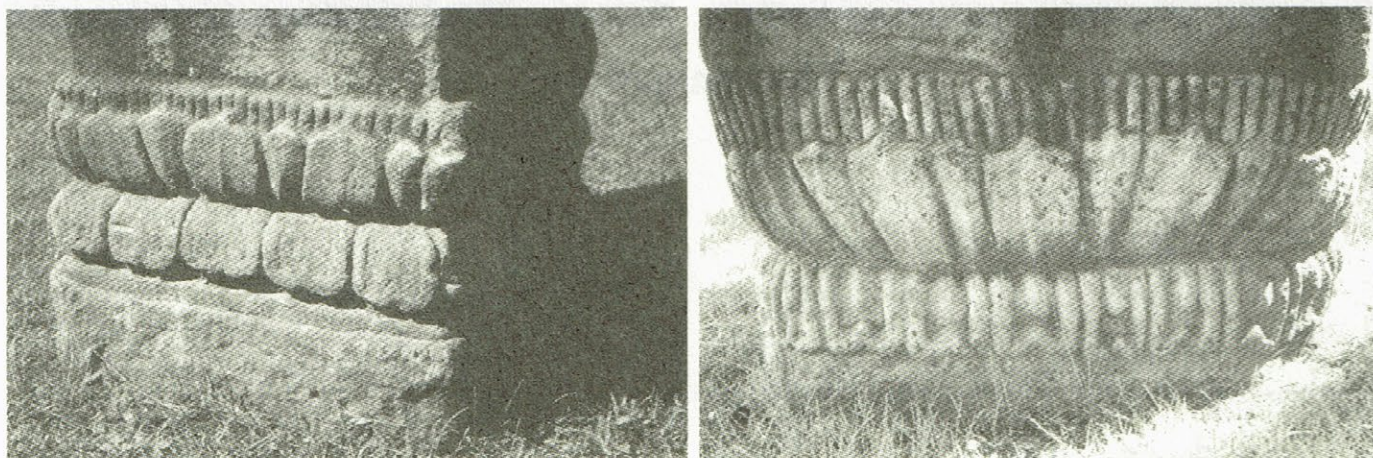
นิยมสลักไว้ที่บริเวณส่วนฐานหรือบริเวณลำตัวของใบเสมาแบบ แท่งหิน

ลักษณะลวดลายพันธุ์พฤกษาที่สลักไว้บริเวณเชิงใบเสมาแบบแท่งหิน

๒. ลายกลีบบัว

ที่ส่วนฐานของใบเสมาทั้งแบบแท่งหินและแบบแผ่นหิน นิยมสลัก ลายกลีบบัวว่า กลีบบัวหงายและเกสรบัว ตลอดแนวความกว้างของใบเสมา

ลวดลายกลีบบัวบริเวณส่วนฐานใบเสมาแบบแท่งหินและแบบแผ่นหิน

๓. ภาพสถูปเจดีย์ ภาพหม้อน้ำ (หม้อปูลมชฎะ) หรือแนวสัน แกนหุ่น

นิยมสลักไว้บริเวณตอนกลางของโบสถ์มาตั้งแต่ส่วนฐานไปจนถึง
ส่วนยอด บางครั้งอาจสลักลงดลายนี้อื่นประกอบ

ภาพหม้อน้ำปูลมชฎะ

ภาพสถูปเจดีย์

๔. ภาพบุคคลหรือสัญลักษณ์ในทางพระพุทธศาสนา

นิยมสลักไว้บริเวณตอนกลางของโบสถ์มา เช่น ภาพพระพุทธเจ้า
พระโพธิสัตว์ ธรรมจักร

ภาพพระพุทธเจ้าแสดงวितรรกะมูทรา

ภาพหม้อน้ำ ด้านบน สลักเป็นรูปธรรมจักร

๕. ภาพเล่าเรื่อง

นิยมสลักไว้บริเวณตอนกลางของใบเสมาเหนือลายกลีบบัวหรือลายกนก มักสลักเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติหรือชาดกในพระพุทธศาสนา โดยมีภาพบุคคล สัตว์ และสิ่งของเป็นองค์ประกอบเพื่อแสดงเหตุการณ์ตอนสำคัญของเรื่อง

ใบเสมาสลักภาพเล่าเรื่องในพระพุทธศาสนา

ใบเสมาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบร่องรอยใบเสมาหินกระจายตัวอยู่ตามพื้นที่ต่าง ๆ ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา มีนักวิชาการทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศหลายท่านให้ความสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์เรื่องราวเกี่ยวกับใบเสมาหินทรายที่ปรากฏในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและตีพิมพ์ข้อมูลทางวิชาการออกเผยแพร่สู่สาธารณชนมาเป็นระยะ จากการสำรวจใบเสมาหินในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือของ รศ.ศรีศักร วัลลิโภดม พบร่องรอยใบเสมาหินกระจายอยู่ในพื้นที่ต่าง ๆ โดยแบ่งออกเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ ได้ ๓ กลุ่มตามลุ่มแม่น้ำที่สำคัญ คือ

๑. **กลุ่มใบเสมาที่พบในบริเวณลุ่มน้ำชี** พบใบเสมาหินในเขตจังหวัดชัยภูมิ ขอนแก่น กาฬสินธุ์ มหาสารคาม ร้อยเอ็ด อุบลราชธานี อำนาจเจริญ ยโสธร และบางส่วนของจังหวัดอุดรธานี เป็นกลุ่มที่พบใบเสมาหนาแน่นมากที่สุด โดยเฉพาะในเขตจังหวัดกาฬสินธุ์

๒. **กลุ่มใบเสมาที่พบในบริเวณลุ่มน้ำมูล** พบใบเสมาหินในเขตจังหวัดนครราชสีมา สุรินทร์และจังหวัดบุรีรัมย์ เป็นกลุ่มที่พบใบเสมาหินหนาแน่นน้อยที่สุด พบมากที่บ้านโตนด อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา

๓. **กลุ่มใบเสมาที่พบในบริเวณลุ่มน้ำโขง** พบใบเสมาหินในเขตจังหวัดเลย หนองคาย หนองบัวลำภู บางส่วนของจังหวัดอุดรธานี สกลนครและจังหวัดนครพนม โดยเฉพาะบริเวณเชิงเขาและไหล่เขาภูพาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี^๔

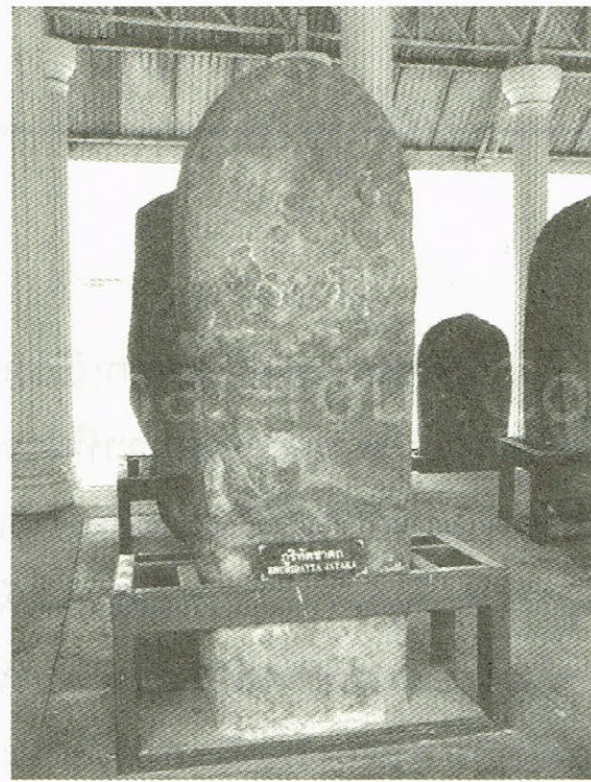
๑. กลุ่มใบเสมาที่พบในบริเวณลุ่มน้ำชี

๑.๑ **จังหวัดชัยภูมิ** ข้อมูลจากหนังสือวัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดชัยภูมิระบุไว้ว่า ในเขตจังหวัดชัยภูมิ พบกลุ่มใบเสมาที่บ้านกุดโง้ง ตำบลบึงคล้า กลุ่มใบเสมาที่บ้านเมืองเก่า ในเขตอำเภอมะนิญ กลุ่มใบเสมาที่บ้านโนนธาตุ กลุ่มใบเสมาที่บ้านคอนสวรรค์ ตำบล

^๔ ศรีศักร วัลลิโภดม. เรียบเรียงจากเรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๐-๓๕๐.

คอนสวรรค์ ในเขตอำเภอคอนสวรรค์ กลุ่ม
ใบเสมาที่บ้านโนนฆ้อง กลุ่มใบเสมาที่
บ้านโพธิ์ กลุ่มใบเสมาที่บ้านพันลำ ตำบล
สระโพนทอง ในเขตอำเภอเกษตรสมบูรณ์
กลุ่มใบเสมาที่บ้านโนนหินหัก ตำบลบ้าน
แก้ง กลุ่มใบเสมาที่พระธาตุหนองสามหมื่น
ในเขตอำเภอภูเขียวและที่เมืองโบราณ
หามหอก บ้านหนองไข่นุ่ ตำบลลุ่มน้ำชี
ในเขตอำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ

จากลักษณะรูปทรงใบเสมา
ที่พบในเขตจังหวัดชัยภูมิมีทั้งใบเสมา
แบบแท่งหิน แบบแผ่นหิน บางใบมี
รูปทรงคล้ายรูปสามเหลี่ยม ใบเสมาที่มี
การตกแต่งมักสลักเป็นลายกนก ลายกลีบบัว ภาพสัญลักษณ์ในทางพระพุทธ
ศาสนา ภาพพระพุทธเจ้า ภาพพระโพธิสัตว์ ภาพสัตว์ ภาพเล่าเรื่อง และสลัก
เป็นแนวสันแกนหินที่บริเวณกลางใบเสมา พบการปักในลักษณะประจำทั้ง ๘ ทิศ
และปักแบบไม่มีทิศทางที่แน่นอน ใบเสมาบางส่วนถูกเคลื่อนย้ายไปเก็บรักษา
ไว้ภายในอาคารของวัดที่อยู่ใกล้เคียง บางส่วนถูกนำไปใช้เป็นเสาหลักเมืองใน
เขตอำเภอภูเขียว จังหวัดชัยภูมิ

ใบเสมาที่บ้านกุดโง้ง ตำบลบึงคล้า
อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ

๑.๒ จังหวัดขอนแก่น ข้อมูลจากหนังสือวัฒนธรรม พัฒนาการทาง
ประวัติศาสตร์ เอกลักษณะและภูมิปัญญาจังหวัดขอนแก่น ระบุไว้ว่า ในเขต
จังหวัดขอนแก่น พบกลุ่มใบเสมากระจายอยู่ตามอำเภอต่างๆ ได้แก่ กลุ่มใบเสมา
ที่เมืองโบราณบ้านโพธิ์ชัยหรือเมืองชัยวาน ตำบลโพธิ์ชัย อำเภอเมืองจัตวี
กลุ่มใบเสมาที่วัดโนนศิลาบ้านฝายหิน กลุ่มใบเสมาที่วัดสระพัง บ้านบัวสิมมา
ตำบลโนนอุดม กลุ่มใบเสมาที่วัดโพธิ์ธาตุ ตำบลชุมแพ กลุ่มใบเสมาที่วัดไตรรงค์
บ้านโนนชาติ ตำบลโนนหัน และกลุ่มใบเสมาที่โนนพระนอน บ้านหนองบัว
ในเขตอำเภอชุมแพ นอกจากนี้ยังพบกลุ่มใบเสมาที่บ้านเมืองเพี้ย ตำบล
เมืองเพี้ย ในเขตอำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่นด้วย

ใบเสมาที่พบในเขตจังหวัด
ขอนแก่นส่วนใหญ่เป็นใบเสมาแบบแผ่นหินที่มี
การสลักลายกลีบบัวที่ส่วนฐาน บางใบตกแต่ง
ด้วยการสลักภาพสถูปเจดีย์ ภาพหม้อปูลมพระ
ลายพันธุ์พฤกษา สลักเป็นแนวสันแกนหินและ
ภาพเล่าเรื่องในพระพุทธศาสนาบริเวณกลาง
ลำตัว พบการปักในลักษณะปักประจำทิศทั้ง ๘
และปักกระจายแบบไม่มีทิศทางที่แน่นอน
ใบเสมาบางส่วนถูกเคลื่อนย้ายไปเก็บรักษา
ไว้ภายในวัดหลายแห่งทั้งในและนอกเขตอำเภอ
ชุมแพ นอกจากนี้ใบเสมาบางส่วนยังถูก
เคลื่อนย้ายไปทำเป็นเสาหลักเมืองในตัวจังหวัด
ขอนแก่นด้วย

ใบเสมาที่วัดไตรรงค์
บ้านโนนชาติ อำเภอชุมแพ
จังหวัดขอนแก่น

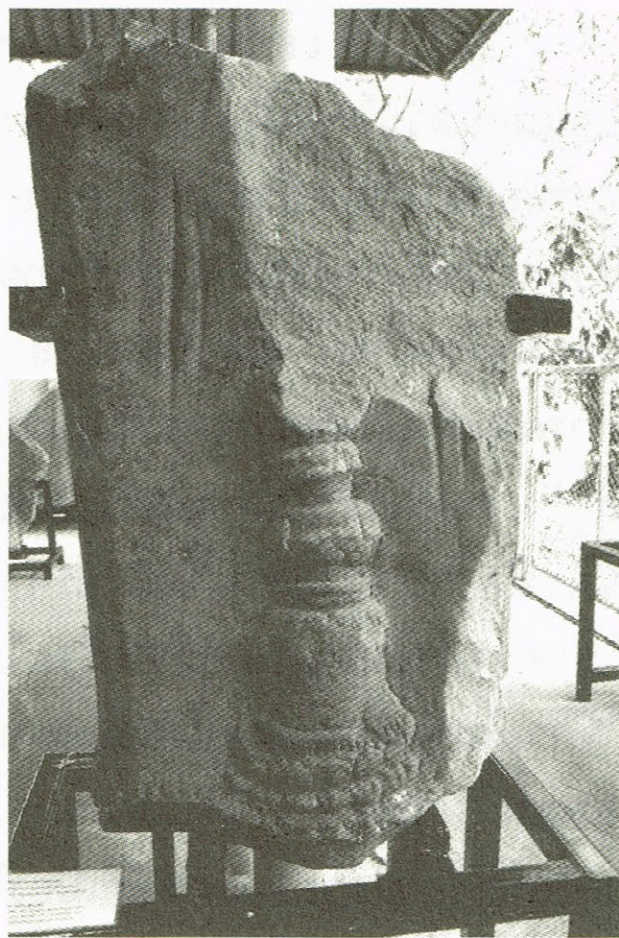
ในจังหวัดขอนแก่นพบร่องรอยใบเสมาที่มีการจารึกตัวอักษร
เช่น ที่วัดไตรรงค์ บ้านโนนชาติ ตำบลโนนหัน อำเภอชุมแพ พบใบเสมาจารึก
ด้วยตัวอักษรขอมโบราณ ภาษาสันสกฤต ๑ ด้าน ๖ บรรทัด สันนิษฐานว่า
สร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๕ ที่วัดโนนศิลา บ้านฝายหิน ตำบล
วังหินลาด อำเภอชุมแพ พบใบเสมาที่มีการจารึกตัวอักษรหลายใบ มีใบเสมา
จำนวน ๒ ใบ ที่มีการอ่านและถอดความหมายแล้ว ใบที่ ๑ จารึกด้วยอักษร
หลังปัลลวะ ภาษามอญโบราณ จำนวน ๑ ด้าน ๕ บรรทัด สันนิษฐานว่า
สร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ใบที่ ๒ จารึกด้วยอักษรหลังปัลลวะ ภาษามอญโบราณ จำนวน ๑ ด้าน ๗ บรรทัด เนื้อหากล่าวถึงการสร้างสิ่งของถวาย
แด่พระพุทธศาสนาและกล่าวถึงการอุทิศผลบุญให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว
โดยมุ่งหวังเพื่อให้เกิดในสมัยพระศรีอารยซึ่งเป็นอนาคตพระพุทธเจ้า การพบ
ศิลาจารึกดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลการนับถือพระพุทธศาสนาที่เผยแพร่
เข้ามาในดินแดนแถบนี้ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ได้เป็นอย่างดี

๑.๓ จังหวัดมหาสารคาม ข้อมูลจากหนังสือวัฒนธรรม พัฒนาการทาง
ประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดมหาสารคาม ระบุไว้ว่า ในเขต
จังหวัดมหาสารคาม พบกลุ่มใบเสมาที่โนนพระนอน ที่โบราณสถานอุ่มมัญจาคู

บ้านสระ ตำบลคันธารราษฎร์ กลุ่ม
ใบเสมาที่วัดพระพุทธรมงคล กลุ่ม
ใบเสมาที่วัดสุวรรณवास บ้านโคกพระ
ตำบลโคกพระ ในเขตอำเภอกันทรวิชัย
กลุ่มใบเสมาที่วัดศรีนครเตาบ้านเมืองเตา
ตำบลเมืองเตา อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย
กลุ่มใบเสมาทำจากศิลาแลงที่ภู่น้อย
และใบเสมาที่พบในบริเวณที่ดินของ
นายคำนาย ตือเปลี่ยน บ้านหนองแคน
น้อย ตำบลกุ้งสันต์รัตน ในเขตอำเภอ
นาตูน จังหวัดมหาสารคาม

จากลักษณะรูปทรงใบเสมา
ที่พบในจังหวัดมหาสารคามพบทั้ง
ใบเสมาแบบแผ่นหินและแบบแท่งหิน
ตกแต่งด้วยการสลักเป็นภาพหม้อ

ปูรณฆฏะ ภาพสถูปเจดีย์ แนวสันแกนหินและลายกลีบบัว ใบเสมาที่พบ
ส่วนใหญ่ปักอยู่ใกล้โบราณสถาน บางกลุ่มปักอยู่รอบเนินดินโดยไม่มีทิศทาง
แน่นอน

ใบเสมาที่ดินของนายคำนาย ตือเปลี่ยน
ในเขตอำเภอนาตูน จังหวัดมหาสารคาม

๑.๔ จังหวัดอุดรธานี ข้อมูลจากหนังสือวัฒนธรรม พัฒนาการทาง
ประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดอุดรธานี ระบุไว้ว่า บริเวณ
ลำน้ำปาวซึ่งเป็นแม่น้ำสาขาของแม่น้ำชีในเขตจังหวัดอุดรธานี พบกลุ่มใบเสมา
ที่วัดบ้านจำปี กลุ่มใบเสมาที่บ้านโนนหมากคำ กลุ่มใบเสมาที่บ้านท่าไฮ
ตำบลท่าไฮ ในเขตอำเภอสรีธาตุ และกลุ่มใบเสมาที่ปักอยู่รอบพระธาตุดอนแก้ว
ภายในวัดมหาธาตุเจดีย์ บ้านดอนแก้ว ตำบลตูมใต้ ในเขตอำเภอกุมภวาปี

จากลักษณะรูปทรงใบเสมาที่พบในบริเวณลำน้ำปาวซึ่งเป็น
แม่น้ำสาขาของแม่น้ำชีในเขตจังหวัดอุดรธานี พบใบเสมาทั้งแบบแท่งหินและ
แบบแผ่นหิน ตกแต่งด้วยการสลักลายกลีบบัว ลายกนกและลายพันธุ์พฤกษาที่
ส่วนฐาน บางใบสลักแนวสันแกนหินที่บริเวณกลางลำตัว ปักเป็นกลุ่มหลาย

ลักษณะ คือ ปักล้อมรอบเนินดินเป็นรูปวงกลม ปักล้อมรอบเจดีย์ทั้ง ๘ ทิศ และปักแบบไม่มีทิศทางแน่นอน

๑.๕ จังหวัดกาฬสินธุ์ ข้อมูลจากหนังสือวัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดกาฬสินธุ์ ระบุว่า ในเขตจังหวัดกาฬสินธุ์ปรากฏร่องรอยกลุ่มโบราณสถานและกลุ่มใบเสมาสมัยทวารวดีหนาแน่นหลายพื้นที่ในหลายอำเภอ ซึ่งถือว่าพบหนาแน่นที่สุดในบริเวณลุ่มแม่น้ำชี

ในเขตอำเภอกมลาไสย พบกลุ่มใบเสมาที่เมืองฟ้าแดดสงยาง กลุ่มใบเสมาที่วัดโพธิ์ชัยเสมาราม กลุ่มใบเสมาที่โรงเรียนฟ้าแดดสงยางวิทยาคม กลุ่มใบเสมาที่ศาลเจ้าปู่เจ้าท่า และวัดบ้านท่ากลาง ตำบล

เจ้าท่า ในเขตอำเภอฆ้องชัยพบกลุ่มใบเสมาที่วัดโนนศิลาเลิง กลุ่มใบเสมาที่โรงเรียนโนนศิลาสว่างวิทย์และกลุ่มใบเสมาที่บ้านโนนศิลาเลิง ในเขตอำเภอกุฉินารายณ์พบกลุ่มใบเสมาที่บ้านหนองห้าง ตำบลกุดหว้า กลุ่มใบเสมาที่บ้านกุดน้ำกิน กลุ่มใบเสมาที่บ้านหินแป้น กลุ่มใบเสมาที่ตำบลนาคู กลุ่มใบเสมาที่วัดเหนือ บ้านบัวขาว กลุ่มใบเสมาที่วัดกกตาล ตำบลหูลิง กลุ่มใบเสมาที่วัดสมีนาดก ตำบลนาโก ในเขตอำเภอสหัสขันธ์พบกลุ่มใบเสมาที่วัดภูค่าวพุทธนิมิตร บ้านโสกทรายและกลุ่มใบเสมาที่บ้านโนนศิลา ในเขตอำเภอเขาวงพบกลุ่มใบเสมาที่บ้านนางาม กลุ่มใบเสมาที่บ้านดอนแคน ตำบลบ่อแก้ว กลุ่มใบเสมาที่วัดกลางกุดสิมคุ่มเก่าและกลุ่มใบเสมาวัดบ้านโพนนาดี ตำบลสงเปือย ในเขตอำเภอนามนพบกลุ่มใบเสมาที่บ้านสังคมพัฒนา ตำบลหลักเหลี่ยม กลุ่มใบเสมาที่บ้านดงสว่าง กลุ่มใบเสมาที่บ้านสงเปือย กลุ่มใบเสมาที่บ้านหนองแสง กลุ่มใบเสมาที่โนนพระเจ้าคอกุดและกลุ่มใบเสมาที่บ้านสัมป่อย

ภาพถ่ายทางอากาศเมืองฟ้าแดดสงยาง
อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ใบเสมาที่วัดโพธิ์ชัยเสมาราม บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ นักวิชาการบางท่านสันนิษฐานว่า สลักภาพเหตุการณ์จากชาดก เรื่อง สรภังคชาดก

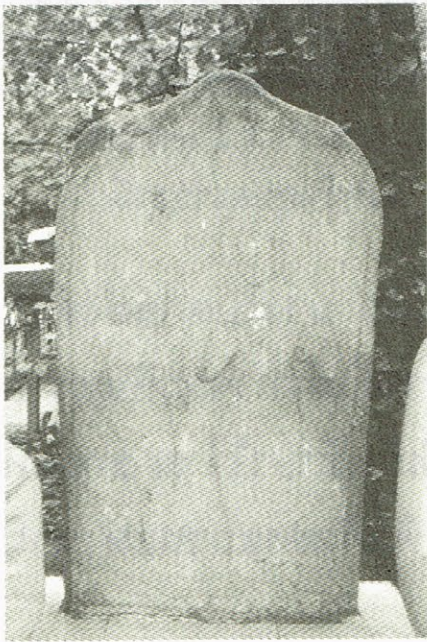

ใบเสมาที่ศาลหลักเมือง อำเภอมือเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์ พบที่เมืองฟ้าแดดสงยาง บ้านเสมา อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ตำบลสงเปือย ในเขตอำเภอกมลาไสยพบกลุ่มใบเสมาที่บ้านทรัพย์ ในเขตอำเภอนองบุรีพบกลุ่มใบเสมาที่บ้านนาบง ตำบลหนองหิน ในเขตอำเภอยางตลาดพบกลุ่มใบเสมาที่บ้านดอนน้อยและบ้านนอกนาแกในเขตตำบลหลุบ กลุ่มใบเสมาที่วัดบ้านขมิ้นตำบลขมิ้น กลุ่มใบเสมาที่วัดสว่างอารมณ์บ้านอุ่มเม่า กลุ่มใบเสมาที่วัดสว่างชัยศรี บ้านปอแดง ในเขตตำบลอุ่มเม่า และกลุ่มใบเสมาที่วัดดอนยานาง บ้านดอนยานาง ในเขตอำเภอมือเมืองพบใบเสมาที่ศาลหลักเมือง กลุ่มใบเสมาที่พิพิธภัณฑสถานวัดกลาง กลุ่มใบเสมาที่วัดสว่างคงคา และกลุ่มใบเสมาที่วัดเหนือ

จากลักษณะรูปทรงใบเสมาที่พบในจังหวัดกาฬสินธุ์พบทั้งใบเสมาแบบแท่งหินธรรมชาติ ใบเสมาแบบแท่งหินรูปทรงสี่เหลี่ยม แปดเหลี่ยม และแบบแผ่นหิน ในเขตอำเภอกุฉินารายณ์พบใบเสมาแบบแท่งหินรูปทรงสี่เหลี่ยมด้านเท่า ลำตัวเรียวยาว ส่วนยอดเรียวสอบแหลม ชาวบ้านเรียกว่า หินทอด ตกแต่งด้วยการสลักลายกลีบบัวหรือลายกนกที่ส่วนฐาน การตกแต่ง

ใบเสมามีการสลักภาพบุคคล สัตว์ ภาพเล่าเรื่องในพระพุทธศาสนาและสลัก
แนวสันแกนหินบริเวณกลางใบเสมา พบการปักใบเสมาหลายลักษณะ ได้แก่
การปักรอบเนินดินโดยไม่กำหนดทิศทางที่แน่นอนและการปักรอบเจดีย์ใน
ลักษณะ ๔ ทิศ ๘ ทิศ ใบเสมาที่พบในจังหวัดกาฬสินธุ์บางส่วนถูกเคลื่อนย้าย
จากตำแหน่งเดิมไปเก็บรักษาไว้ตามสถานที่ต่าง ๆ หลายแห่ง เช่น วัดโพธิ์ชัย-
เสมาราม บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์
วัดมหาชัย ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม และที่พิพิธภัณฑสถาน
แห่งชาติ ขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น

ใบเสมาที่วัดโนนศิลาเลิง
ในเขตอำเภอฆ้องชัย
จังหวัดกาฬสินธุ์

ใบเสมาภายในวัดโพธิ์ชัยเสมาราม บ้านเสมา
ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

๑.๖ จังหวัดร้อยเอ็ด ข้อมูลจากหนังสือวัฒนธรรม พัฒนาการทาง
ประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดร้อยเอ็ด ระบุไว้ว่า ในเขต
จังหวัดร้อยเอ็ดปรากฏร่องรอยกลุ่มใบเสมาที่วัดเหนือและวัดพระลานชัย
ในเขตอำเภอเมือง และกลุ่มใบเสมาที่หนองศิลาเลข ในเขตอำเภอพนมไพร

จากลักษณะรูปทรงใบเสมาที่พบในเขตจังหวัดร้อยเอ็ด พบทั้ง
ใบเสมาแบบแผ่นหินแบนและแบบแท่งหินแปดเหลี่ยม ตกแต่งด้วยการสลักลาย
กลีบบัวที่ส่วนฐานและสลักแนวสันแกนหินที่บริเวณกลางลำตัว ปัจจุบันใบเสมา
บางส่วนถูกเคลื่อนย้ายไปเก็บรักษาไว้ที่บริเวณอุโบสถวัดป่าอัมพวันและ
ที่ว่าการอำเภอพนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด

๑.๗ จังหวัดอุบลราชธานี ข้อมูลจากหนังสือวัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดอุบลราชธานี ระบุว่า พบกลุ่มใบเสมาในเขตบ้านชีทวน ในเขตอำเภอเขื่องใน กลุ่มใบเสมาที่บ้านไผ่ใหญ่ ตำบลไผ่ใหญ่ กลุ่มใบเสมาที่ตลาดบ้านม่วง กลุ่มใบเสมาที่บ้านโพนเมืองมะทัน กลุ่มใบเสมาที่บ้านพะโรจน์ กลุ่มใบเสมาที่บ้านโนนค้อทุ่ง และกลุ่มใบเสมาที่บ้านยางธาตุ ในเขตอำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี

ใบเสมาจาก อ.ม่วงสามสิบ
จังหวัดอุบลราชธานี

จากลักษณะรูปทรงใบเสมาที่พบในเขตจังหวัดอุบลราชธานี ส่วนใหญ่เป็นใบเสมาแบบแผ่นหินรูปทรงคล้ายใบหอก ยอดสอบโค้ง บางใบตกแต่งด้วยการสลักแนวสันแกนหรือลายกลีบบัว ที่บริเวณกลางลำตัวทำจากหินทรายและศิลาแลง ปัจจุบันใบเสมาบางส่วนถูกเคลื่อนย้ายไปเก็บรักษาไว้ ณ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของหมู่บ้าน วัดในพื้นที่ใกล้เคียง และที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขอนแก่น

๑.๘ จังหวัดอำนาจเจริญ ข้อมูลจากหนังสือวัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดอำนาจเจริญ ระบุว่า ในเขตจังหวัดอำนาจเจริญมีลำน้ำเซบก เซบาย ซึ่งเป็นลำน้ำสาขาของแม่น้ำชีไหลผ่าน พบกลุ่มใบเสมาที่วัดดงเผ่าเก่า บ้านหนองเรือ ตำบลนาหมอม้า ในเขตอำเภอเมือง กลุ่มใบเสมาที่วัดโพธิ์ศิลา บ้านเปือยหัวดง ตำบลเปือย อำเภอสิรินธร กลุ่มใบเสมาที่วัดป่าไร่ บ้านเปือยหัวดง กลุ่มใบเสมาหลังโรงเรียนชุมชนเปือยหัวดง ที่บ้านโพนเมือง ตำบลไม้กลอน ในเขตอำเภอพนา กลุ่มใบเสมาที่แหล่งโบราณคดีเมืองจั่ว และกลุ่มใบเสมาที่บ้านชาด ตำบลเค็งใหญ่ ในเขตอำเภอหัวตะพาน

จากลักษณะรูปทรงใบเสมาที่พบในเขตจังหวัดอำนาจเจริญ พบทั้งใบเสมาแบบแผ่นแบนและแบบแท่งหินตกแต่งด้วยการสลักภาพสัญลักษณ์

รูปหม้อน้ำปูลงมณฑุระ รูปธรรมจักร ลายกลีบบัว แนวสันแกนหมุนและรูปสัตว์
โดยปักล้อมรอบบริเวณที่ประดิษฐานรูปเคารพหรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์

๑.๙ จังหวัดยโสธร ข้อมูลจากหนังสือวัฒนธรรม พัฒนาการทาง
ประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดยโสธร ระบุไว้ว่า ในเขตจังหวัด
ยโสธรพบกลุ่มใบเสมาในหลายพื้นที่ ในเขตอำเภอเมืองพบกลุ่มใบเสมาที่
บ้านตาตทอง บ้านชุมเงิน ตำบลชุมเงิน และกลุ่มใบเสมาที่วัดพระธาตุเก่า
บ้านดอนกลาง ตำบลค้อเหนือ ในเขตอำเภอป่าดัวพบกลุ่มใบเสมาที่ตึลาลาเลข
บ้านศรีฐาน ตำบลกระจาย ในเขตอำเภอทรายมูลพบกลุ่มใบเสมาที่บ้านโป่ง ตำบล
นาเวียง กลุ่มใบเสมาที่วัดบ้านค้อ ตำบลไผ่สร้างช้าง ในเขตอำเภอมหาชนะชัย
พบกลุ่มใบเสมาที่วัดหนองสิม (ดอนไก่อย) ในเขตบ้านบึงแก ตำบลบึงแก กลุ่ม
ใบเสมาที่บ้านกู่จาน ตำบลกู่จาน และกลุ่มใบเสมาที่บ้านหัวเมือง ตำบลหัวเมือง

จากลักษณะรูปทรงใบเสมาที่พบในเขตจังหวัดยโสธร พบทั้ง
ใบเสมาแบบแผ่นแบนและแบบแท่งหินที่ทำจากหินทรายและศิลาแลง
พบการปักในลักษณะปักประจำทิศบนเนินดินล้อมรอบศาสนสถาน ปักแบบ
ไม่มีทิศทางที่แน่นอนและปักแบบเดี่ยว ตกแต่งด้วยการสลักภาพหม้อปูลงมณฑุระ
ลายกลีบบัว ภาพยักษ์ ภาพเล่าเรื่องในพุทธประวัติ ลายพันธุ์พฤกษาและแนว
สันแกนหมุน ใบเสมาบางส่วนถูกเคลื่อนย้ายไปเก็บรักษาไว้ที่วัดศรีธรรมาราม
อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด ที่วัดสุปฏิหาราราม อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี
และที่วัดมิ่งเมือง ในเขตอำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด

๒. กลุ่มใบเสมาที่พบในบริเวณลุ่มน้ำมูล

๒.๑ จังหวัดนครราชสีมา
ข้อมูลจากหนังสือวัฒนธรรม
พัฒนาการทางประวัติศาสตร์
เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัด
นครราชสีมา ระบุไว้ว่า ในเขต
จังหวัดนครราชสีมาพบกลุ่มใบเสมา
ที่วัดธรรมจักรเสมาราม บ้านหินตั้ง

ภาพถ่ายทางอากาศเมืองเสมา

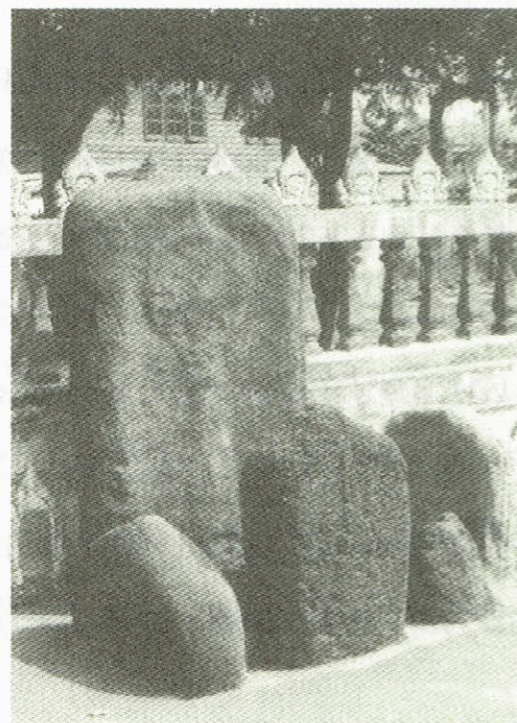
ภายในเมืองเสมา ตำบลโคราช กลุ่มใบเสมาที่บ้านคลองขวาง ตำบลเสมา ในเขตอำเภอสูงเนิน กลุ่มใบเสมาที่บ้านหนองไผ่ ตำบลจรเข้มาก ในเขต อำเภอครบุรี กลุ่มใบเสมาที่บ้านโหนด อำเภอสูงเนิน และกลุ่มเสาหินโบราณ ในเขตอำเภอสีคิ้ว

จากลักษณะรูปทรงใบเสมาที่พบในเขตจังหวัดนครราชสีมา พบทั้งใบเสมาแบบแผ่นแบน แบบแท่งหินธรรมชาติและแบบแท่งหินสี่เหลี่ยม ปักเป็นกลุ่มล้อมรอบศาสนสถานหรือเนินดินเป็นระยะทั้งการปักแบบเดี่ยวและปักแบบคู่ประจำทิศทั้ง ๘ และปักแบบไม่มีทิศทางที่แน่นอน ใบเสมาบาง ใบตกแต่งด้วยลายกลีบบัว ลายก้านขด ลายสลับเจดีย์ และลายก้อนเมฆ ที่บริเวณลำตัว

๒.๒ จังหวัดสุรินทร์ ข้อมูลจากหนังสือวัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดสุรินทร์ ระบุไว้ว่า ในเขต จังหวัดสุรินทร์พบกลุ่มใบเสมาที่บ้านตรึม ตำบลตรึม ในเขตอำเภอสี่ขาม พบกลุ่มใบเสมาที่ชุมชนโบราณบ้านยะวึก ตำบลยะวึก ในเขตอำเภอชุมพลบุรี และกลุ่มใบเสมาที่ชุมชนโบราณที่บ้านภูมิโปน ตำบลดม อำเภอสังขะ

จากลักษณะรูปทรงใบเสมาที่พบในเขตจังหวัดสุรินทร์ ส่วนใหญ่ เป็นใบเสมาแบบแผ่นหินแบนทำจากหินทรายและศิลาแลงปักเป็นกลุ่มบนเนินดิน ตกแต่งด้วยการสลักลายกลีบบัว ภาพหม้อปูลมฉลุ ภาพสลับเจดีย์และ แนวสันแกนฐานที่บริเวณกลางใบเสมา

๒.๓ จังหวัดบุรีรัมย์ ข้อมูลจาก หนังสือวัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดบุรีรัมย์ ระบุไว้ว่า ในเขตจังหวัดบุรีรัมย์พบกลุ่มใบเสมาที่บ้านแสงโตน อำเภอประโคนชัย กลุ่มใบเสมา

กลุ่มใบเสมาบ้านปะเคียบ อำเภอคูเมือง จังหวัดบุรีรัมย์

ที่เขาวังคาร บ้านประจำ ตำบลประจำ ในเขตอำเภอนางรอง และกลุ่มใบเสมาที่บ้านปะเคียบในเขตอำเภอกุฉินารายณ์

จากลักษณะรูปทรงใบเสมาที่พบในเขตจังหวัดบุรีรัมย์ พบทั้งใบเสมาแบบแผ่นหินแบนและแบบแท่งหินธรรมชาติทำจากหินทรายและศิลาแลงปักกระจายไม่มีทิศทางที่แน่นอน พบการตกแต่งด้วยการสลักภาพบุคคล ภาพสฤๅปเจดีย์และลายกลีบบัว ปัจจุบันใบเสมาบางส่วนถูกเคลื่อนย้ายไปเก็บรักษาไว้ที่อื่น เช่น ที่วัดสุพลศรัทธาราม บ้านโนนสูง ตำบลบ้านแพ และที่วัดโพธิ์ข่อยในเขตอำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์

๓. กลุ่มใบเสมาที่พบในบริเวณลุ่มน้ำโขง

๓.๑ จังหวัดเลย ข้อมูลจากหนังสือวัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา ระบุว่า ในเขตจังหวัดเลยพบกลุ่มใบเสมาที่วัดพัทธสีมา บ้านปากเปง (บ้านบึงผักก้าม) กลุ่มใบเสมาที่บ้านนาหลัก ในเขตตำบลวังสะพุง กลุ่มใบเสมาที่บ้านเหมืองแบ่ง ตำบลหนองหญ้าปล้อง กลุ่มใบเสมาที่บ้านกกเกลี้ยง ที่บ้านห้วยทรายคำ กลุ่มใบเสมาที่บ้านน้อยนา ตำบลศรีสงคราม ในเขตอำเภอวังสะพุง และกลุ่มใบเสมาที่แหล่งโบราณคดีวัดห้วยห้า ในเขตอำเภอมือง

จากลักษณะรูปทรงใบเสมาที่พบในเขตจังหวัดเลยพบทั้งใบเสมาแบบแท่งหินและแบบแผ่นหินแบน ตกแต่งด้วยการสลักภาพสฤๅปเจดีย์และรูปหม้อปฐมนม ใบเสมาบางใบมีการจารึกตัวอักษรปัลลวะอยู่บนพื้นผิวด้วย จากการศึกษากลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติพบว่าตัวหนังสือที่ปรากฏมีสภาพค่อนข้างลบเลือน มีตัวอักษรที่ชัดเจนเพียงบางคำ เช่น “ศรี” และ “มารคต” จากการพบหลักฐานประเภทใบเสมาที่มีการจารึกด้วยตัวอักษร

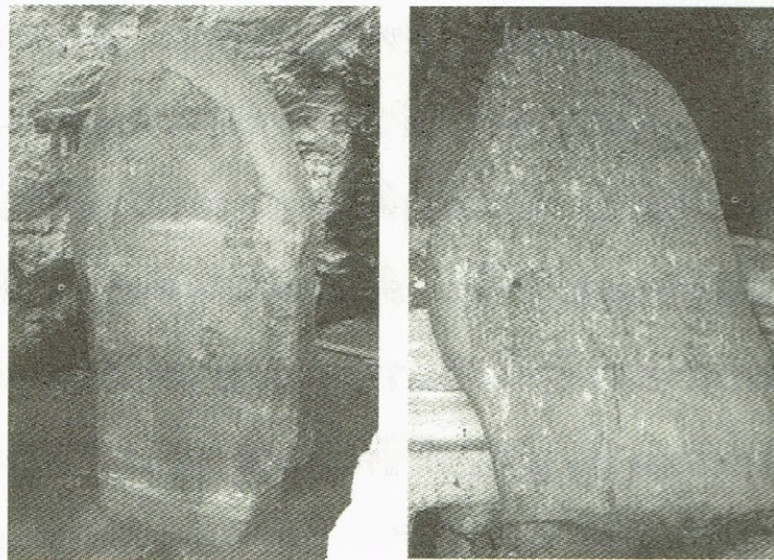
ใบเสมาจากบ้านนาหลัก
ตำบลวังสะพุง อำเภอวังสะพุง
จังหวัดเลย

ปลวะแสดงให้เห็นว่า ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖ ในพื้นที่แถบนี้มีการรับอิทธิพลการสร้างใบเสมาตามคติความเชื่อในพระพุทธศาสนาและรับอิทธิพลการใช้ตัวอักษรบันทึกเรื่องราวแล้ว

๓.๒ จังหวัดหนองคาย ข้อมูลจากหนังสือวัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดหนองคายระบุไว้ว่า ในเขตจังหวัดหนองคายพบกลุ่มใบเสมาหลายแห่ง เช่น ที่บริเวณสำนักสงฆ์ดงนาคำ บ้านโพธิ์ตาก กิ่งอำเภอพือธิ์ตาก ปัจจุบันถูกเคลื่อนย้ายไปเก็บรักษาที่วัดหินหมากเป้งในเขตอำเภอสรีเชียงใหม่ ใบเสมาที่นิคมสร้างตนเองโพนพิสัย ตำบลโพนแพง กิ่งอำเภอรัตนวาปี (ศาลเจ้าพ่อเป่งจาน) และกลุ่มใบเสมาที่แหล่งโบราณคดีบ้านโคกคอน อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย

จากลักษณะรูปทรงใบเสมาที่พบในเขตจังหวัดหนองคาย พบทั้งใบเสมาแบบแผ่นหินแบนและแบบแท่งหิน ตกแต่งด้วยการสลักภาพสฤๅญเจดีย์ ภาพหม้อน้ำปุรณฆฏะ ลายกลีบบัวที่ส่วนฐานและสลักภาพเล่าเรื่องในพระพุทธศาสนา

๓.๓ จังหวัดหนองบัวลำภู ข้อมูลจากหนังสือวัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดหนองบัวลำภู ระบุไว้ว่า ในเขตจังหวัดหนองบัวลำภูพบกลุ่มใบเสมาที่พระราชคูเมืองพิณ กลุ่มใบเสมารอบซากโบราณสถานวัดศรีคุณเมืองและกลุ่มใบเสมาวัดภูน้อย วัดสันติธรรมบรรพต ในเขตอำเภอนากลาง กลุ่มใบเสมาที่วัดป่าโนนคำวิเวก และใบเสมาศิลาจารึกที่วัดถ้ำสุวรรณคูหา ในเขตอำเภอสวรรณคูหา

ศิลาจารึกวัดถ้ำสุวรรณคูหา

จากลักษณะรูปทรงใบเสมาที่พบในเขตจังหวัดหนองบัวลำภู ส่วนใหญ่เป็นใบเสมาแบบแผ่นหินแบน ตกแต่งด้วยการสลักภาพพระโพธิสัตว์ ภาพสฤปเจดีย์และภาพลูกศร ปักในลักษณะประจำทิศทั้ง ๘ และปักแบบไม่มี ทิศทางที่แน่นอน

ในจังหวัดหนองบัวลำภูพบร่องรอยใบเสมาที่มีการจารึกตัวอักษร เช่น ที่วัดถ้ำสุวรรณคูหา พบใบเสมาที่จารึกจำนวน ๓ ใบ ใบที่ ๑ จารึกตัวอักษร ๒ ด้าน ด้านที่ ๑ จารึกด้วยอักษรธรรมอีสาน จำนวน ๒๐ บรรทัด สร้างขึ้นใน สมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช พ.ศ. ๒๑๐๖ ด้านที่ ๒ จารึกด้วยอักษรธรรมและ ตัวอักษรไทยน้อย รวม ๑๙ บรรทัด สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าสุมังคลาโพธิสัตว์ พ.ศ. ๒๑๑๕ จารึกทั้งสองด้านเป็นพระบรมราชโองการ เนื้อความกล่าวถึง การอุทิศที่ดินเป็นนาจ้งหันแก่วัดถ้ำสุวรรณคูหา การประกาศเขตวิสุงคามสีมา การอุทิศทาสวัด ตอนท้ายกล่าวสาปแช่งผู้ที่ยึดที่ดินไร่นาของวัดเช่นเดียวกัน ใบที่ ๒ จารึกด้วยตัวอักษรธรรมอีสาน ๑ ด้าน จำนวน ๑๓ บรรทัด สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๑๖๙ โดยพระยาสุรเทพ เนื้อความกล่าวถึงการอุทิศทาสวัดและ ตอนท้ายกล่าวสาปแช่งผู้ที่ยึดเอาทาสเหล่านั้นไปเป็นทาสส่วนตัวเช่นเดียวกัน ใบที่ ๓ ยังไม่มีการอ่านและแปลความหมาย

๓.๔ จังหวัดอุดรธานี ในบริเวณเทือกเขาภูพานพบกลุ่มใบเสมา หินทรายกระจายอยู่ตามหมู่บ้าน วัดและบนภูเขาในเขตตำบลเมืองพาน ภายใน อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาทปรากฏร่องรอยกิจกรรมของมนุษย์ตั้งแต่สมัย วัฒนธรรมทวารวดี อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๖ โดยการดัดแปลงโขดหิน และเพิงหินธรรมชาติให้เป็นศาสนสถานและปักใบเสมาหินขนาดใหญ่ล้อมรอบ จากนั้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๘ อิทธิพลของศิลปกรรมแบบเขมรจึงเข้ามา มีบทบาทในดินแดนในแถบนี้อย่างชัดเจน

ภายในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาทพบโบราณสถาน หลายแห่งที่มีการปักใบเสมาหินล้อมรอบ เช่น หอนางอุสา พบใบเสมาขนาด กลางและขนาดใหญ่ปักอยู่ล้อมรอบ จากนั้นหาเรื่องราวของนางอุสา บารส กล่าวไว้ว่า หอนางอุสาเป็นที่อยู่ของนางอุสา พบร่องรอยเมื่อครั้งมาศึกษาวิชากับฤาษีจันทา ต่อมาท้าวบารสได้แอบขึ้นไปหาและอยู่กับนางอุสาบนหอสูงแห่งนี้ กู๋นางอุสา พบร่องรอยการสกัดหินเพื่อปักใบเสมาหินขนาดใหญ่ทั้ง ๘ ทิศ ในกรอบสี่เหลี่ยม

ผืนผ้า บริเวณใกล้โอบโอบห่มคลุมขนาดเล็กเรียงเป็นแถวอยู่ภายในกรอบรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า นักวิชาการบางท่านสันนิษฐานว่าเป็นหลุมรองรับเครื่องหลังคาเพิงพักของพระสงฆ์หรืออาจใช้ทำแนวรั้ว ตามนิทานเรื่องอุสา บารส ฉบับเมืองปากซัน แขวงนครเวียงจันทน์ เล่าว่า กุณางอุสาเป็นสถานที่บรรจุกระดูกของนางอุสาพร้อมพี่เลี้ยง ๒ คน นิทานบางฉบับเรียกสถานที่นี้ว่า กีนางอุสา เพราะเชื่อว่าเป็นสถานที่ที่นางอุสาใช้ทอผ้า นอกจากนี้ยังพบการปักโอบโอบห่มคลุมรอบโบราณสถานแห่งอื่นภายในอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท เช่น บริเวณลานหินหน้าวัดพ้อตา บริเวณด้านนอกของถ้ำพระ รอบถ้ำฤาษี รอบเพิงหินนกกระทา และรอบเพิงหินคอกม้าน้อย^๙ นอกจากนี้ในเขตอำเภอบ้านฝ่อยังพบกลุ่มโอบโอบห่มคลุมที่วัดตาลก่องรั้วจันทน์ กลุ่มโอบโอบห่มคลุมที่โนนบ้านแปง กลุ่มโอบโอบห่มคลุมที่โนนหินแฮ่ กลุ่มโอบโอบห่มคลุมที่บ้านหนองกาฬิม กลุ่มโอบโอบห่มคลุมที่วัดโนนศิลาอาสน์วราราม กลุ่มโอบโอบห่มคลุมบริเวณบวชพระปู่ภายในวัดพระพุทธรบาทบัวบาน บ้านไผ่ล้อม ในเขตอำเภอกุดจับพบกลุ่มโอบโอบห่มคลุมที่บ้านหนองเจริญ ตำบลขอนแก่น นอกจากนี้ยังปรากฏร่องรอยกลุ่มโอบโอบห่มคลุมในเขตอำเภอหนองหานใกล้ลุ่มแม่น้ำสงคราม ได้แก่ กลุ่มโอบโอบห่มคลุมที่ปักอยู่รอบฐานเจดีย์ภายในวัดสามัคคีบำเพ็ญผล และโอบโอบห่มคลุมที่วัดโพธิ์ศรีโน บ้านเชียง ในเขตตำบลบ้านเชียงด้วย

จากลักษณะรูปทรงโอบโอบห่มคลุมที่พบในเขตจังหวัดอุดรธานี ส่วนใหญ่เป็นโอบโอบห่มคลุมแบบแผ่นหินแบน ตกแต่งด้วยการสลักลายกลีบบัวที่ส่วนฐาน สลักภาพสถูปเจดีย์ ภาพบุคคล ภาพพระโพธิสัตว์ ภาพเล่าเรื่องในชาดกและสลักเป็นแนวสันแกนหุ่นบริเวณกลางลำตัว โดยปักเรียงกันล้อมรอบศาสนสถานจากการศึกษาผลลัพท์ที่ปรากฏบนโอบโอบห่มคลุมจากวัดพระพุทธรบาทบัวบานในเขตอำเภอบ้านฝ่อ โดย ม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ พบว่า รูปแบบของภาษาทรงและเครื่องอาภรณ์ของรูปบุรุษและรูปสตรีที่ปรากฏบนโอบโอบห่มคลุมแสดงถึงรูปแบบของศิลปะขอมแบบเกาะแกร์ ในราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ทั้งสิ้น^{๑๐}

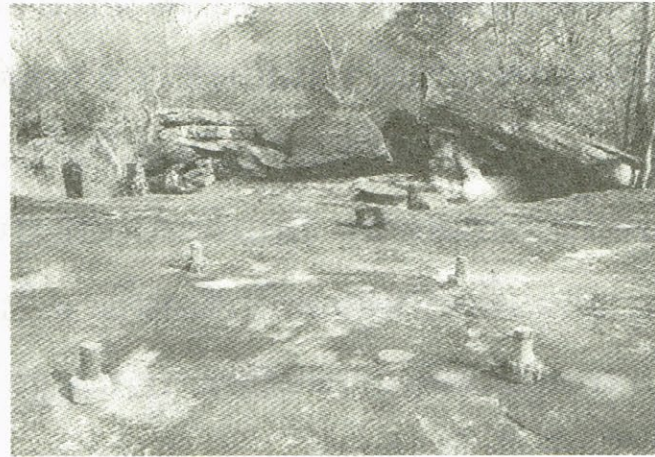
^๙ ศิลปากร, กรม. หนังสือนำชมอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท จังหวัดอุดรธานี. กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗), ๒๕๔๒. หน้า ๓๙-๔๘.

^{๑๐} สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว. ภาพสลักบนโอบโอบห่มคลุมค้นพบใหม่ ณ พระพุทธรบาทบัวบาน อุดรธานี. ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๑๒ (ตุลาคม ๒๕๓๕), หน้า ๘๗-๘๘.

ซึ่งเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงการรับอิทธิพลวัฒนธรรมแบบขอมเข้ามาในพื้นที่แถบนี้ในช่วงเวลาดังกล่าวได้เป็นอย่างดี

บริเวณรอบหนองอูสาภายในอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท อำเภอบ้านฝ้อ จังหวัดอุดรธานี พบกลุ่มไบเซมาขนาดกลางและเล็กปักอยู่โดยรอบ

บริเวณลานหินด้านหน้าถ้ำพระและวัดพ่อตาพรอยขีดบนพื้นหินเป็นรูปสี่เหลี่ยมตรงกลางมีรู นักวิชาการบางท่านให้ความหมายว่า คือ “พระแท่น” ในสมัยทวารวดี เป็นรูปของแผ่นหนังที่พระพุทธองค์ประทับเมื่อเสด็จมาโปรดสัตว์

๓.๕ จังหวัดสกลนคร ข้อมูลจากหนังสือวัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดสกลนคร ระบุไว้ว่าในเขตจังหวัดสกลนครพบไบเซมาในหลายพื้นที่ ในเขตอำเภอสว่างแดนดิน พบกลุ่มไบเซมาที่วัดบ้านม้า กลุ่มไบเซมาที่วัดในธรรม บ้านพันนา ตำบลพันนา และกลุ่มไบเซมาบ้านเตาไห ตำบลทรายมูล ในเขตอำเภอเมืองพบกลุ่มไบเซมาที่วัดกลางศรีเชียงใหม่ บ้านท่าวัด ตำบลเหล่าปอแดง กลุ่มไบเซมาที่วัดเชิงดอยเทพรัตน์ บ้านม่วง ตำบลห้วยยาง กลุ่มไบเซมาที่บ้านหนองยาง ตำบลพังขว้าง และกลุ่มไบเซมาที่วัดพระธาตุเชิงชุมวรมหาวิหาร ตำบล

ไบเซมาแบบแท่งหินจากบ้านพันนา
อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร

ในเมือง ในเขตอำเภอโคกศรีสุพรรณ พบกลุ่มใบเสมาที่บ้านโพนงามท่า
บ้านโพนนา ตำบลบ้านแป้น ในเขตอำเภอโพธิ์นาแกว ในเขตอำเภอส่องดาว
พบกลุ่มใบเสมาที่วัดศรีสว่างคำสุข บ้านลาดตู ตำบลด่านม่วงคำ และกลุ่มใบเสมา
ที่วัดบูรพาภิรมย์ บ้านส่องดาว ตำบลส่องดาว

ใบเสมาที่พบส่วนใหญ่เป็นใบเสมาแบบแผ่นหินและแบบแท่งหินปักอยู่
รอบโบราณสถาน รอบเนินดินและบนเนินดิน โดยไม่กำหนดทิศทางแน่นอน
บางกลุ่มปักเป็นคู่และปักซ้อนกัน ๓ ใบ ในลักษณะ ๘ ทิศ ตกแต่งด้วยการสลัก
ภาพสถูปเจดีย์ ภาพหม้อน้ำปูลงมฤใ ภาพบุคคลในซุ้มเรือนแก้ว และสลักลาย
กลีบบัวที่บริเวณฐาน

๓.๖ จังหวัดนครพนม ข้อมูลจากหนังสือวัฒนธรรม พัฒนาการทาง
ประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดนครพนม ระบุไว้ว่า ในเขต
จังหวัดนครพนม พบกลุ่มใบเสมาที่แหล่งโบราณคดีบ้านทุ่ กลุ่มใบเสมาที่
บ้านโป่ง กลุ่มใบเสมาที่บ้านนาหลัก ในเขตตำบลน้ำก่ำ เสาหินรอบพระธาตุพนม
วัดธาตุพนม ในเขตอำเภอธาตุพนม กลุ่มใบเสมาที่วัดศีลามงคล บ้านหลักศิลา
ตำบลพระกลางทุ่ง

จากลักษณะรูปทรงของใบเสมาที่พบมีทั้งรูปทรงแบบแผ่นหินแบนและ
แบบแท่งหิน ปลายเรียวแหลมคล้ายใบหอกและรูปทรงป้อมสั้นยอดโค้งมน
ตกแต่งด้วยการสลักภาพสถูปเจดีย์ แนวสันแกนฐาน ลายกลีบบัวและลาย
วงกลมจุดไข่ปลา

ใบเสมาจากกิ่งอำเภอดอนตาล จังหวัดนครพนม
ที่เก็บรักษาในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น

บทที่ ๓

ใบเสมาในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ขอนแก่น

แหล่งที่มาของใบเสมา

ใบเสมาที่เก็บรักษาในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ขอนแก่น ได้จากการสำรวจและขุดค้นของกรมศิลปากรในแหล่งโบราณคดีหลายแห่งในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๕๑๐ เป็นต้นมา ใบเสมาสลักภาพเล่าเรื่องที่เก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ขอนแก่น ส่วนใหญ่จัดแสดงไว้ในอาคารจัดแสดงนิทรรศการถาวรและภายในอาคารเก็บใบเสมา ส่วนใบเสมาแบบแผ่นหินและแบบแท่งหินที่ไม่มีการสลักภาพเล่าเรื่อง รวมทั้งใบเสมาบางส่วนที่มีสภาพหักชำรุดจัดแสดงไว้ด้านนอกอาคารจัดแสดงและรอบอาคารเก็บใบเสมา ใบเสมาที่เก็บรักษาในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ขอนแก่น มาจากแหล่งโบราณคดีหลายแห่ง สามารถสรุปได้ดังต่อไปนี้

การเคลื่อนย้ายใบเสมาที่ได้จากการสำรวจและขุดแต่งมาเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ขอนแก่น

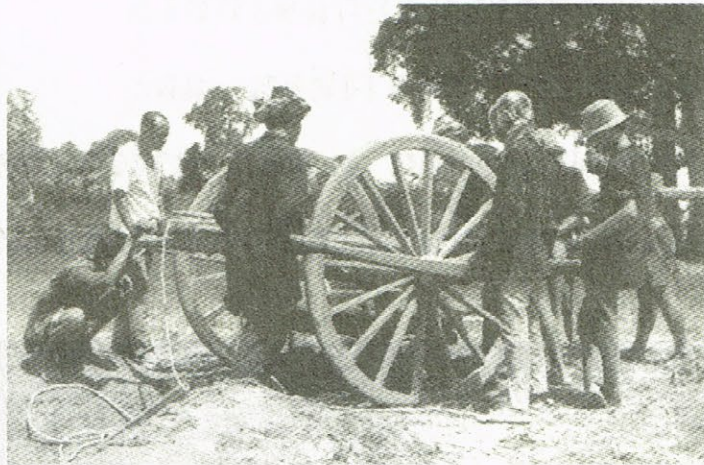
๑. เมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

“ฟ้าแดดสงยาง” เป็นชื่อที่ใช้เรียกเมืองโบราณที่บ้านเสมที่พบใบเสมาจำนวนมาก ตั้งอยู่ใกล้เนินดินที่เรียกว่า “โนนฟ้าแดด” และใกล้กับ “หมู่บ้านสงยาง” ชาวบ้านส่วนหนึ่งนิยมเรียกว่า “เมืองเสมา” เนื่องจากพบใบเสมาหินเป็นจำนวนมาก นักวิชาการบางท่านเชื่อว่าเมืองนี้ คือ “เมืองกนกนคร” ในนิทานพื้นบ้าน เมืองฟ้าแดดสงยางตั้งอยู่ในเขตการปกครองของบ้านเสมา (เดิมชื่อบ้านก้อม) ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ มีผังเมืองรูปทรงสี่เหลี่ยมคล้ายใบเสมา มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ ด้านกว้างมีความยาวประมาณ ๑,๐๐๐ เมตร ด้านยาวมีความยาวประมาณ ๑,๘๐๐ เมตร ชาวบ้านค้นพบใบเสมาทั้งภายในเขตเมืองฟ้าแดดสงยางและนอกเขตเมืองฟ้าแดดสงยางเป็นเวลาหลายชั่วอายุคนมาแล้ว ใบเสมาส่วนใหญ่ถูกเคลื่อนย้ายไปเก็บรักษาไว้ตามสถานที่ต่างๆ เช่น ที่วัดโพธิ์ชัยเสมาราม ภายในตัวเมืองฟ้าแดดสงยางและที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น

จากการศึกษาข้อมูลที่ผ่านมาพบว่า มีนักวิชาการทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศหลายท่านให้ความสนใจและดำเนินการศึกษาวิเคราะห์เรื่องราวเกี่ยวกับใบเสมาที่พบจากเมืองฟ้าแดดสงยาง เช่น พันตรี อีริค ไชเดนฟาเดิน หม่อมเจ้าสุภัทรรดิศ ดิศกุล ผศ. ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ รศ.ศรีศักร วัลลิโภดม นางสาวพรพรรณ เลหาศิรินาถ และนางสาวสุทธิลักษณ์ ไชยสุต เป็นต้น นักวิชาการบางท่านกำหนดอายุใบเสมาสลักภาพเล่าเรื่องในพระพุทธศาสนาที่พบจากเมืองฟ้าแดดสงยางว่า น่าจะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๕ ที่รูปแบบศิลปกรรมแบบทวารวดีเจริญรุ่งเรืองสูงสุดในช่วงเวลานั้น จากนั้นจึงรับอิทธิพลศิลปกรรมแบบขอมเข้ามาผสมผสานในช่วงราวครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๕ เป็นต้นมา

กรมศิลปากรเริ่มดำเนินการขุดแต่งทางโบราณคดีที่เมืองฟ้าแดดสงยางอย่างเป็นทางการเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๐ เป็นต้นมา โดยหน่วยศิลปากรที่ ๗ ขอนแก่นเป็นผู้รับผิดชอบในการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถานทั้งภายในตัวเมืองฟ้าแดดสงยางและนอกเขตเมืองฟ้าแดดสงยาง ผลจากการดำเนินงานพบร่องรอยส่วนฐานของศาสนสถานประเภทสถูปเจดีย์และวิหาร กระจายตัวกันอยู่จำนวน

๑๔ แห่ง และพบหลักฐานทางโบราณคดีหลายประเภท ได้แก่ พระพิมพ์ดินเผา แม่พิมพ์พระพิมพ์ดินเผา ชิ้นส่วนประติมากรรมปูนปั้นประดับโบราณสถาน พระพุทธรูปสำริด ภาชนะดินเผาและใบเสมาหินทราย ระหว่างการดำเนินงานทางโบราณคดี เจ้าหน้าที่บางส่วนได้รับมอบหมายให้ออกสำรวจใบเสมาภายในเขตเมืองฟ้าแดดสงยางและในบริเวณพื้นที่โดยรอบ ผลจากการดำเนินงานพบใบเสมาทั้งที่มีสภาพสมบูรณ์และหักชำรุดจำนวนมาก ใบเสมาที่สำรวจพบมีทั้งที่ปรากฏภาพเล่าเรื่องและแบบเรียบไม่มีลวดลาย บางส่วนถูกนำมาเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น^{๑๑}

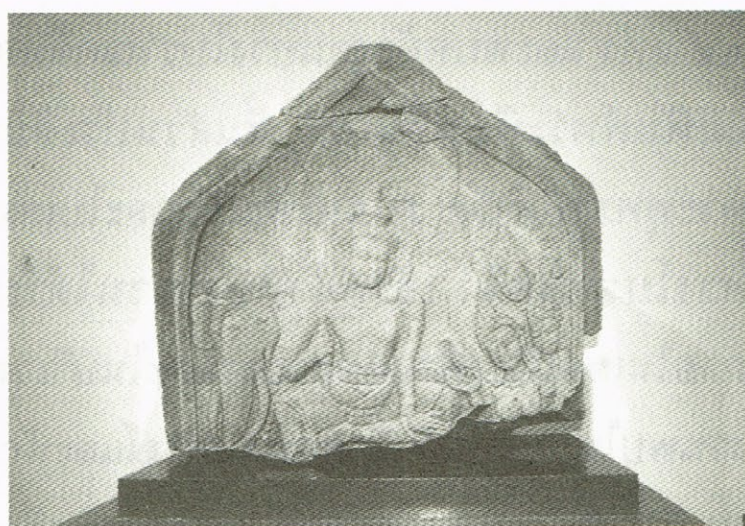
การเคลื่อนย้ายใบเสมาที่พบจากการขุดแต่งใกล้โบราณสถานหมายเลข ๕ บริเวณโนนฟ้าแดด โดยใช้แรงคนและเกวียนในการชักลากและเคลื่อนย้ายใบเสมาที่พบจากการขุดแต่งเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๐

การขุดแต่งโบราณสถานหมายเลข ๑๔ ในเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๑ พบใบเสมาแบบแท่งหินสี่เหลี่ยมฐานสลักลายกลีบบัวปักคู่กันระหว่างตัวโบราณสถานและแนวกำแพงทั้งทางด้านทิศตะวันออก ทิศตะวันตกและทิศเหนือ

^{๑๑} หน่วยศิลปากรที่ ๗ ขอนแก่น. รายงานการสำรวจและขุดค้นโบราณวัตถุสถานเมืองฟ้าแดดสงยาง บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ ปี พ.ศ. ๒๕๑๐-๒๕๑๑. หน้า ๑-๒. (เอกสารอัดสำเนา)

ในปี พ.ศ. ๒๕๑๒ ขณะที่กรมศิลปากรดำเนินการขุดขยายรอบฐานโบราณสถานหมายเลข ๑๐ หรือพระธาตุยาकु โบราณสถานที่ใหญ่ที่สุดในเมืองฟ้าแดดสงยางให้กว้างออกไปด้านละ ๑ เมตร พบใบเสมาสลักรูปเล่าเรื่อง จำนวน ๒ ใบ ทางด้านทิศตะวันออกและทิศใต้สภาพหักชำรุดครึ่งท่อน และ

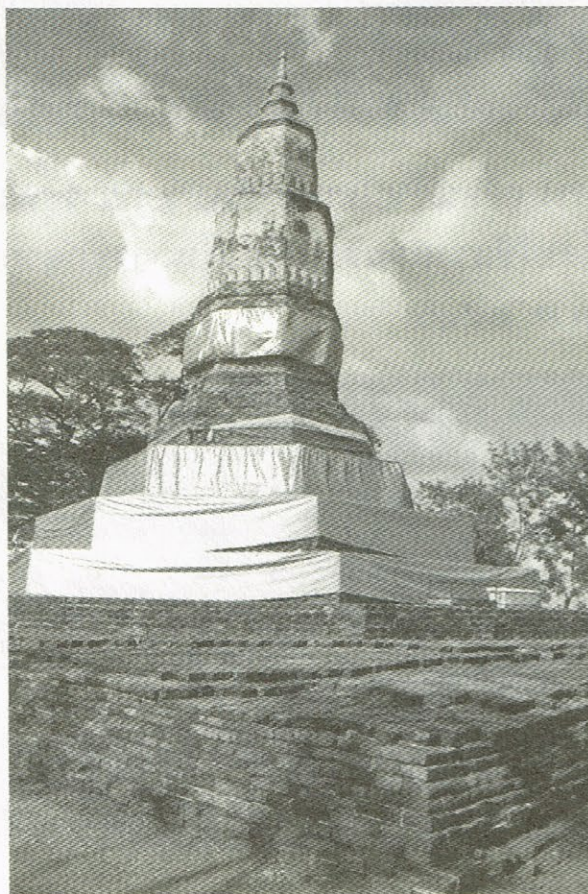

ใบเสมาสลักรูปเล่าเรื่องจากชาดก พบจากการขุดขยายฐานรากของพระธาตุยาकु เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๒

ขุดพบใบเสมาอีก ๑ หลัก ทางด้านทิศเหนือในเวลาต่อมา จึงสันนิษฐานว่าใบเสมาเหล่านี้น่าจะใช้ปักเพื่อบอกขอบเขตการทำสังฆกรรมของพระสงฆ์^{๑๒}

สภาพของพระธาตุยาकुก่อนการขุดแต่งบูรณะ

สภาพพระธาตุยาकुในปัจจุบัน

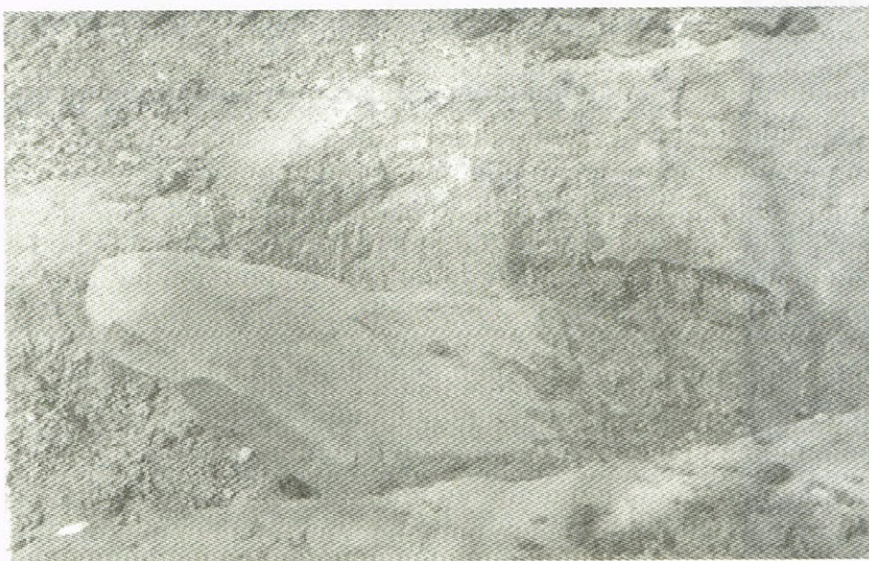
^{๑๒} พรพรรณ เลาสีรินาถ และสุทธิลักษณ์ ไชยสุต. “ประติมานวิทยา : ใบเสมาที่เมืองฟ้าแดดสงยาง”, โบราณคดี ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๔ (พฤศจิกายน ๒๕๑๗), หน้า ๓๗๙-๓๘๐.

การขุดแต่งพระธาตุยาคุ
เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๑

ใบเสมาสลักภาพเล่าเรื่องพบจาก
การขุดแต่งบริเวณมุขทางด้าน
ทิศเหนือของพระธาตุยาคุ

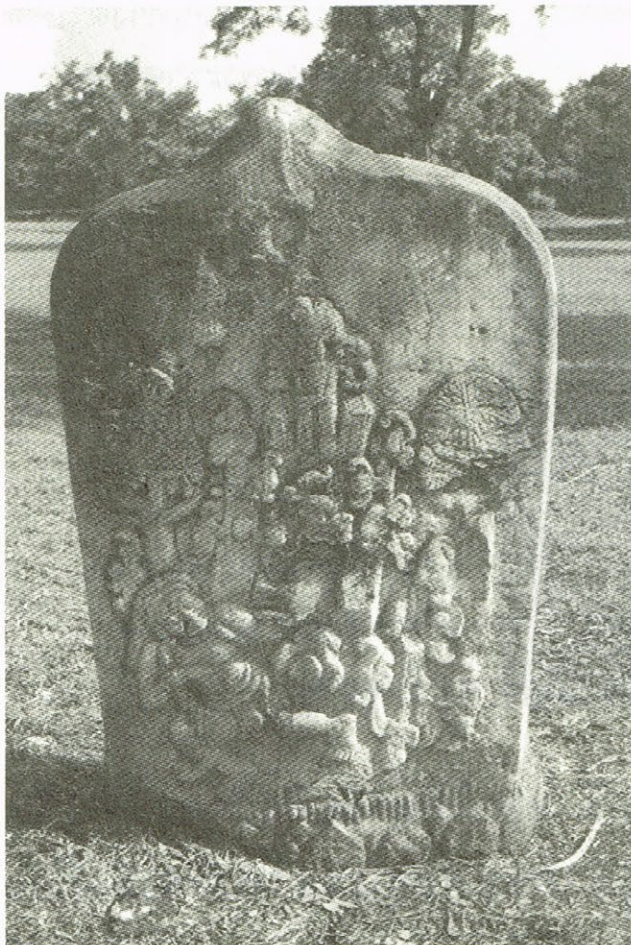

ใบเสมาที่ขุดพบห่างจากมุข
ทางด้านทิศตะวันตกของ
พระธาตุยาคุ

ในปี พ.ศ. ๒๕๓๔ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ดำเนินโครงการศึกษาวิจัยข้อมูลเรื่องการอยู่อาศัยของชุมชนโบราณที่เมืองฟ้าแดดสงยาง โดยทำการขุดค้นทางโบราณคดีที่เมืองฟ้าแดดสงยาง ภายในเมืองและนอกเขตเมืองฟ้าแดดสงยาง จำนวน ๕ หลุม และเปิดหลุมทดสอบขนาดเล็กจำนวน ๔ หลุม ภายในเมืองฟ้าแดดสงยาง ผลจากการขุดค้นพบร่องรอยการอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่อง ๕ สมัย ดังนี้ ระยะเวลาที่ ๑ คือ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายหรือยุคเหล็ก ราวพุทธศตวรรษที่ ๓ - ๗ ระยะเวลาที่ ๒ คือ ยุคกึ่งก่อนประวัติศาสตร์ ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๗ เป็นต้นไป ระยะเวลาที่ ๓ คือ สมัยวัฒนธรรม

ทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖ ระยะที่ ๔ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘ มีการเปลี่ยนแปลงวิธีการปลงศพ โดยการเผาแล้วเก็บอัฐิใส่ภาชนะดินเผาไปฝังไว้ใต้ศาสนสถาน และระยะที่ ๕ คือ สมัยอยุธยา ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๓ มีชุมชนเข้ามาอยู่อาศัยอย่างหนาแน่น และมีการสร้างศาสนสถานสมัยอยุธยาซ้อนทับบนฐานศาสนสถานสมัยทวารวดี นอกจากนี้ยังพบร่องรอยการติดต่อค้าขายกับประเทศจีนสมัยราชวงศ์หยวนและราชวงศ์หมิงด้วย^{๓๓}

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๓๙ กรมศิลปากรได้แจ้งบริษัทสุรศักดิ์ก่อสร้างให้ดำเนินการขุดแต่งบูรณะพระธาตุยาकु ผลการดำเนินงานพบใบเสมาจำนวนหนึ่งจมอยู่ใต้ดิน หลังจากดำเนินการบูรณะแล้วเสร็จ ผู้รับจ้างจึงยกใบเสมาขึ้นตั้งไว้ทางทิศใต้ของพระธาตุยาकु ลักษณะใบเสมาที่พบเป็นใบเสมาแบบแผ่น

หินแบน บริเวณฐานสลักลายกลีบบัว หงายและเกสรบัว นักวิชาการบางท่าน ทำการศึกษาวิเคราะห์และสันนิษฐานว่าเป็นภาพเล่าเรื่องเหตุการณ์ในชาดก เรื่อง ภูริทัตตชาดก อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๕^{๓๔}

ใบเสมาสลักภาพเล่าเรื่องที่ขุดพบ
จากการบูรณะพระธาตุยาकु
เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๙ สันนิษฐานว่า
สลักภาพชาดก เรื่อง ภูริทัตตชาดก

^{๓๓} ผาสุข อินทรารุช และคณะ. รายงานการขุดค้นเมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์. นครปฐม : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๔. หน้า ๑๑-๓๖.

^{๓๔} หจก.สุรศักดิ์ก่อสร้าง. รายงานการขุดแต่งบูรณะเสริมความมั่นคงโบราณสถานเจดีย์พระธาตุยาकुและเจดีย์บริวาร. (เอกสารอัดสำเนา), ๒๕๓๙. หน้า ๓๘-๓๙.

จากการสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดีที่เมืองฟ้าแดดสงยางที่ผ่านมา พบโบราณวัตถุสำคัญคือ ใบเสมาหิน ทั้งที่จมอยู่ในดินและปักอยู่ภายในเขต โบราณสถาน เนินดินหรือลานโล่งจำนวนมาก ปัจจุบันใบเสมาบางส่วนยังคงปักอยู่ในเขตโบราณสถาน แต่บางส่วนถูกเคลื่อนย้ายไปเก็บรักษาไว้ที่อื่นแล้ว

ใบเสมาที่เก็บรักษาไว้ใน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น ส่วนใหญ่ได้จากการขุดแต่งและบูรณะ ที่เมืองฟ้าแดดสงยาง มีรูปทรงแบบ แผ่นหินแบนและรูปทรงแบบแท่งหิน ทั้งแบบเรียบและแบบที่มีลวดลายสลัก เป็นภาพสฤปเจดีย์ แนวสันแกนหมุน และภาพเล่าเรื่องใน ชาดกหรือพุทธประวัติ นอกจากนี้ยังพบใบเสมา แบบแท่งหินสี่เหลี่ยม ยอดสอบแหลมสลักลาย กนก และลายพันธุ์ พุกกษาที่ฐานหน้า กระดานและเชิงใบเสมา ทั้ง ๔ ด้านด้วย

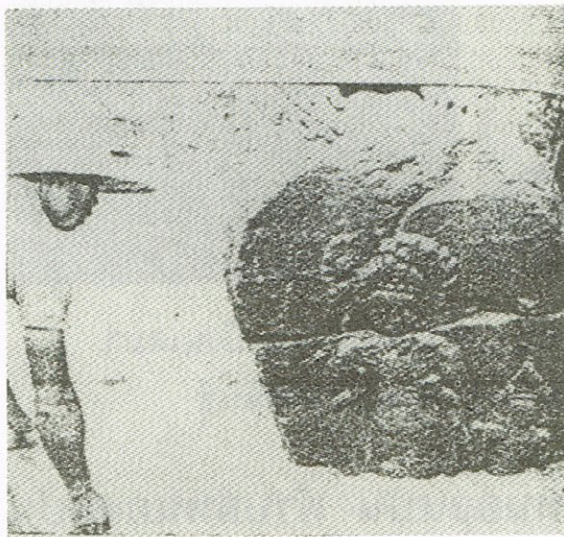
ใบเสมาที่พบจากเมืองฟ้าแดดสงยาง บ้านเสมา
อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

๒. โรงเรียนฟ้าแดดสงยางวิทยาคม บ้านหนองแปน ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

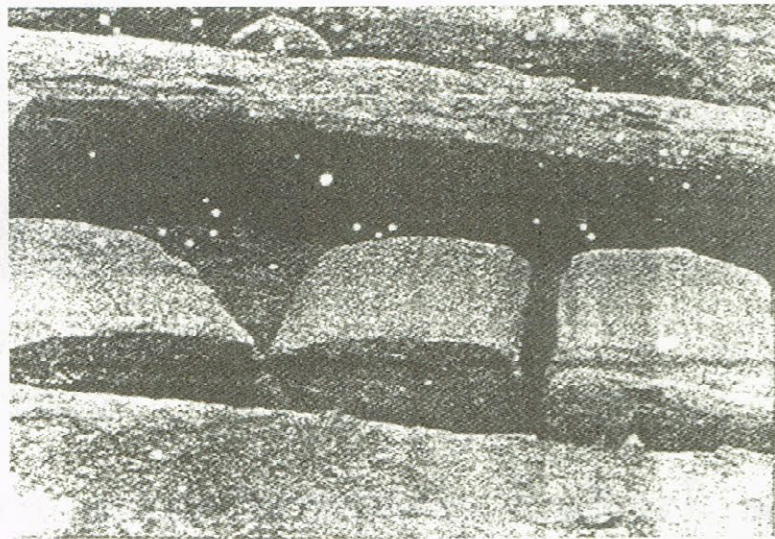
ในปี พ.ศ. ๒๕๑๙ โรงเรียนฟ้าแดดสงยางวิทยาคมดำเนินโครงการ ปรับปรุงสนามหญ้าด้านหน้าโรงเรียน ขณะไถเกรดดินได้พบใบเสมาฝังจมอยู่ ภายในดิน หลังจากได้รับแจ้งจากเจ้าหน้าที่หน่วยศิลปากรที่ ๗ ขอนแก่น ว่าการดำเนินการดังกล่าวเป็นการทำลายโบราณสถานจึงระงับโครงการ ต่อมา ในปี พ.ศ. ๒๕๒๒ เจ้าหน้าที่จากหน่วยศิลปากรที่ ๗ ขอนแก่น จึงเข้ามา ดำเนินการขุดค้นทางโบราณคดีในพื้นที่บริเวณนี้อย่างเป็นทางการ

ผลจากการดำเนินงานทางโบราณคดีพบร่องรอยโบราณสถานรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าจำนวน ๒ แห่ง โบราณสถานแห่งที่ ๑ มีขนาด ๑๑ x ๒๒ เมตร พบใบเสมาหินปักเรียงกันอย่างเป็นระเบียบ ๘ ทิศ จำนวนทั้งสิ้น ๒๑ ใบ สภาพชำรุดหักครึ่งใบทุกแผ่น โบราณสถานแห่งที่ ๒ มีขนาด ๖.๗๐ x ๘ เมตร ขุดพบใบเสมาหินทรายทั้งแบบเรียบและแบบที่มีการสลักภาพเล่าเรื่องปักเรียงกันอย่างเป็นระเบียบ ๘ ทิศ จำนวนทั้งสิ้น ๑๙ ใบ สภาพชำรุด จากการขุดหาแนวเขตของโบราณสถานแห่งที่ ๒ เจ้าหน้าที่ขุดเจาะบริเวณตอนกลางของโบราณสถาน ขนาด ๓ x ๓ เมตร ลึก ๒๐ เซนติเมตร เพื่อตรวจสอบ พบใบเสมาสลักภาพเล่าเรื่องในพระพุทธศาสนาจำนวน ๓ ใบ วางคว่ำหน้าอยู่อย่างเป็นระเบียบ ใบเสมาทั้ง ๓ ใบ สลักภาพเล่าเรื่องไว้ที่บริเวณตอนกลางของใบเสมา

ผลสรุปจากการขุดค้นพบว่า โบราณสถานทั้ง ๒ แห่งเป็นพระอุโบสถที่ไม่มีการก่อสร้างอาคารก่ออิฐถือปูนมีเพียงการผูกพัทธสีมาด้วยการปักใบเสมาเพื่อให้รู้ว่าเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและเป็นขอบเขตสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เท่านั้น^{๑๕} ปัจจุบันใบเสมาที่มีลวดลายสลักภาพเล่าเรื่องจำนวน ๔ ใบ ถูกเคลื่อนย้ายมาเก็บรักษาและจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น

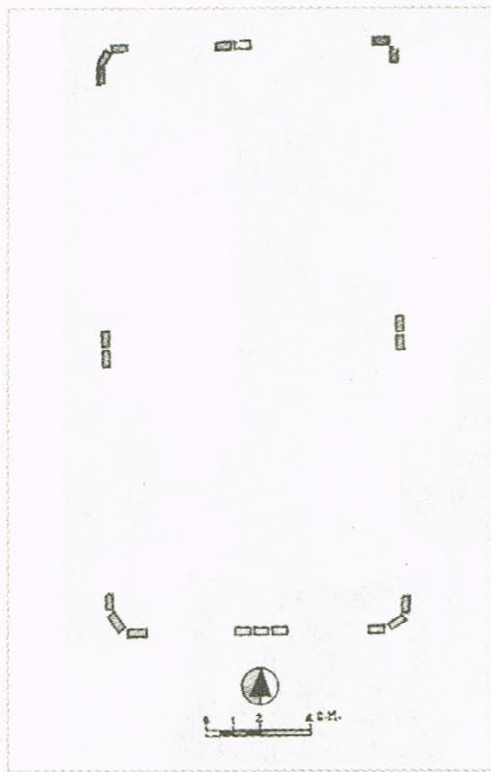

การปักใบเสมาหินทรายสลักภาพเล่าเรื่องในลักษณะเดิมก่อนการเคลื่อนย้าย

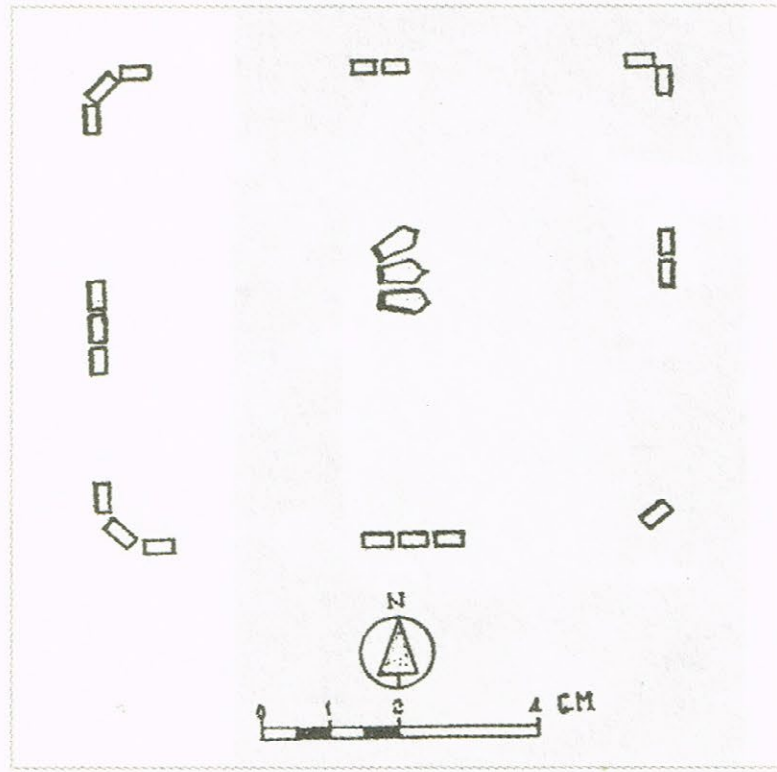

สภาพใบเสมาทั้ง ๓ ใบที่วางนอนคว่ำหน้า พบจากการขุดตรวจบริเวณตอนกลางโบราณสถานแห่งที่ ๒

^{๑๕} วิชาญ เรืองศรีชัย. ข่าวและข้อมูลใหม่ทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ : การขุดค้นโบราณสถานที่บ้านหนองแปน. เมืองโบราณ ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๓ (ส.ค.-พ.ย. ๒๖), หน้า ๑๓๖-๑๓๗.

แผนผังการขุดพบใบเสมา
บริเวณโบราณสถานแห่งที่ ๑
ขนาด ๑๑ x ๒๒ เมตร

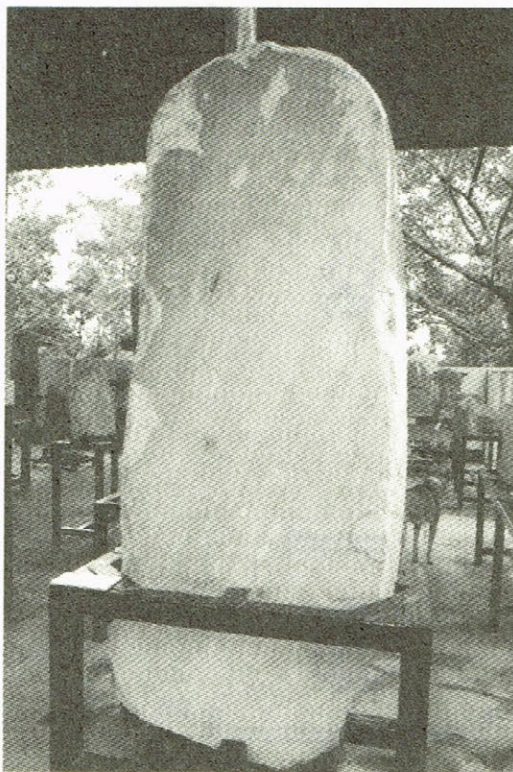

แผนผังการขุดพบใบเสมา
บริเวณโบราณสถานแห่งที่ ๒
ขนาด ๖.๗๐ x ๘ เมตร

๓. บ้านหนองห้างและบ้านหินแป้น ตำบลกุดหว้า อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์

ที่บ้านหนองห้างพบใบเสมาแบบแท่งหินสี่เหลี่ยม ลำตัวสอบเรียว ยอดสอบแหลม ตกแต่งด้วยการสลักลายกนกที่เชิงใบเสมาทั้ง ๔ ด้าน บางใบสลักภาพเล่าเรื่องที่บริเวณลำตัวชาวบ้านเรียกว่า “หินทอด” นอกจากนี้ยังพบใบเสมาแบบแผ่นหินสลักภาพพระพุทธรเจ้า ภาพหม้อปูลมณู และสลักภาพเล่าเรื่องในพระพุทธศาสนาด้วย

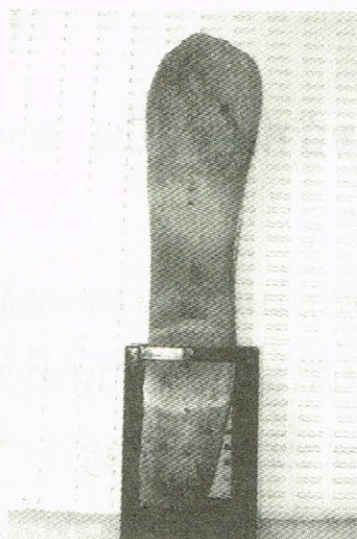
ในเขตอำเภอกุฉินารายณ์พบใบเสมาที่จารึกตัวอักษรขอมโบราณ ภาษาสันสกฤต จำนวน ๑ ด้าน มี ๑ บรรทัด ชาวบ้านเรียกว่า “หินแป้น” จากข้อมูลของกลุ่มหนังสือ ตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร บันทึกไว้ว่า จารึกหลักนี้ถูกค้นพบ ณ สถานที่ต่างกันถึง ๓ แห่ง จึงมีชื่อเรียกตามสถานที่ซึ่งถูกเคลื่อนย้ายไปแต่ละแห่ง ได้แก่ จารึกวัดเก่า จารึกบ้านหินแป้น และจารึกบ้านหนองห้าง สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๕

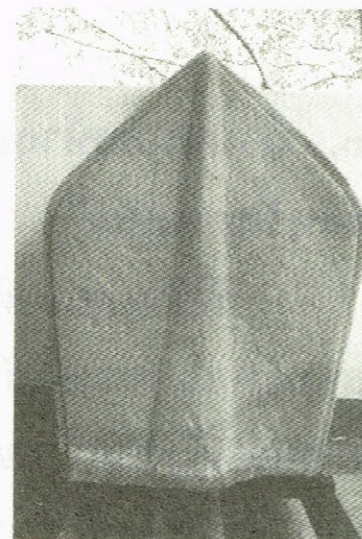
จารึกบ้านหนองห้าง อ่านว่า อารยยา
ยศรีพชรวรมม แปลว่า พระศรีพัชร
วรมันผู้ควรแก่การเคารพ (นายชะเอม
แก้วคล้าย อ่านแปลและอธิบาย)

ตัวอย่างใบเสมาแบบแท่งหินสี่เหลี่ยม
ด้านเท่า ชาวบ้านเรียกว่า หลักทอด
พบที่บ้านหนองห้าง อำเภอกุฉินารายณ์

ใบเสมาแบบแท่งหิน
สลักภาพพระพุทธรูป
ปางแสดงธรรม

จารึกกุฉินารายณ์จารึก
ด้วยอักษรขอมโบราณ
ภาษาสันสกฤต ยังไม่มี
คำอ่าน คำแปล

ตัวอย่างกลุ่มใบเสมาสลักภาพเล่าเรื่องภาพสฤป
เจดีย์และหม้อน้ำปูลงพระพุทธรูปที่พบจากอำเภอ
กุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์

๔. รับจากสถานีตำรวจภูธรอำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์

วันที่ ๑๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๐
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น ได้รับใบเสมา
ซึ่งเป็นของกลางที่สถานีตำรวจภูธรอำเภอเมือง
กาฬสินธุ์ ได้จากการจับกุมผู้ลักลอบเคลื่อนย้าย
ใบเสมาจากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย
จังหวัดกาฬสินธุ์ ลักษณะเป็นใบเสมาแบบแผ่น
แบน ด้านหน้าสลักภาพเล่าเรื่องสันนิษฐานว่า
เป็นภาพเหตุการณ์ในชาดก เรื่อง พรหมนารถ
ชาดก ปัจจุบันจัดแสดงที่บริเวณระเบียงภายใน
อาคารจัดแสดงนิทรรศการถาวร

ใบเสมาที่รับจากสถานีตำรวจ
ภูธรอำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์

๕. บ้านกุดน้ำกิน จังหวัดกาฬสินธุ์

ใบเสมาที่ได้จากบ้านกุดน้ำกิน จังหวัด
กาฬสินธุ์ เป็นใบเสมาแบบแผ่นหินแบน ด้าน
หน้าสลักภาพเล่าเรื่อง เป็นภาพบุคคลแต่งกาย
คล้ายกษัตริย์ สวมศิราภรณ์มงกุฎยอดแหลม มี
ประภามณฑล ที่ด้านหลังพระเศียรสวมกรองศอ
อยู่ในอิริยาบถประทับนั่ง ส่วนฐานสลักลาย
กลีบบัวและเกสรบัว ส่วนยอดหักชำรุด ลวดลาย
ลบเลือน ปัจจุบันจัดแสดงภายในอาคารเก็บ
ใบเสมา

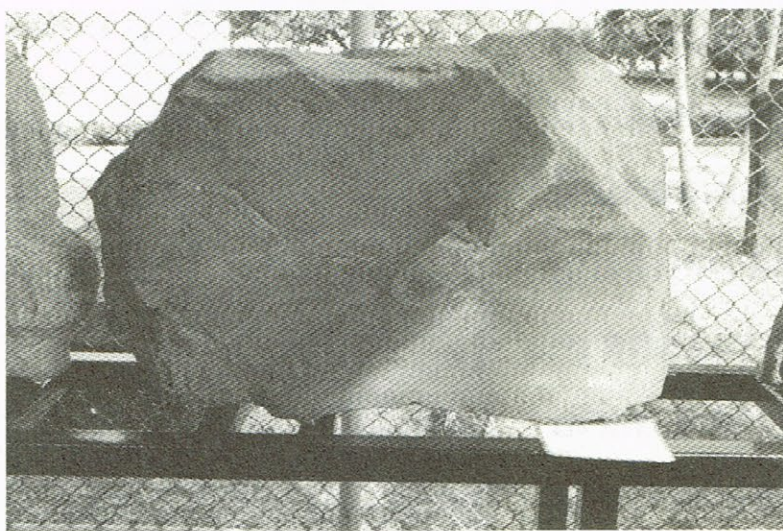
ใบเสมาที่ได้จากบ้านกุดน้ำกิน
จังหวัดกาฬสินธุ์

๖. จากบริเวณที่ดินของนายคำนาย ตี้อเปลี่ยน บ้านหนองแคนน้อย ตำบลกู่สันตรัตน์ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม

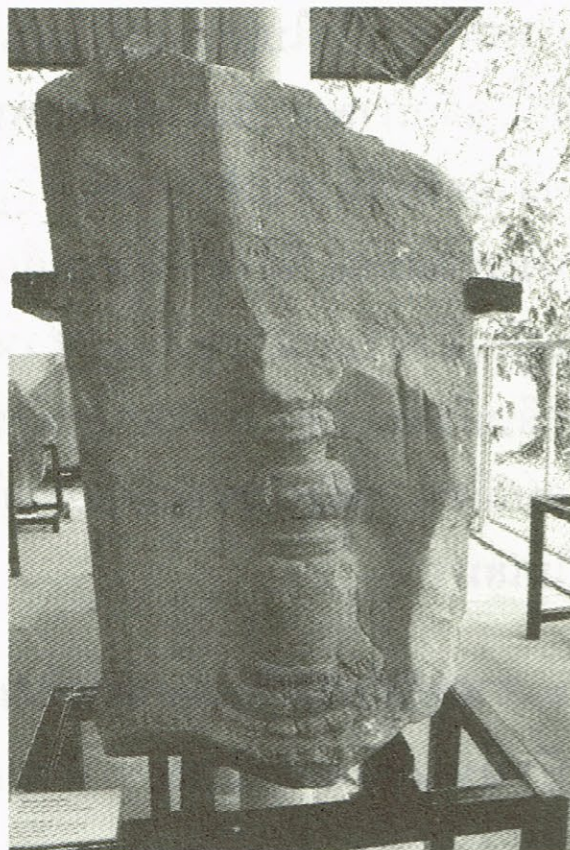
บริเวณตำบลกู่สันตรัตน์ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม เป็นที่ตั้งของ
เมืองจำปาศรีหรือนครจำปาศรี เมืองโบราณที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งในภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือ รูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน กว้าง ๑,๕๐๐ เมตร

ยาว ๒,๗๐๐ เมตร มีร่องรอยคูน้ำและคันดินล้อมเป็นแนวยาวไม่ต่อเนื่อง^{๖๖} ในเขตเมืองนครจำปาศรีพบร่องรอยโบราณสถานสมัยทวารวดีหลายแห่ง และพบร่องรอยการอยู่อาศัยต่อเนื่องมาจนถึงสมัยลพบุรี ห่างจากตัวเมืองนครจำปาศรีไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้มีการขุดพบสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและพระพิมพ์ดินเผา ซึ่งแสดงถึงการนับถือพระพุทธศาสนาของชุมชนสมัยทวารวดีในดินแดนแถบนี้

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ขอนแก่น เก็บรักษาชิ้นส่วนใบเสมาหินทราย ที่พบในบริเวณที่ดินของนายคำนาย ตี้อเปลี่ยน จำนวน ๒ ใบ สภาพหักชำรุด ใบหนึ่งด้านหน้าสลักรูปสถูปทรงกลมบนฐานบัวคว่ำ บัวหงาย ลักษณะคล้ายคลึงกับสถูปสำริดที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่พบในเขตที่ดินของนายทองดี ปะวะภูตา เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๒ อีกใบหนึ่งพบเพียงส่วนยอด ตกแต่งด้วยการสลักแนวสันแกนหมุนที่บริเวณกลางลำตัว ปัจจุบันใบเสมาทั้ง ๒ รายการ จัดแสดงอยู่ภายในอาคารเก็บใบเสมา

ใบเสมาจากที่นาของนายคำนาย ตี้อเปลี่ยน
บ้านหนองแคนน้อย ตำบลกู่สันตรัตน์
อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม

^{๖๖} วิริยา อุทธิเสน. การศึกษาคติความเชื่อของชุมชนโบราณสมัยทวารวดี ในลุ่มแม่น้ำชีตอนกลาง กรณีศึกษาจากพระพิมพ์ดินเผา. ปริญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๒๕๔๖, หน้า ๒๖.

๗. บ้านนาหลัก อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย

ในปี พ.ศ. ๒๕๑๙ มีโครงการก่อสร้างถนนสายชุมแพ-เลยขณะขุดปรับดินที่บ้านนาหลัก ตำบลวังสะพุง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย พบใบเสมาแบบแท่งหิน รูปทรงเรียวยาว ตกแต่งด้วยการสลักลายหม้อน้ำมีบัลลังก์รองรับเจ้าหน้าที่จึงนำไปเก็บรักษาไว้ที่ศาลหลักเมือง อำเภอวังสะพุง จากนั้นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขอนแก่น จึงติดต่อประสานเพื่อขอรับมาเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น เมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๙

ใบเสมาจากบ้านนาหลัก
อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย

๘. จากอำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี และจากจังหวัดอุดรธานี

ในเขตจังหวัดอุดรธานีพบร่องรอยกลุ่มใบเสมาหลายแห่ง ทั้งบริเวณใกล้ที่ราบลุ่มลำน้ำปาว แหล่งโบราณคดีสำคัญที่พบกลุ่มใบเสมา คือ ที่บ้านดอนแก้ว หมู่ที่ ๕ ตำบลกุมภวาปี อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี มีเจดีย์ที่สำคัญ คือ พระธาตุดอนแก้ว ซึ่งอยู่ภายในวัดมหาธาตุเจดีย์ รอบองค์พระมหาธาตุเจดีย์พบใบเสมาแบบแผ่นหินแบนและแบบแท่งหิน ๘ เหลี่ยมปักอยู่โดยรอบ จากการขุดค้นทางโบราณคดีพบหลักฐานหลายประเภท เช่น ใบเสมา ภาชนะดินเผา โครงกระดูกมนุษย์ เงินฮาง ที่แสดงถึงร่องรอยการอยู่อาศัยของชุมชนหลายสมัย นอกจากนี้ในบริเวณเชิงเขาภูพานก็ปรากฏกลุ่มใบเสมาหลายแห่ง โดยเฉพาะในเขตอำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

กลุ่มใบเสมาที่มาจากจังหวัดอุดรธานี

ใบเสมาที่เก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น ที่มาจาก จังหวัดอุดรธานี เป็นใบเสมาแบบแผ่นหินแบนและแบบแท่งหิน ตกแต่งด้วยการสลักลายกลีบบัว แนวสันแกนนูน และภาพสฤๅปเจดีย์ที่บริเวณกลางใบ นอกจากนี้ยังพบใบเสมาที่จารึกตัวอักษรปัลลวะ ภาษามอญโบราณ จำนวน ๑ ด้าน ๖ บรรทัด ที่บ้านดอนแก้ว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี จากการตรวจสอบข้อมูลในกลุ่มหนังสือ ตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติพบว่า มีการทำสำเนาไว้แล้วแต่ยังไม่มีมีการอ่าน และถอดความ เนื่องจากตัวอักษร อยู่ในสภาพลบเลือนมาก

๙. จากบ้านพันนา อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร

ใบเสมาที่ได้จากบ้านพันนา ตำบลพันนา อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร ที่เก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น เป็นใบเสมาแบบแท่งหินแปดเหลี่ยม ยอดสอบแหลม จำนวน ๔ ใบ และใบเสมาแบบแผ่นแบนทั้งแบบเรียบและแบบที่มีการตกแต่งด้วยการสลักแนวสันแกนนูนที่บริเวณกลางใบเสมา จำนวน ๓ ใบ

กลุ่มใบเสมาแบบแท่งหินและแบบแผ่นหินแบนที่พบในเขตบ้านพันนา
อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น

๑๐. จากกิ่งอำเภอดอนตาล จังหวัดนครพนม

ใบเซมาจากกิ่งอำเภอดอนตาล จังหวัดนครพนม ที่เก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น เป็นใบเซมาแบบแผ่นหินแบน โค้งมีจำนวน ๒ ใบ สภาพชำรุด มีใบเซมาจำนวน ๑ ใบที่มีการจารึกตัวอักษรขอมโบราณ ภาษาเขมร ๑ ด้าน จำนวน ๓ บรรทัด เรียกว่า “จารึกดอนตาล” เจ้าหน้าที่จากกลุ่มหนังสือ ตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ได้ทำการสำรวจและจัดทำสำเนาไว้แล้วเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๘ แต่เนื่องจากสภาพตัวอักษรลบเลือนมากจึงยังไม่มีมีการอ่านและแปลความหมาย

ใบเซมาจากกิ่งอำเภอดอนตาล
จังหวัดนครพนม

จารึกดอนตาล จากกิ่งอำเภอดอนตาล
จังหวัดนครพนม

๑๑. จากอำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี

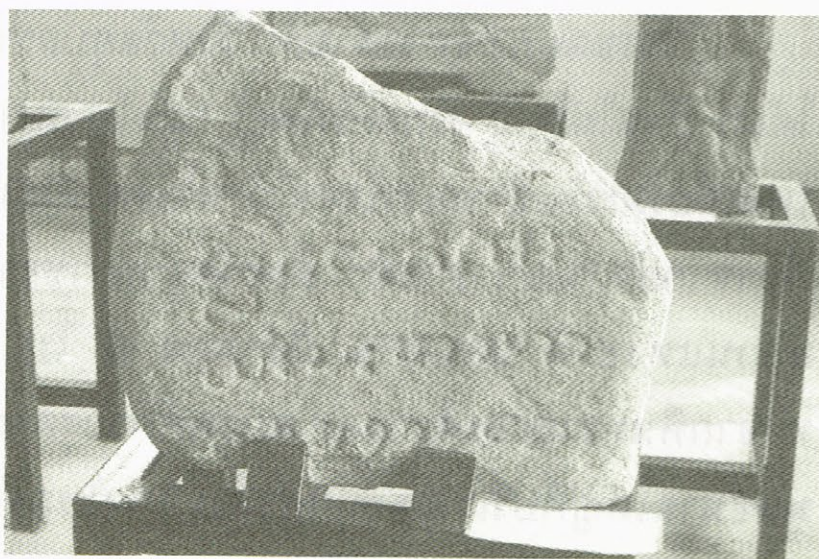
ในเขตอำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี พบใบเซมาในหลายพื้นที่ ได้แก่ บ้านไผ่ใหญ่ ตำบลไผ่ใหญ่ กลุ่มใบเซมาที่ตลาดบ้านม่วง ใบเซมาที่บ้านโพธิ์เมืองมะทัน บ้านพระโรจน์ บ้านโนนค้อทุ่งและบ้านยางธาตุ ปัจจุบันใบเซมาที่มาจากอำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี ที่เก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น มีจำนวน ๓ ใบ เป็นใบเซมาแบบแผ่นหินแบน ทำจากหินทรายและศิลาแลง สภาพหักชำรุด ตกแต่งด้วยการสลักแนวสันแกน หนุนขนาดใหญ่ที่บริเวณตอนกลางใบ บางใบสลักลายกลีบบัวคว่ำ กลีบบัวหงาย และลายลูกประคำที่ส่วนฐาน

ใบเสมาจากอำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี ที่เก็บรักษา
ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ขอนแก่น

๑๒. พระธาตุดุม ตำบลจีว้ด่อน อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร

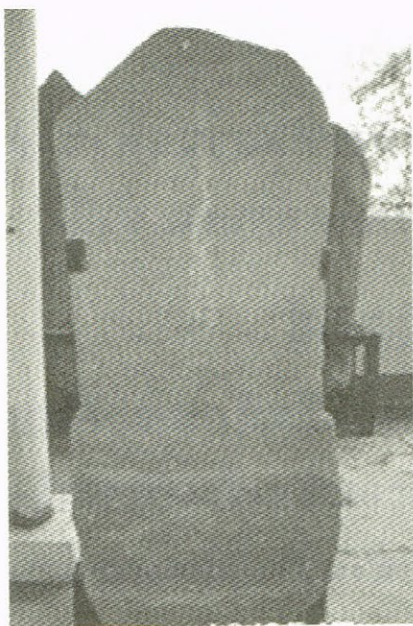
พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติขอนแก่นได้รับใบเสมาที่พบจากวัดพระธาตุดุม
ตำบลจีว้ด่อน อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ ๑๕ มกราคม ๒๕๓๑
และพบศิลาจารึกที่จารึกอักษรภาษาไทย ๑ ด้าน จำนวน ๓ บรรทัด จาก
การตรวจสอบข้อมูลที่กลุ่มหนังสือ ตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ
กรมศิลปากร พบว่ายังไม่มีมีการสำรวจขึ้นทะเบียนและยังไม่มีคำอ่านคำแปล

ใบเสมาจากวัดพระธาตุดุม ตำบลจีว้ด่อน อำเภอเมือง
จังหวัดสกลนคร

๑๓. อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย

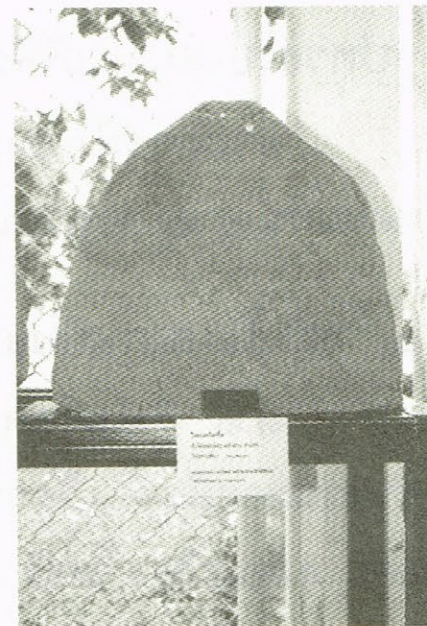
ใบเสมาที่มาจากอำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย ที่เก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น มีจำนวน ๑ ใบ เป็นใบเสมาแบบแผ่นหินแบน ตกแต่งด้วยการสลักลายกลีบบัวและแนวสันแกนขนานจากส่วนฐานถึงส่วนยอด นอกจากนี้ยังเก็บรักษาศิลาจารึกอีกจำนวน ๒ ใบด้วย จากการตรวจสอบข้อมูลในกลุ่มหนังสือ ตัวอักษรและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ พบว่าใบเสมาหมายเลข ๑๑/๒๕๑๗ จารึกด้วยอักษรไทยอีสาน ภาษาไทย จำนวน ๑ ด้าน ๑๙ บรรทัด มีการทำสำเนาคัดลอกไว้แล้วตั้งปี พ.ศ. ๒๕๑๘ แต่เนื่องจากสำเนาจารึกมีสภาพค่อนข้างลบเลือนจึงยังไม่มีมีการอ่านและถอดความหมาย ส่วนใบเสมาหมายเลข ๑๓/๒๕๑๗ ยังไม่ได้เคยมีการสำรวจและทำทะเบียน จึงยังไม่มีมีการอ่านและถอดความหมาย

หมายเลข ๑๒/๒๕๑๗

หมายเลข ๑๑/๒๕๑๗

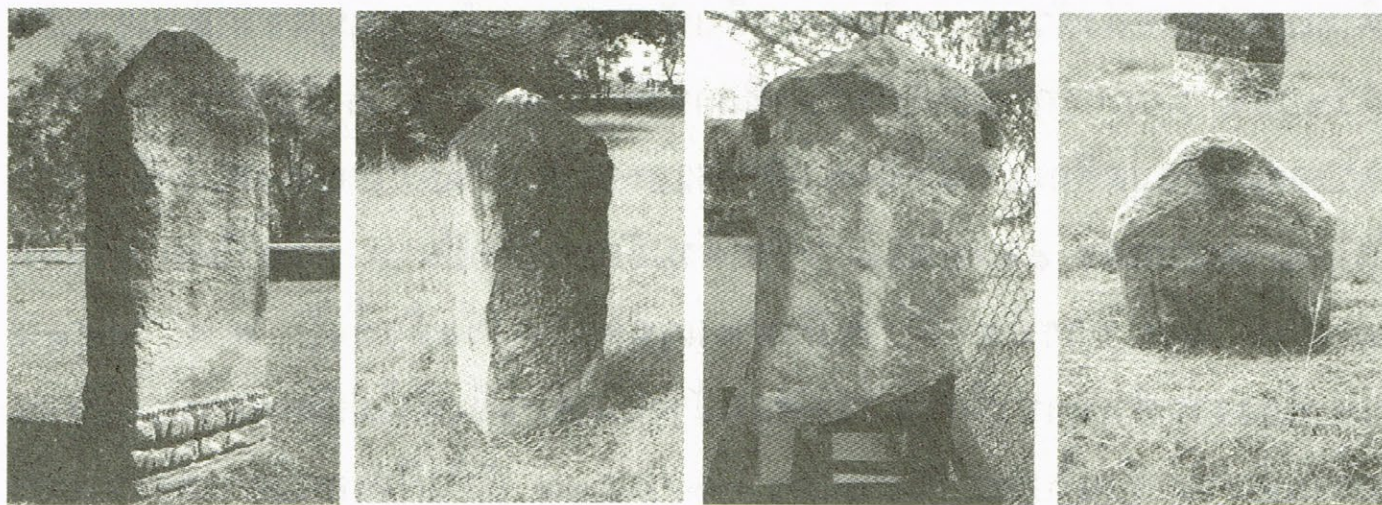
หมายเลข ๑๓/๒๕๑๗

ใบเสมาและศิลาจารึกจากอำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย

๑๔. ไม่ทราบที่มา

จากการตรวจสอบใบเสมาที่เก็บรักษาในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น พบว่า มีใบเสมาจำนวน ๒๕ รายการ ที่ไม่ทราบแหล่งที่มาที่ชัดเจน ส่วนใหญ่เป็นใบเสมาแบบแท่งหินรูปทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัส ยอดสอบแหลม สลักลายกลีบบัวคว่ำ กลีบบัวหงาย และเกสรบัวที่ส่วนฐาน และใบเสมาแบบแท่งหิน

สี่เหลี่ยมแบบเรียบไม่มีการสลักกลวดยาที่ส่วนฐาน นอกจากนี้ยังพบใบเสมาแบบแผ่นแบนพื้นผิวเรียบไม่มีการตกแต่งและแบบที่มีการตกแต่งด้วยการสลักแนวสันแกนูนที่บริเวณกลางใบเสมา

ตัวอย่างกลุ่มใบเสมาที่ไม่ทราบแหล่งที่มาที่เก็บรักษาในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น

รูปทรงใบเสมาในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น

จากการศึกษาลักษณะใบเสมาที่อยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น อาจแบ่งรูปทรงใบเสมาออกเป็น ๒ กลุ่ม จำนวน ๗ ลักษณะ ดังนี้

๑. กลุ่มใบเสมาแบบแผ่นหินแบน แบ่งลักษณะย่อยได้ดังนี้

๑.๑ รูปทรงคล้ายกลีบบัว ยอดสอบแหลม เป็นลักษณะที่พบจำนวนมากที่สุด เกิดจากการถากหินให้เป็นแผ่นแบนขอบด้านข้างเรียบหรือค่อย ๆ สอบเรียว ไหลลาดโค้งยอดสอบแหลม บางใบขอบด้านข้างมีลักษณะสอบกว้างออก ไหลถึงยอดลาดเกือบเป็นเส้นตรงทำให้มุมทั้งสองด้านมีลักษณะเป็นสันแหลม ยอดแหลมคล้าย

รูปทรงสามเหลี่ยม

หมายเลข ๕๗/๒๕๒๒

จากเนินดิน โรงเรียนฟ้าแดดสูงยาง
วิทยาคม บ้านหนองแปน ต.หนองแปน
อ.กมลาไสย จ.กาฬสินธุ์

หมายเลข ๔๓/๒๕๒๒
ได้จากจังหวัดอุดรธานี

๑.๒ รูปทรงคล้ายกลีบบัว ไล่ลาดมีลักษณะคอดเว้าเป็นสัน ยอดโค้งสูง

เกิดจากการถากหินให้เป็นแผ่นแบน ขอบด้านข้างสอบกว้างออก บริเวณไหล่ถึงยอดมีลักษณะคอดเว้าเป็นสัน ยอดโค้งยกสูง

หมายเลข ๑๔๘/๒๕๑๗
จากบ้านเสมา อ.กมลาไสย
จ.กาฬสินธุ์

หมายเลข ๘๘/๒๕๑๗
จากบ้านเสมา อ.กมลาไสย
จ.กาฬสินธุ์

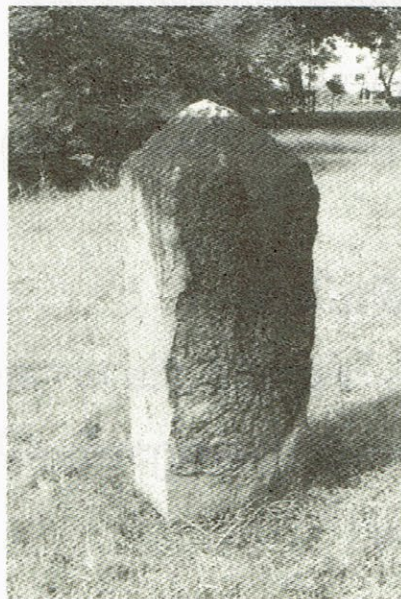
๒. กลุ่มใบเสมาแบบแท่งหิน แบ่งลักษณะย่อยได้ ๓ ลักษณะ ดังนี้

๒.๑ รูปทรงสี่เหลี่ยมยอดสอบแหลม

โดยการถากหินให้มีรูปทรงคล้ายแท่งหินสี่เหลี่ยม ลักษณะเกือบเป็นรูปทรงสี่เหลี่ยมด้านเท่า ยอดสอบแหลม ผิวเรียบ ใบเสมารูปทรงนี้บางส่วนนิยมสลักลายกลีบบัวและเกสรบัวที่ส่วนฐานทั้งสี่ด้านตลอดแนวความกว้างของใบเสมา

หมายเลข ๖๕/๒๕๑๗
จาก อ.บ้านผือ จ.อุดรธานี

หมายเลข ๙๓/๒๕๑๗
ไม่ทราบที่มา

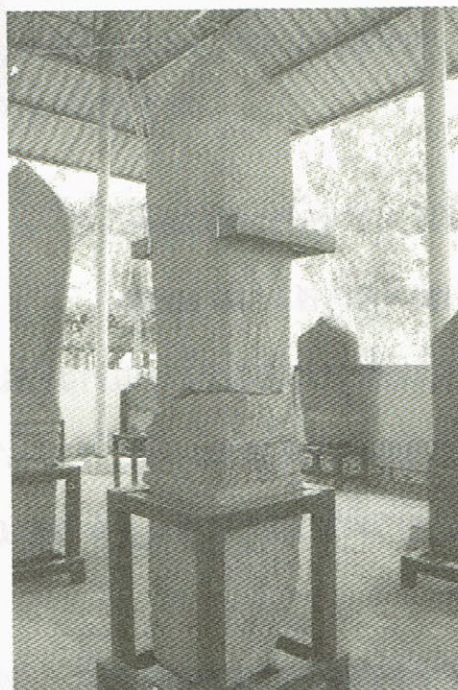
หมายเลข ๑๑๑/๒๕๑๗
ไม่ทราบที่มา

๒.๒ รูปทรงสี่เหลี่ยม ลำตัวสอบเรียว ส่วนยอดสอบแหลม

เกิดจากการถากหินให้มีรูปทรงคล้ายแท่งหินสี่เหลี่ยม ส่วนฐานถึงเชิงเป็นแนวเส้นตรง จากเชิงจนถึงส่วนยอดสอบเรียวยาวสูงขึ้น ส่วนยอดด้านบนสอบคล้ายรูปกรวยแหลม สลักลายกนก ลายพันธุ์พฤกษาและลวดลายคล้ายรูปวงโค้งกรอบประตูปะตูหน้าต่างที่เชิงใบเสมาทั้งสี่ด้าน โดยสลักแนวเส้นลวดเป็นกรอบที่ด้านบนและด้านล่าง ถัดขึ้นไปผิวเรียบ บางใบสลักลายพันธุ์พฤกษาภายในกรอบรูปทรงสามเหลี่ยม ๑ - ๒ ด้าน และสลักภาพเล่าเรื่องที่บริเวณกลางลำตัว นักวิชาการบางท่านทำการศึกษาวิเคราะห์เรื่องราวที่ปรากฏบนใบเสมารูปทรงนี้บางส่วนและสันนิษฐานว่าเป็นการสลักภาพเล่าเรื่องเหตุการณ์ในชาดก

หมายเลข ๖๙/๒๕๑๗

หมายเลข ๗๓/๒๕๑๗

หมายเลข ๗๖/๒๕๑๗

กลุ่มใบเสมาแบบแท่งหินรูปทรงสี่เหลี่ยมได้จากอำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์

๒.๓ รูปทรงเรียวคล้ายใบหอก

โดยการถากหินให้มีรูปทรงเรียวยาวคล้ายใบหอกปลายสอบแหลม พื้นผิวเรียบ บางใบสลักภาพหม้อปุระณมูฐหรือหม้อน้ำแห่งความอุดมสมบูรณ์ที่บริเวณตอนกลางของใบเสมา

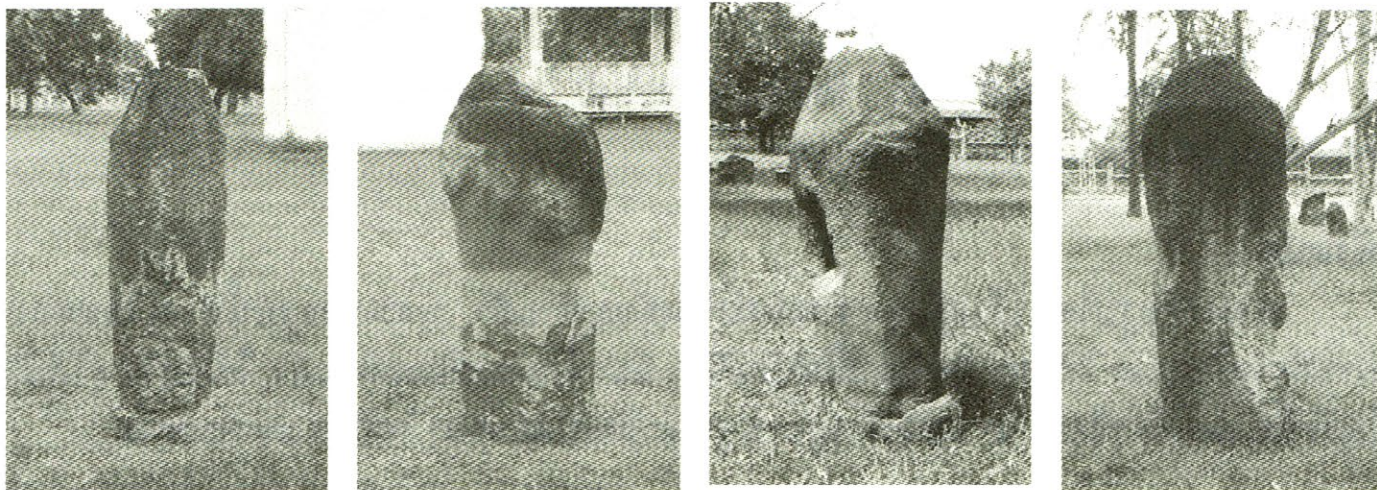
หมายเลข ๒๑/๒๕๑๗
จากบ้านเสมา อ.กมลาไสย
จ.กาฬสินธุ์

หมายเลข ๑๕๕/๒๕๑๙
จากบ้านนาเสมา อ.วังสะพุง จ.เลย

๒.๔ รูปทรงแปดเหลี่ยม ยอดสอบแหลม

โดยการถากหินให้มีรูปทรงแบบแท่งหินแปดเหลี่ยม ส่วนลำตัวถากเป็นเหลี่ยมโดยรอบ ลักษณะเรียวยาว ส่วนยอดสอบแหลม ได้แก่ กลุ่มใบเสมา ๘ เหลี่ยม ที่มาจากบ้านพันนา ตำบลพันนา อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร และใบเสมารูปทรงแปดเหลี่ยมบางส่วนที่อยู่ในสภาพหักชำรุดเหลือเพียงส่วนฐานที่ยังไม่สามารถตรวจสอบแหล่งที่มาได้

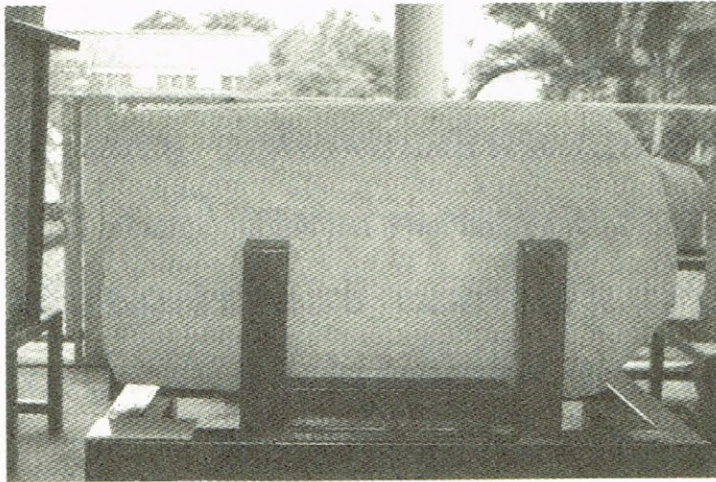

หมายเลข ๙๐/๒๕๑๗ หมายเลข ๙๑/๒๕๑๗ หมายเลข ๕๒/๒๕๑๗ หมายเลข ๕๑/๒๕๑๗
กลุ่มใบเสมารูปทรงแปดเหลี่ยมจากบ้านพันนา ตำบลพันนา อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร

๒.๕ รูปทรงกลม

โดยการถากหินให้เป็นรูปทรงกลม ใบเสมารูปทรงกลมที่เก็บรักษาในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น มีจำนวน ๑ ใบ คือ “จารึกสถาปนาสีมา” จารึกด้วยอักษรหลังปัลลวะ ภาษาสันสกฤต จำนวน ๑ ด้าน ๒ บรรทัด สร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๔ จากการตรวจสอบข้อมูล

ที่กลุ่มหนังสือ ตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร บันทึกไว้ว่า หน่วยศิลปากรที่ ๗ ขอนแก่น ได้ส่งสำเนาจารึกหลักนี้มาให้อ่านเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๕ และ พ.ศ. ๒๕๐๙ โดยให้ข้อมูลว่า ได้เคลื่อนย้ายมาจากวัดศรีธาตุ ประมัญญา ตำบลจำปี จังหวัดอุดรธานี เนื่องจากบริเวณดังกล่าวจะถูกน้ำท่วม ต่อมาบันทึกว่าจารึกหลักนี้ถูกเคลื่อนย้ายไปเก็บรักษาที่ปราสาทหินพิมาย และที่อำเภอภูจินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ จากนั้นจึงถูกเคลื่อนย้ายมาเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น ตามลำดับ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ภายในอาคารเก็บใบเสมา

จารึกสถาปนาสีมา

หมายเลข ๓๔/๒๕๑๗

พบที่อำเภอภูจินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์

คำอ่าน

.....มาโยยติรวิปราทิปุชิตะ ศิলামิมามเสาสีมี สถาปยามาส ภิกษุภิก...ศุจิสวดสเร
ศกาทศเม ใจตรศุเกตุสเมย์สมสนมดา

คำแปล

พระเถระรูปใด เป็นผู้อันพราหมณ์เป็นต้นบูชาแล้ว พระเถระรูปนั้น พร้อมด้วย
พระภิกษุทั้งหลาย ได้สถาปนาศิลานี้ให้เป็นสีมา สีมานี้อันสงฆ์สมมติดีแล้ว ได้สำเร็จ (ได้มี)
ในวันขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๕ แห่งวิเศษฎกาล (เวลาอันเป็นมงคล) ในปีแห่งความสดใส....

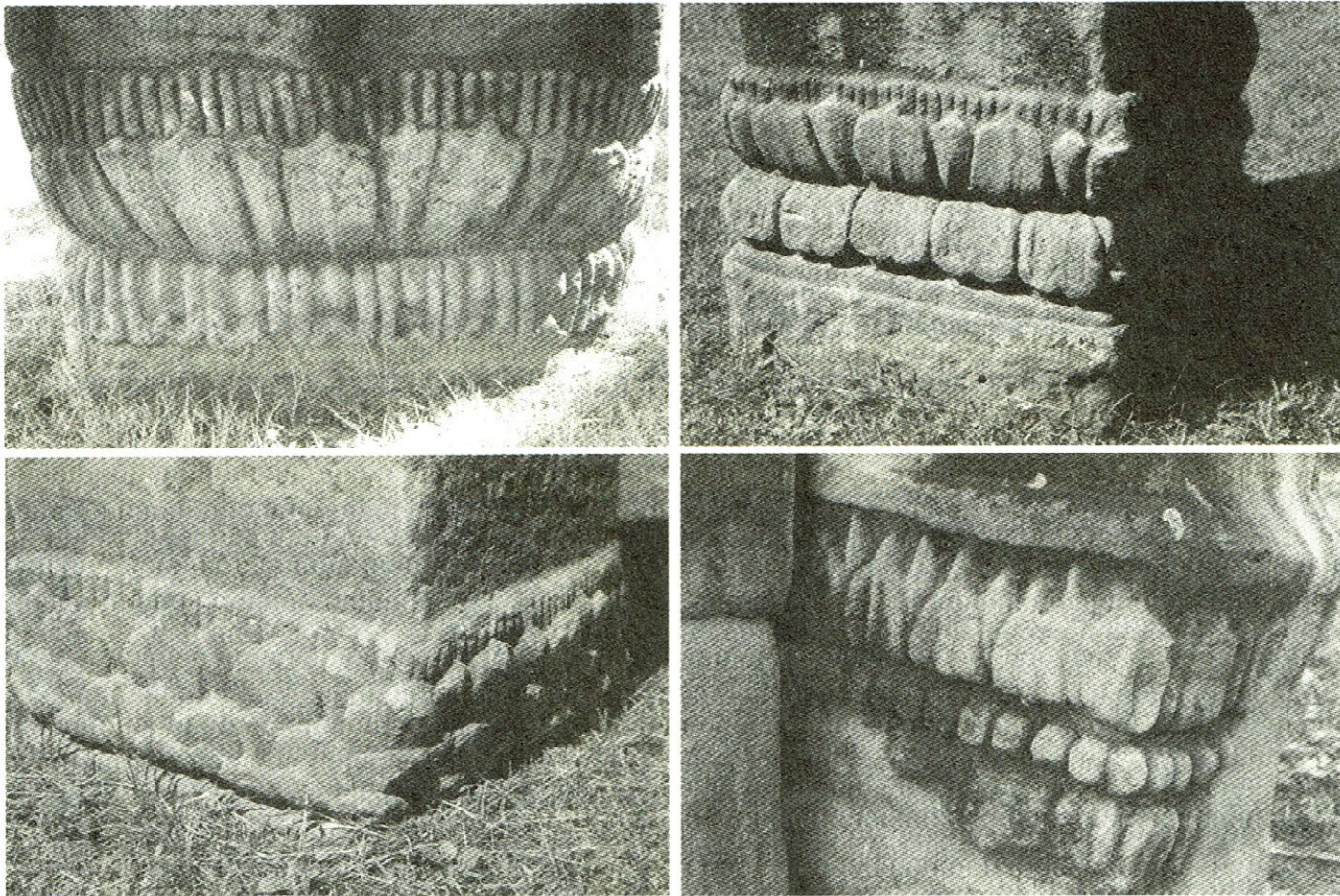
นายชะเอม แก้วคล้าย อ่านและแปลความ

ลวดลายและการตกแต่งใบเสมาในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น

ใบเสมาที่เก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น มีทั้ง
ประเภทแบบเรียบและแบบที่มีการสลักภาพนูนต่ำเป็นลายกลีบบัวที่ส่วนฐาน
ภาพสถูปเจดีย์ ภาพหม้อปुरुณชฎะ แนวสันแกนนูนและภาพเล่าเรื่องที่บริเวณ
ตอนกลางใบเสมา จากลวดลายที่ปรากฏบนใบเสมาที่เก็บรักษาไว้ที่
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น สามารถแบ่งออกได้เป็น ๖ ลักษณะ ดังนี้

๑. ลายกลีบบัว

การตกแต่งโบสถ์แบบแผ่นแบนและแบบแท่งหินรูปทรงสี่เหลี่ยมที่มีความสูงไม่มากนัก นิยมสลักลายกลีบบัวหงายและเกสรบัวเลียนแบบเกสรของดอกบัวหลวง ประดับตลอดแนวกว้างของส่วนฐาน บางโบสถ์สลักลายกลีบบัวคว่ำด้วย โบสถ์บางโบสถ์สลักลายลูกประคำเรียงประดับเป็นแถวระหว่างลายกลีบบัวคว่ำและลายกลีบบัวหงายด้วย

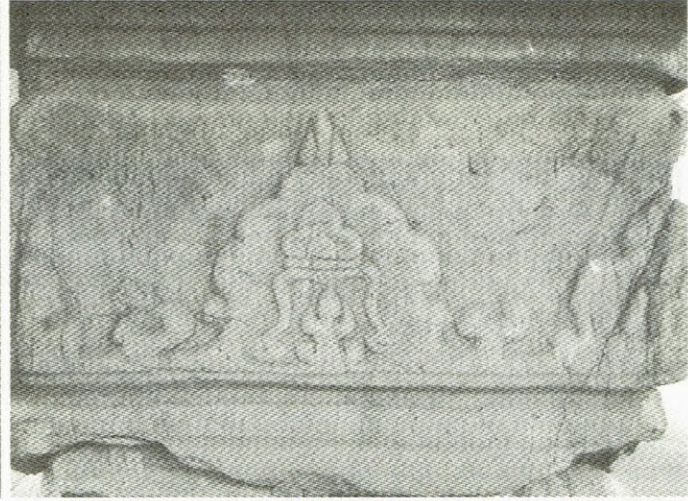
การสลักลายกลีบบัวคว่ำ กลีบบัวหงาย และเกสรบัวบริเวณฐานโบสถ์

๒. ลายกนกและลายพันธุ์พฤกษา

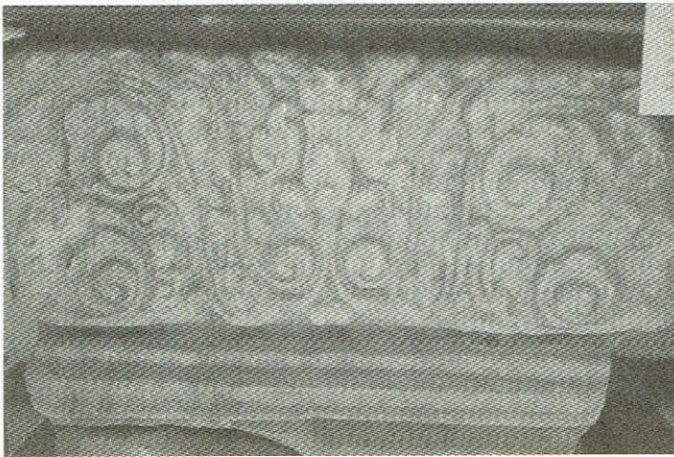
โบสถ์แบบแท่งหินรูปทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัส ลำตัวเรียวยาว ยอดสอบโค้ง ทั้งสี่ด้านมักสลักลายกนกและลายพันธุ์พฤกษาที่บริเวณเชิงโดยสลักแนวเส้นลวดขนานกันเป็นกรอบด้านบนและด้านล่าง ที่ส่วนเชิงของโบสถ์แบบแท่งหิน บางโบสถ์ปรากฏลวดลายลักษณะคล้ายซุ้มประตูหน้าต่างโค้งรูปเกือกม้าที่นิยมทำขึ้นในศิลปะอินเดียแบบคุปตะที่ให้อิทธิพลแก่ศิลปะทวารวดีในประเทศไทย^{๑๗}

^{๑๗} กรมศิลปากร. ศัพทานุกรมโบราณคดี. (กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗), ๒๕๕๐) หน้า ๓๙.

เหนือเชิงหรือบริเวณมุมของใบเสมาบางใบตกแต่งด้วยการสลักลายพันธุ์
พฤกษารูปทรงสามเหลี่ยมยอดสอบแหลม ๑ - ๒ ด้าน ใบเสมาที่มีการตกแต่ง
ในลักษณะดังกล่าวส่วนใหญ่นำมาจากแหล่งโบราณคดีในเขตอำเภอกุฉินารายณ์
จังหวัดกาฬสินธุ์ ชาวบ้านเรียกว่า “หลักทอด”

การสลักลดลายคล้ายรูปวงโค้งเกือกม้า ที่เชิงใบเสมาแบบแท่งหินรูปทรงสี่เหลี่ยม

ตัวอย่างลายพันธุ์พฤกษาที่บริเวณเชิงใบเสมา
แบบแท่งหิน

ลายพันธุ์พฤกษารูปทรงสามเหลี่ยม
ยอดสอบแหลม

๓. ลายสลักเจดีย์

พบการตกแต่งด้วยการสลักลายสลักเจดีย์ทรงสูงหรือรูปทรงระฆังไว้ที่บริเวณตอนกลางโบเสมาแบบแผ่นหินเหนื่อลายกลีบบัวโดยนิยมสลักยอดสลักเป็นรูปกรวยแหลมยาวต่อเนื่องขึ้นไปจนถึงส่วนยอด ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขอนแก่น พบโบเสมาสลักลายสลักเจดีย์ที่กลางโบเสมา จำนวน ๕ โบ เป็นโบเสมาที่มาจากบ้านเสมา อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ จำนวน ๒ โบ มาจากจังหวัดอุดรธานี จำนวน ๑ โบ มาจากที่ดินของนายคำนาย ตี้อเปลี่ยน บ้านหนองแคนน้อย อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม จำนวน ๑ โบ และโบเสมาไม้ทราบหมายเลข จำนวน ๑ โบ

โบเสมาสลักลายสลักเจดีย์ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น

๔. รูปหม้อปฐมนกฐะ

หม้อปฐมนกฐะ คือ หม้อน้ำซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์ตามความเชื่อของชาวอินเดียที่นิยมสลักไว้บริเวณด้านหน้าประตูทางเข้าศาสนสถานเพื่อแสดงถึงความอุดมสมบูรณ์และเป็นการอวยพรแก่ผู้มาทำพิธีกรรมในศาสนสถาน ในศิลปะอินเดียสมัยโบราณและสมัยอนุราชปุระมักสลักภาพหม้อน้ำไว้ที่โคนเสา โดยถือว่าเป็นตัวแทนของจักรวาลที่ดลบันดาลให้เกิดพืชพันธุ์และสรรพสัตว์ขึ้น หม้อน้ำจึงเป็นตัวแทนของโลกด้วย^{๑๔}

ในการตกแต่งบนใบเสมานิยมสลักไว้ที่ตอนกลางใบเสมาเหนือลายกลีบบัวหรือบนแนวสันแกนหุ่น โดยสลักรูปกรวยแหลมยาวต่อเนื่องไปจนถึงส่วนยอด ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ขอนแก่น เก็บรักษาใบเสมาที่สลักภาพหม้อปฐมนกฐะ จำนวน ๒ ใบ ได้มาจากบ้านนาหลัก ตำบลวังสะพุง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย จำนวน ๑ ใบ และมาจากอำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ จำนวน ๑ ใบ

หมายเลข ๑๕๕/๒๕๑๙
จากบ้านนาหลัก ตำบลวังสะพุง
อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย

หมายเลข ๙/๒๕๑๗
จากอำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์

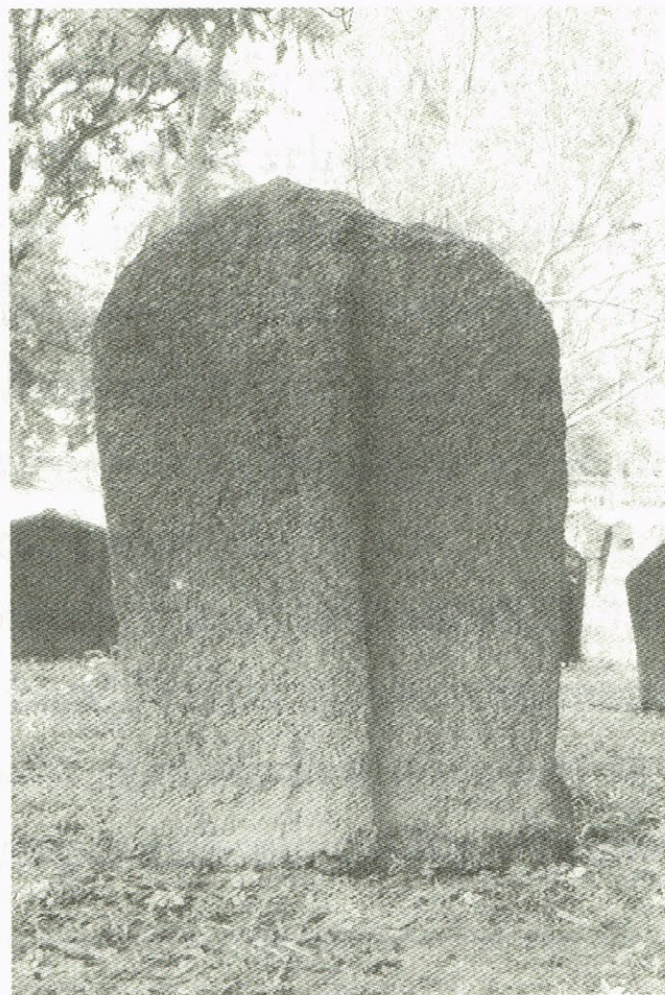
^{๑๔} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, เรื่องเดิม, หน้า ๒๓๖-๒๓๗.

๕. สลักแนวสันแกนหนุน

โบเซมาแบบแผ่นหินที่เก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น ส่วนใหญ่พบการตกแต่งด้วยการสลักเส้นแกนหนุนสอบเรียวที่กลางโบเซมาจาก ส่วนฐานจนถึงส่วนยอด มีขนาดความกว้างแตกต่างกัน นักวิชาการสันนิษฐาน ว่าแนวสันแกนหนุนดังกล่าวอาจมีพัฒนาการมาจากภาพสลักเจดีย์ที่นิยมทำยอด ให้มีลักษณะสอบแหลมนิยมสลักเพียงด้านเดียวแต่บางโบก็มีการสลักทั้งสองด้าน ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น มีโบเซมาที่มีการสลักแนวสันแกนหนุน รวม ทั้งสิ้น ๓๓ โบ มาจากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย และมาจากอำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ มาจากอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี มาจากที่ดินของนายคำนาย ตี้อเปลี่ยน บ้านหนองแคนน้อย อำเภอนาคู จังหวัดมหาสารคาม มาจากจังหวัดอุดรธานี มาจากอำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี มาจากบ้านพันนา อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร มาจากอำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี และบางส่วนเป็นโบเซมาที่ไม่ทราบแหล่งที่มา

หมายเลข ๔๓/๒๕๑๗
จากจังหวัดอุดรธานี

หมายเลข ๕๔/๒๕๑๗
จากอำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี

๖. สลักภาพบุคคล สัตว์ และภาพเล่าเรื่อง

ใบเสมาสมัยทวารวดีโดยเฉพาะที่นำมาจากจังหวัดกาฬสินธุ์นิยมสลักภาพเล่าเรื่องเป็นรูปบุคคล รูปสัตว์ รูปต้นไม้ รูปอาคาร รูปแท่นประทับ ที่บริเวณตอนกลางใบเสมา สันนิษฐานว่าเป็นภาพเล่าเรื่องจากพุทธประวัติหรือจากชาดก ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทำการศึกษาและแบ่งวิวัฒนาการภาพเล่าเรื่องของใบเสมาที่เมืองฟ้าแดดสงยางไว้ ๓ ระยะ คือ “ระยะแรก ได้รับอิทธิพลจากศิลปะคุปตะของอินเดีย โดยพิจารณาจากเครื่องแต่งกาย ศิราภรณ์ ระยะที่ ๒ สลักตื้นกว่าในระยะแรก ส่วนฐานมักตกแต่งด้วยลายกลีบบัวและเกสรบัวจำนวนหนึ่งแถวหรือสองแถว การแต่งกายมีการทิ้งพกลงมาเป็นรูปกรวยอย่างแท้จริง ประกอบด้วยเข็มขัดเส้นที่ ๒ ที่ประดับด้วยเพชรพลอย ซึ่งน่าจะเป็นลักษณะเฉพาะของศิลปะพื้นเมืองในสมัยทวารวดี และระยะที่ ๓ ภาพบุคคลมีรูปร่างสูงขึ้น...”^{๑๙}

ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ขอนแก่น มีใบเสมาที่ปรากฏภาพบุคคล สัตว์และภาพเล่าเรื่องจำนวนทั้งสิ้น ๔๖ ใบ โดยแบ่งลักษณะภาพเล่าเรื่องได้ดังนี้

๖.๑ ภาพเล่าเรื่องในพุทธประวัติ

พุทธประวัติ หมายถึง เรื่องราวของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ประสูติจนกระทั่งเสด็จปรินิพพาน ที่มาของการสร้างภาพพุทธประวัติในประเทศอินเดีย นักวิชาการบางท่านเชื่อว่าน่าจะสร้างขึ้นจากประเพณีการเล่าเรื่องที่เล่าสืบทอดต่อกันมา แต่นักวิชาการอีกส่วนหนึ่งเชื่อว่าน่าจะสร้างขึ้นตามคัมภีร์ในทางพระพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นภายหลังการสังคายนาพระไตรปิฎกแล้ว

การสร้างภาพพุทธประวัติในอินเดียเริ่มปรากฏขึ้นครั้งแรกในศิลปะอินเดียสมัยโบราณราวพุทธศตวรรษที่ ๓ - ๖ สลักภาพพุทธประวัติในลักษณะภาพบรรยายเพื่อให้ผู้ชมเข้าใจได้ง่าย อาจมีหลายเหตุการณ์เกิดขึ้นในภาพเดียวกัน ดังนั้นบุคคลเดียวกันอาจปรากฏหลายครั้งในภาพ ขนาดของบุคคลขึ้นอยู่กับความสำคัญของบุคคลนั้น ไม่ลดหรือขยายตามขนาดหรือ

^{๑๙} อ้างถึงการศึกษานี้ของ Subhadradis Diskul, M.C. Mueng Fa Dead, An ancient Town in North East Thailand, Artibus Asiae Vol. XIX, 3/4, (1956), p.p. 362-367. โดย พรพรรณ เลหาสิรินาถและสุทธิลักษณ์ ไชยสุต, เรื่องเดิม, หน้า ๓๘๔-๓๘๖.

ระยะทาง ในระยะนี้ยังไม่มีการสร้างพระพุทธรูปแต่ใช้สัญลักษณ์แทนพระพุทธรเจ้า พบที่เมืองสาญจีและภารหุต

ในศิลปะอินเดียสมัยคันธารราฐ มถุราและอมราวดี ที่เจริญขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๖ - ๑๐ พระพุทธศาสนาเริ่มแยกออกเป็นนิกายเถรวาทและมหายานและแผ่ขยายไปยังประเทศอื่น เกิดความนิยมในการสร้างพระพุทธรูปเป็นรูปมนุษย์ขึ้นแทนสัญลักษณ์ โดยในระยะแรกได้รับอิทธิพลจากภายนอก คือ จากศิลปะกรีกและศิลปะโรมัน ส่งผลให้พระพุทธรูปศิลปะอินเดียในระยะแรกมีพุทธลักษณะคล้ายศิลปะในยุโรป ต่อมาจึงมีพัฒนาการที่แตกต่างกันไปตามสกุลช่างในแต่ละท้องถิ่น นิยมนำภาพพุทธประวัติตั้งแต่ ๓ - ๕ ตอนมาเรียงเป็นชุดในชั้นเดียวกัน

ต่อมาในศิลปะอินเดียสมัยคุปตะและหลังคุปตะที่เจริญขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๙ - ๑๔ การสร้างภาพพุทธประวัติเปลี่ยนแปลงมาเป็นการสรุปเหตุการณ์ให้กระชับยิ่งขึ้นโดยเลือกเฉพาะเนื้อหาตอนที่สำคัญที่สุดมาแสดง การเรียงลำดับเรื่องราวภาพในแนวตั้งมักเริ่มจากภาพด้านล่างสุดขึ้นไปด้านบน ศิลปะอินเดียสมัยปาละที่เจริญขึ้นช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๘ สร้างภาพพุทธประวัติโดยกลับไปนิยมใช้รูปสัญลักษณ์แทนพระพุทธรเจ้า โดยเลือกเฉพาะบุคคลและองค์ประกอบเท่าที่จำเป็น เพื่อแสดงให้รู้ว่าเป็นเหตุการณ์ในตอนใด

รูปแบบศิลปะอินเดียที่มีอิทธิพลต่อประติมากรรมที่สร้างขึ้นในสมัยทวารวดีที่สำคัญ คือ การทำรูปบุคคลซ้อนกันขึ้นไปด้านบน ขนาดของบุคคลที่ขึ้นอยู่กับความสำคัญของบุคคลนั้น และการเรียงลำดับเหตุการณ์จากภาพด้านล่างสุดขึ้นไปสู่ด้านบน^{๒๐}

การสลักภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติในศิลปะทวารวดีมักปรากฏภาพพระพุทธรเจ้าในลักษณะครองจีวรห่มเฉียงหรือห่มคลุมเป็นประธานของภาพ มีประภามณฑลแผ่เป็นรูปทรงกลมที่ด้านหลังพระเศียร และมีภาพบุคคล สัตว์ สิ่งของ อาคารสิ่งก่อสร้างหรือต้นไม้เป็นองค์ประกอบสำคัญของภาพ เพื่อสื่อถึงเหตุการณ์ในพุทธประวัติแต่ละตอน ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา มีนักวิชาการ

^{๒๐} เกสรา จาติกวณิช. พุทธประวัติในประติมากรรมทวารวดี. ปรินญาตศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๕. หน้า ๘-๙.

หลายท่านทำการศึกษาวิเคราะห์ภาพเล่าเรื่องบนใบเสมาบางส่วนที่เก็บรักษาไว้ภายในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น และสันนิษฐานว่าเป็นภาพเหตุการณ์ในพุทธประวัติ เช่น วิทยานิพนธ์ เรื่อง การวิเคราะห์ข้อมูลโบราณวัตถุเพื่อการศึกษาและจัดแสดง : กรณีศึกษาใบเสมาหินทรายในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น โดย นายทศพร ศรีสมาน วิทยานิพนธ์ เรื่อง พุทธประวัติในประติมากรรมทวารวดี โดยนางสาวเกสร จาติกวณิช บทความเรื่อง ใบเสมาสลักภาพพระพุทธรูปขนาดปรกจากบ้านหนองแปน อำเภอกลมลายสวาย จังหวัดกาฬสินธุ์ โดย นายอรุณศักดิ์ กิ่งมณี เป็นต้น

๖.๒ ภาพเล่าเรื่องในชาดก

ชาดก ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้ความหมายไว้ว่า “ชาดก (ชา-ดก) น. หมายถึง เรื่องพระพุทธเจ้าที่มีมาในชาติก่อนๆ ตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ชื่อนี้, ชื่อคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา ส่วน ๑ ใน ๙ ส่วนที่เรียกว่า นวสังสัทธศาสตร์ (ป. ชาดก)”^{๒๑}

ชาดกหรือชาดก ปรากฏในขุททกนิกายที่ว่าด้วยพระสูตรหรือพระธรรมเทศนาเบ็ดเตล็ด รวมทั้งภาษิตของพระสาวก ประวัติต่างๆ และชาดกซึ่งอยู่ในหมวดพระสุตตันตปิฎกในพระไตรปิฎก ชาดก แปลว่า ผู้เกิด เป็นการเล่าถึงการที่พระพุทธเจ้าทรงเวียนว่ายตายเกิด ถือกำเนิดในชาติต่าง ๆ ได้พบเหตุการณ์ดีบ้างร้ายบ้าง แต่พยายามทำความดีต่อเนื่องเรื่อยมา จนเกิดเป็นพระพุทธเจ้าในพระชาติสุดท้าย อาจถือได้ว่าชาดกเป็นวิวัฒนาการแห่งการบำเพ็ญคุณงามความดีของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ยังทรงเป็นพระโพธิสัตว์ โดยมีการแต่งอรรถกถาเพื่ออธิบายขึ้นภายหลังและแสดงให้เห็นว่ามีผู้ใดกลับชาติมาเกิดในสมัยพระพุทธเจ้าบ้าง ถือเป็นคำสอนแบบเล่านิทานคติธรรม มีสาระสำคัญอยู่ที่คุณงามความดีและคติธรรมที่ปรากฏในนิทานนั้นๆ ชาดกในพระไตรปิฎกมีจำนวนทั้งสิ้น ๕๕๐ เรื่อง แต่เมื่อนับจริงๆ แล้วพบว่ามีจำนวนเพียง ๕๔๗ เรื่อง อาจเนื่องมาจากมีนิทานชาดกซ้อนอยู่ในนิทานชาดกบางเรื่องโดยมีการจัดเป็นหมวดหมู่ตามจำนวนคำฉันท์^{๒๒}

^{๒๑} ราชบัณฑิตยสถาน, เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๕๙.

^{๒๒} สุชีพ ปุณฺณานุภาพ. พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน. พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐. หน้า ๖๑๔-๖๑๕.

อรรถกถาชาดกที่แต่งขึ้นเพื่อใช้อธิบายชาดกในภายหลังนับเป็นวรรณคดีในทางพระพุทธศาสนาที่มีการถ่ายทอดเป็นภาษาต่าง ๆ มีบทบาทสำคัญในการสั่งสอนศีลธรรมให้แก่พุทธศาสนิกชนและเป็นแรงบันดาลใจให้ศิลปินสร้างสรรค์ผลงานด้านพุทธศิลป์ นอกจากนี้ยังเป็นต้นแบบให้พระภิกษุทางภาคเหนือของไทยแต่งชาดกอีกประเภทหนึ่งที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับอรรถกถาชาดกขึ้น เรียกว่า ปัญญาสชาดก ซึ่งเป็นชาดกนอกนิบาตที่รับอิทธิพลและเค้าโครงเรื่องมาจากอรรถกถาชาดก วรรณคดีในพระพุทธศาสนาภาษาบาลีและสันสกฤตและจากเรื่องพื้นเมือง โดยมีองค์ประกอบของเรื่องคล้ายคลึงกับอรรถกถาชาดกที่กล่าวถึงเหตุการณ์เริ่มต้นที่เป็นสาเหตุให้พระพุทธเจ้าหยิบยกเรื่องราวในอดีตหรือชาดกมาแสดง โดยประพันธ์ร้อยกรองเป็นภาษาบาลีที่มีบทสนทนาโต้ตอบและมีการพรรณนาอารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร ปัญญาสชาดกได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายและเผยแพร่ไปสู่ประเทศใกล้เคียง เช่น พม่า ลาว เขมร และมีการแปลปัญญาสชาดกเป็นภาษาของตนเอง ภายหลังมีการแต่งวรรณกรรมรุ่นหลังเลียนแบบปัญญาสชาดกขึ้นอีกหลายเรื่อง ซึ่งส่งผลต่อการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมทั้งประเภทจิตรกรรมและประติมากรรมของคนในท้องถิ่นด้วย^{๒๓}

ชาดกที่นิยมนำมาสลักเป็นภาพเล่าเรื่องบนใบเสมามากที่สุดคือ เรื่องราวในมหานิบาตชาดกที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญมหาบารมีใน ๑๐ พระชาติสุดท้ายก่อนการประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะหรือทศชาดก ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา มีนักวิชาการหลายท่านทำการศึกษาวิเคราะห์ภาพเล่าเรื่องบนใบเสมาบางส่วนที่เก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น และสันนิษฐานว่าเป็นภาพเหตุการณ์ในชาดก เช่น บทความเรื่อง “ประติมาณ-วิทยา : ใบเสมาที่เมืองฟ้าแดดสงยาง” โดย นางสาวพรพรรณ เล่าหิรินาถและ นางสาวสุทธิลักษณ์ ไชยสุด ข้อมูล เรื่อง Semas with scenes from the Mahanipata - Jakatas in the National Museum at Khon Kaen. จากหนังสือ ศิลปะและโบราณคดีในประเทศไทย กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในวันฉลองครบรอบ ๑๐๐ ปี พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ โดย ผศ. ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ วิทยานิพนธ์

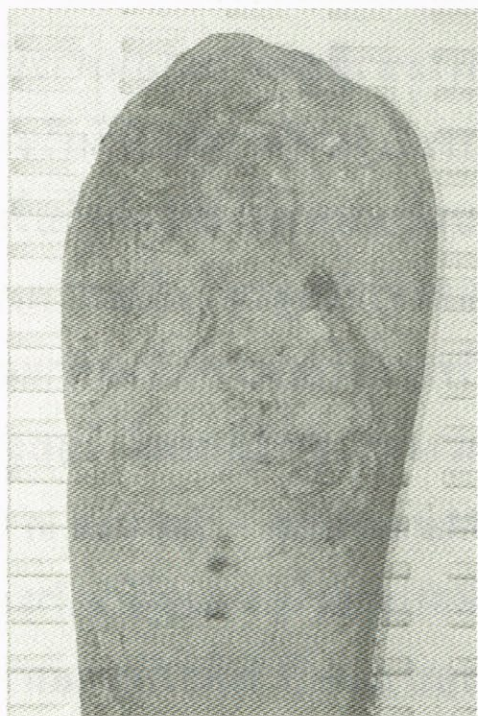
^{๒๓} นิยะดา เหล่าสุนทร. ปัญญาสชาดก. กรุงเทพฯ : แม่คำผาง, ๒๕๓๘.
หน้า ๑๗-๑๑๕.

เรื่องการวิเคราะห์ข้อมูลโบราณวัตถุเพื่อการศึกษาและจัดแสดง : กรณีศึกษา ใบเสมาหินทรายในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น โดย นายทศพร ศรีสมาน เป็นต้น

แม้ในระยะต่อมายังคงปรากฏงานศิลปกรรมที่นำเรื่องราวเหตุการณ์จากพุทธประวัติหรือชาดกมาถ่ายทอดในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป เช่น ภาพจารึกลายเส้นที่วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย ในสมัยสุโขทัย ภาพจิตรกรรมบนฝาผนังภายในพระอุโบสถตามวัดต่างๆ ตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีการถ่ายทอดเรื่องราวจากชาดกและพุทธประวัติผ่าน “รูปแต้ม” บนผนังสิมอีสานโดยฝีมือช่างท้องถิ่น โดยนิยมนวดภาพเหตุการณ์ตอนเสด็จออกบรรพชา ตอนผจญมาร และตอนปรินิพพาน ส่วนภาพจากชาดกนิยมเขียนภาพเหตุการณ์ในชาดกโดยเฉพาะเรื่องราวในทศชาดก เรื่องพระเวสสันดรชาดก มหาชนกชาดก สุวรรณสามชาดก เนมิราชชาดก มโหสถชาดก ภูริทัตชาดก จันทกุมารชาดก พระนารทชาดก และวิรุณบัณฑิตชาดก นอกจากนี้ยังปรากฏการวาดภาพเรื่องราวจากชาดกเรื่องอื่น เช่น จุลปทุมชาดก เป็นต้น ซึ่งจากงานศิลปกรรมดังกล่าวล้วนแสดงให้เห็นความศรัทธาและความยึดมั่นในพระพุทธศาสนาของชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในประเทศไทยในแต่ละสมัยได้เป็นอย่างดี

๖.๓ ภาพพระพุทธรเจ้าปางแสดงธรรม

การตกแต่งบนใบเสมาที่พบในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น อีกรูปแบบหนึ่งคือ การสลักภาพพระพุทธรเจ้าแสดงวิตรรกะมูทราในพระอิริยาบถต่างๆ เช่น ประทับนั่งขัดสมาธิบนขนดนามีเศียรนาครอยู่เหนือพระเศียร ประทับยืนแสดงวิตรรกะมูทราโดยไม่ปรากฏภาพบุคคลอื่นประกอบ ใบเสมาที่สลักภาพพระพุทธรเจ้าในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น มีจำนวน ๒ ใบ มาจากอำเภอกุฉินารายณ์ และจากบ้านเสมา อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ภาพพระพุทธรูปประทับนั่งแสดงวิตรรกะมูทราบนขนดนามีเศียรนาคร

๖.๔ ภาพบุคคลและรูปสัตว์

ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น พบใบเสมาที่ภาพสลัก
หุ่นต่ำเป็นรูปบุคคลหรือรูปสัตว์ ทั้ง ๒ ด้าน จำนวน ๑ แผ่น บริเวณฐานสลักภาพ
กลีบบัวหงายและเกสรบัวตามความกว้างของใบเสมา ด้านที่หนึ่งสลักภาพ
บุคคลอยู่ภายในกรอบขั้ว ลักษณะใบหน้าสั้นเป็นเหลี่ยม สวมต่างหูขนาดใหญ่
และห่วงคอทรงกลม มีสัตว์สี่เท้าลักษณะคล้ายสิงโตหมอบอยู่ด้านหน้า ด้านที่สอง
สลักภาพบุคคลหรือสัตว์ยืนยกแขนขวาขึ้นระดับไหล่แขนซ้ายพาดไขว้ไปทางขวา
นุ่งผ้าสั้น สวมเครื่องประดับที่คอ ใบหน้าลบเลือนมีแผ่นปีกที่ด้านหลังลักษณะ
กางคล้ายกำลังสยายปีก

หมายเลข ๒๐/๒๕๑๗

ใบเสมาสลักภาพบุคคลและรูปสัตว์ พบที่บ้านเสมา อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

นอกจากนี้ยังมีใบเสมาอีกจำนวนหนึ่งที่สลักภาพเล่าเรื่อง โดยมีภาพบุคคล สัตว์ สิ่งของ และต้นไม้เป็นองค์ประกอบ แต่ยังไม่ได้ทำการศึกษาวิเคราะห์มีที่มาจากบ้านเสมา อำเภอกมลาไสย มาจากอำเภอกุฉินารายณ์ มาจากบ้านกุดน้ำกินในเขตจังหวัดกาฬสินธุ์ และใบเสมาบางส่วนที่ยังอยู่ระหว่างการตรวจสอบแหล่งที่มาให้ชัดเจน

จากร่องรอยโบราณสถาน โบราณวัตถุประเภทต่าง ๆ ที่สร้างขึ้นเนื่องในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะใบเสมาที่ปรากฏอยู่ทั่วไปในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แสดงให้เห็นชัดเจนว่าชุมชนโบราณในพื้นที่แถบนี้รับเอาอิทธิพลและความเชื่อในทางพระพุทธศาสนาที่แพร่กระจายอยู่ในบริเวณภาคกลางเข้ามายึดถือและปฏิบัติ ส่งผลให้มีพัฒนาการเข้าสู่สมัยทวารวดีในระยะเวลาใกล้เคียงกัน คือ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖ ขณะเดียวกันได้เกิดคิดการสร้างใบเสมาหินขนาดใหญ่เพื่อใช้เป็นสิ่งเคารพบูชาหรือทำหน้าที่แสดงขอบเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งนับเป็นลักษณะพิเศษที่พบแพร่หลายตามพื้นที่ในลุ่มแม่น้ำต่าง ๆ ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ใบเสมาสลักภาพเล่าเรื่องที่พบจากเมืองโบราณในสมัยทวารวดี จึงนับเป็นหลักฐานสำคัญอีกประการหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงการถ่ายทอดหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาผ่านงานศิลปะเพื่อย้ำเตือนให้ผู้พบเห็นรำลึกถึงคำสั่งสอน โดยผสมผสานระหว่างรูปแบบทางศิลปกรรมกับความเชื่อและความศรัทธาในพระพุทธศาสนาได้อย่างลงตัวจนกลายเป็นความนิยมและเป็นเอกลักษณ์สำคัญของศิลปกรรมสมัยทวารวดีในภูมิภาคในแถบนี้

บทที่ ๔

ไบเสมาสลักภาพเล่าเรื่อง

ใบพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น

ไบเสมาสลักภาพพุทธประวัติ ตอน พิมพาพิลาป

ลักษณะและรายละเอียด

ลักษณะรูปทรงเป็นไบเสมาแบบแผ่นแบน สภาพชำรุด หักเป็นสองท่อนต่อไว้ ด้านบนสลักเป็นรูปทรงโค้งคล้ายกลีบบัว ยอดสอบแหลม บริเวณฐานสลักเป็นลายกลีบบัวคว่ำ กลีบบัวหงายและเกสรบัว ตลอดแนวความกว้างของไบเสมา สลักภาพเล่าเรื่องไว้ที่ด้านหน้าเพียงด้านเดียว ด้านหลังสลักแนวสันแกนจากส่วนฐานจนถึงส่วนยอด ภาพสลักแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน ด้านล่างของไบเสมาสลักเป็นภาพกำแพงเมือง มีซุ้มประตูทรงปราสาทซ้อนกัน ๓ ชั้น ด้านข้างประตูทั้งสองข้างมีภาพบุรุษยืนถืออาวุธประจำอยู่ด้านละ ๒ คน ด้านบนของไบเสมาสลักภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งห้อยพระบาทอยู่ในซุ้มลักษณะคล้ายอาคารเครื่องไม้ มีประภามณฑล^{๒๔} อยู่ด้านหลังพระเศียร ด้านขวามีบุรุษนั่งชันเข่าแสดงท่าสํารวมจำนวน ๒ คน คนที่หนึ่งอยู่ใกล้พระพุทธเจ้าสวมมงกุฎยอดแหลมแสดงถึงวรรณะสูง ด้านซ้ายเป็นภาพสตรี ๒ คน สตรีคนที่หนึ่งอยู่ใกล้กับพระพุทธเจ้านั่งพับเพียบกำลังสยายเกศารองรับพระบาทของพระพุทธองค์ สตรีอีกนางหนึ่งอุ้มเด็กที่กำลังชี้นิ้วไปที่พระพุทธองค์ มีพานบูชาวางอยู่หน้าพระพุทธองค์

การวิเคราะห์ภาพ

จากองค์ประกอบของภาพเล่าเรื่องที่ปรากฏบนไบเสมาแผ่นนี้เป็นที่ทราบกันมานานแล้วว่า เป็นภาพเหตุการณ์ในพุทธประวัติ ตอน พิมพาพิลาป เนื่องจากปรากฏภาพบุคคลทรงครองจีวรห่มเฉียง มีประภามณฑลอยู่ด้านหลังพระเศียรประทับนั่งอยู่บนบัลลังก์ซึ่งหมายถึงพระพุทธเจ้า ทางด้านขวามีสตรี

^{๒๔}ประภามณฑล คือ รัศมีที่ปรากฏอยู่รอบเศียรของเทพ เทพี อันแสดงถึงปัญญาหรืออำนาจที่แผ่กระจายออกมา ในงานประติมากรรมมักทำเป็นแผ่นกลมรอบเศียรหรือบางครั้งทำเป็นรูปเปลวไฟหรือบัวบาน

ชื่อวัตถุ	ใบเสมาสลักภาพพุทธประวัติ ตอน พิมพ์าลाप
เลขทะเบียน	๒๒๕/๒๕๑๖
อายุสมัย	ศิลปะทวารวดี อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๖
ขนาด	กว้าง ๘๔ สูง ๑๗๔ หนา ๒๕ เซนติเมตร
ชนิด	หินทราย
สภาพ	ชำรุด หักเป็นสองท่อนบริเวณตอนกลาง
ที่มา	จากการขุดค้นที่เมืองฟ้าแดดสงยาง บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

๑ คน กำลังสยายผมรองรับพระบาทของพระพุทธเจ้า สันนิษฐานว่าหมายถึงนางยโสธราหรือนางพิมพา และสตรีอีกนางหนึ่งกำลังอุ้มเด็กที่กำลังขึ้นวัยไปยังพระพุทธองค์ สันนิษฐานว่าน่าจะหมายถึงพระราหุล ทางด้านซ้ายมือของภาพมีภาพบุรุษ ๒ คน สวมศิราภรณ์มงกุฎและเครื่องประดับนั่งอยู่ สันนิษฐานว่าเป็นพระเจ้าสุทโธทนะ จากด้านหลังเป็นภาพซุ้มอาคารและมีภาพกำแพงเมืองอยู่ทางตอนล่างของภาพ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นภายในเมือง จากองค์ประกอบทั้งหมดจึงสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเหตุการณ์ในพุทธประวัติ ตอน พิมพาพิลาป ตอนที่พระพุทธองค์เสด็จไปเทศนาโปรดพระนางยโสธราหรือนางพิมพาที่พระตำหนัก พระนางยโสธราได้แสดงความเคารพอย่างสูงด้วยการสยายพระเกศารองรับพระบาท โดยมีพระเจ้าสุทโธทนะและพระราหุลที่พบพระราชบิดาเป็นครั้งแรกอยู่ในเหตุการณ์ด้วย เหตุการณ์ในพุทธประวัติตอนนี้มีเนื้อความโดยสรุปดังนี้

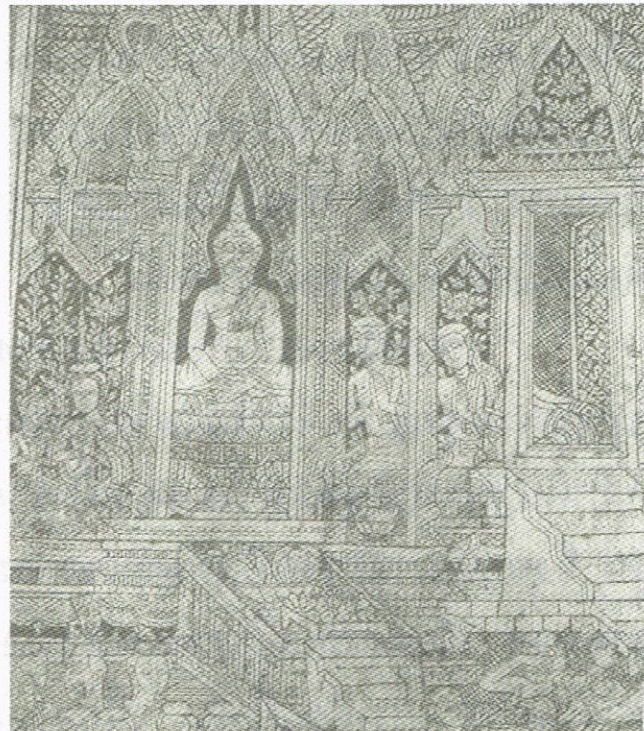
“ภายหลังพระพุทธองค์ทรงตรัสรู้แล้ว พระเจ้าสุทโธทนะปรารถนาจะพบพระพุทธเจ้า จึงส่งอำมาตย์พร้อมบริวารไปกราบทูลอาราธนาเพื่อให้เสด็จกลับคืนสู่กรุงกบิลพัสดุ์ ถึง ๑๐ ครั้ง จากนั้นพระพุทธเจ้าพร้อมพระสงฆ์ ๒๐,๐๐๐ รูป จึงเสด็จมาสู่กรุงกบิลพัสดุ์และประทับอยู่ ณ พระอุทยานแห่งนิโครธศากยราชบุตร เมื่อพระองค์และพระสงฆ์ออกบิณฑบาตตามประเพณีของพุทธวงศ์ ชาวเมืองต่างส่งเสียงอื้ออึง เมื่อนางยโสธราเห็นดังนั้นจึงรีบกราบทูลพระเจ้าสุทโธทนะ พระองค์จึงรีบเสด็จไปห้ามปราม หลังจากพระพุทธเจ้าทรงอธิบายและแสดงพระธรรมเทศนาแล้ว พระเจ้าสุทโธทนะจึงเข้าใจและบรรลุโสดาปัตติผล จากนั้นจึงทูลเชิญพระพุทธเจ้าพร้อมพระสงฆ์ไปฉันภัตตาหารภายในพระราชวัง พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนาแก่พระประยูรญาติที่เข้าเฝ้า ยกเว้นนางยโสธราและพระโอรสราหุลที่ไม่ได้เสด็จมาเข้าเฝ้า จนกระทั่ง ๓ วันผ่านไป พระเจ้าสุทโธทนะจึงอาราธนาพระพุทธเจ้าให้เสด็จไปที่พระตำหนักของนางยโสธรา เมื่อพระนางยโสธราพร้อมด้วยพระโอรสราหุลได้พบหน้าพระสวามี จึงแสดงความเศร้าโศกรำพันที่พระพุทธเจ้าทอดทิ้งไปพร้อมเกลือกกลิ้งพระเกศาบนหลังพระบาทของพระพุทธเจ้า พระเจ้าสุทโธทนะจึงกล่าวพรรณนาถึงความจงรักภักดีของนางยโสธรา พระพุทธองค์ทรงตระหนักเป็นอย่างดีว่านางยโสธรา มีความจงรักภักดีต่อพระองค์มากเพียงใดจึงทรงแสดงพระสัทธรรมเทศนาเพื่อกำจัดความเศร้าโศกของนางยโสธรา จนพระนางเกิดปีติปราโมทย์บรรลุพระโสดาปัตติผล จากนั้นจึงถวายอภิวัตพระยุคลบาทพระพุทธเจ้าด้วยความ

ชาวซึ่งในพระมหากรุณาธิคุณ หลังจากนั้นพระพุทธเจ้าจึงเสด็จนำหมู่ภิกษุสงฆ์
กลับคืนสู่พระนิโครธารามวิหาร”^{๒๕}

แม้ในสมัยหลังภาพเหตุการณ์ในตอนนี้อย่างคงปรากฏในภาพจิตรกรรม
ฝาผนังในพระอุโบสถของวัดหลายแห่ง เช่น อุโบสถวัดดุสิตาราม พระที่นั่ง
พุทธไธยสวรรค์ และบนตู้พระธรรมลายรดน้ำของหอพระสมุดวชิรญาณ
กรุงเทพมหานคร เป็นต้น

ภาพพุทธประวัติบนตู้พระธรรมลายรดน้ำ
ของหอพระสมุดวชิรญาณ เลขที่ กท. ๗๕
ตอน เสด็จราชนิเวศน์ กรุงกบิลพัสดุ์
พระนางยโสธราสยายพระเกศาเช็ดพระบาท
พระบรมศาสดา

ภาพพุทธประวัติบนตู้พระธรรมลายรดน้ำ
ของหอพระสมุดวชิรญาณ เลขที่ กท. ๗๕
ตอน เสด็จโปรดพระนางยโสธราพิมพาและ
พระราหุลราชกุมาร

^{๒๕} กรมพระปรมาภิไธยวชิราวุธ, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า. **ปฐมสมโพธิกฐา**. กรุงเทพฯ
: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๐. หน้า ๑๖๐-๑๖๘.

ชื่อวัตถุ	ใบเสมาสลักภาพเล่าเรื่องในพุทธประวัติ
เลขทะเบียน	๒๒๙/๒๕๑๖
อายุสมัย	ศิลปะทวารวดี อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๖
ขนาด	กว้าง ๗๔ สูง ๑๖๐ หน้า ๒๔ เซนติเมตร
ชนิด	หินทราย
สภาพ	สมบูรณ์
ที่มา	จากการขุดค้นที่เมืองฟ้าแดดสงยาง บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอภูกามยาว จังหวัดกาฬสินธุ์

ลักษณะและรายละเอียด

ลักษณะรูปทรงเป็นใบเสมาแบบแผ่นหินแบน สภาพค่อนข้างสมบูรณ์ ด้านบนสลักเป็นรูปทรงโค้งคล้ายกลีบบัว ยอดสอบแหลม บริเวณฐานสลักเป็นลายกลีบบัวหงายและเกสรบัวตลอดแนวความกว้างของใบเสมา สลักภาพเล่าเรื่องไว้ที่ด้านหน้าเพียงด้านเดียว องค์ประกอบของภาพสลักประกอบด้วย ภาพบุคคล ๒ คน บุคคลแรกเป็นภาพพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นประธานของภาพ อยู่ในอิริยาบถประทับยืน พระพักตร์ค่อนข้างกลม พระเนตรโปนเหลือบต่ำ พระกรรณยาวจรดพระอังสา ครองจีวรห่มเฉียง มีประภามณฑลอยู่ด้านหลัง พระเศียร พระหัตถ์ขวายกขึ้นเสมอพระอุระแสดงวิตรรกะมุทรา พระหัตถ์ซ้าย ยกขึ้นเสมอพระอุระคล้ายกำลังถือวัตถุทรงกลมบางอย่าง บุคคลที่ ๒ อยู่ทางด้านขวามือเป็นภาพบุรุษ พระพักตร์ค่อนข้างกลม พระเนตรโปน พระโอษฐ์ เล็กหนามีขมวดมุ่นมวยผมที่กลางศีรษะ ทรงพระภูษาสั้น ชายพลิ้วไหว ความสูง น้อยกว่าพระพุทธองค์ อยู่ในอิริยาบถกำลังยืนพนมมือ ใบหน้าเงยขึ้นเล็กน้อย ลักษณะคล้ายกำลังเจรจากับพระพุทธองค์

การวิเคราะห์ภาพ

ทศพร ศรีสมาน ทำการศึกษาวิเคราะห์ภาพสลักบนใบเสมาแผ่นนี้ และสันนิษฐานว่าเป็นภาพสลักเรื่องราวในพุทธประวัติ ตอน ราชูลกุมารทูลขอ ขุมทรัพย์ทั้ง ๔^{๒๖} โดยรูปบุคคลทางด้านซ้ายมือของภาพที่สลักภาพบุคคลครอง จีวรห่มเฉียง มีประภามณฑลที่ด้านหลังพระเศียร แสดงวิตรรกะมุทราหมายถึง พระพุทธเจ้า ส่วนบุคคลทางด้านขวาของภาพมีความสูงน้อยกว่ากำลัง ยืนเงยหน้าขึ้นคล้ายกำลังเจรจากับพระพุทธองค์ น่าจะหมายถึงพระราชูลที่ กำลังยื่นเจรจากับพระพุทธองค์เพื่อทูลขอขุมทรัพย์ทั้ง ๔ เพื่อนำไปใช้ในการครอง ราชสมบัติในอนาคตตามที่พระมารดาได้รับสั่ง ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะรับสั่งให้ พระสารีบุตรบรรพชาให้แก่ราชูลกุมารเป็นสามเณรในวันนั้นด้วยวิธีให้รับ

^{๒๖} ขุมทรัพย์ทั้ง ๔ คือ หนึ่งในสหชาติทั้ง ๗ ที่เกิดขึ้นพร้อมกับพระพุทธเจ้า ได้แก่ นางยโสธรา พระอานนท์ กาฬุทายีอำมาตย์ นายจันทะ ม้ากัณฐกะ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ และขุมทองทั้ง ๔ ที่เกิดขึ้นทั้ง ๔ ทิศของกรุงกบิลพัสดุ์ เพื่อใช้เป็นราชทรัพย์ในการบริหาร แผ่นดินเมื่อทรงขึ้นครองราชย์ แต่เมื่อพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ ขุมทองทั้ง ๔ นั้นก็หายไป

ไตรสรณคมน์ ขณะมีอายุ ๗ พรรษา สามเณรราหุลจึงได้ชื่อว่าเป็นสามเณร
องค์แรกในพระพุทธศาสนา^{๒๗}

จากลักษณะการแต่งกายของบุคคลทางด้านขวาของภาพ
ที่ขมวดมุ่นมวยผมกลางศีรษะ ไม่ได้แต่งกายแบบบุคคลชั้นสูงในวรรณะกษัตริย์
กล่าวคือ ไม่ได้สวมศิราภรณ์และเครื่องประดับต่าง ๆ ทั้งที่ในเหตุการณ์
ในพุทธประวัติตอนนี้กล่าวว่า นางยโสธราประดับตกแต่งองค์ให้พระราหุล
แล้วส่งให้ไปพบพระราชบิดาเพื่อทูลขอขุมทรัพย์ทั้ง ๔ ในฐานะรัชทายาทผู้สืบ
สันตติวงศ์ และจากลักษณะที่พระพุทธเจ้าคล้ายทรงถือวัตถุทรงกลมบางอย่าง
ในพระหัตถ์ซ้าย จึงยังคงมีข้อสงสัยและมีข้อขัดแย้งว่าเป็นการสลักภาพ
เหตุการณ์ในพุทธประวัติ ตอน ราหุลกุมารทูลขอขุมทรัพย์ทั้ง ๔ จริงหรือไม่
เนื่องจากอาจเป็นภาพเล่าเรื่องเหตุการณ์ในพุทธประวัติตอนอื่นที่มีบุคคล
ในวรรณะอื่นถวายสิ่งของบางอย่างให้กับพระพุทธเจ้า จึงเป็นสิ่งที่นักวิชาการ
และผู้สนใจควรช่วยกันศึกษาวิเคราะห์และหาหลักฐานเพื่อใช้ในการอ้างอิงต่อไป
เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการศึกษาร่องรอยเกี่ยวกับภาพเล่าเรื่องบนใบเสมา
ในอนาคต

^{๒๗} ทศพร ศรีสมาน. การวิเคราะห์ข้อมูลโบราณวัตถุเพื่อการศึกษาและจัดแสดง
: กรณีศึกษาใบเสมาหินทรายในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น. วิทยานิพนธ์
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (วัฒนธรรมศึกษา). กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหิดล. ๒๕๕๖. หน้า ๖๑-๖๒.

ชื่อวัตถุ	ใบเสมาสลักภาพเล่าเรื่องในพุทธประวัติ
เลขทะเบียน	๕๗/๒๕๒๒
อายุสมัย	ศิลปะทวารวดี อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๖
ขนาด	กว้าง ๗๘ สูง ๑๕๖ หนา ๒๔ เซนติเมตร
ชนิด	หินทราย
สภาพ	สมบูรณ์
ที่มา	จากการขุดค้นที่เนินดินบริเวณโรงเรียนฟ้าแดดสูงยางวิทยาคม บ้านหนองแปน ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ลักษณะและรายละเอียด

ลักษณะรูปทรงเป็นใบเสมาแบบแผ่นหินแบน สภาพสมบูรณ์ ด้านบนสลักเป็นรูปทรงโค้งคล้ายกลีบบัว ยอดสอบแหลม บริเวณฐานสลักเป็นลายกลีบบัวคว่ำกลีบบัวหงายและเกสรบัวตลอดแนวความกว้างของใบเสมา สลักภาพเล่าเรื่องไว้ที่ด้านหน้าเพียงด้านเดียว องค์ประกอบของภาพประกอบด้วย กลุ่มบุคคล ๔ คน บุคคลที่ ๑ เป็นประธานของภาพสลักภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งขัดสมาธิราบบนบัลลังก์มีอาสนะคล้ายรูปดอกบัวปูรองรับ พระพักตร์ค่อนข้างกลม ขมวดพระเกศาใหญ่ พระเนตรเหลือบมองต่ำ พระกรรณยาวเกือบจรดพระอังสา ทรงครองจีวรห่มเฉียง พระหัตถ์ขวายกขึ้นเสมอพระอุระแสดงวितรรกะมุทรา พระหัตถ์ซ้ายวางเหนือพระเพลา มีประภามณฑลทรงกลมอยู่เบื้องหลังพระเศียร และปรากฏเส้นโค้งคล้ายประภาวลี^{๒๔} โดยรอบพระวรกาย ถัดลงมาทางด้านซ้ายมือของภาพเป็นรูปกลุ่มบุคคล ๓ คน อยู่ในอิริยาบถนั่งอยู่ในระดับต่ำกว่าพระพุทธเจ้า บุคคลแรกเป็นบุรุษนั่งอยู่ใกล้พระพุทธองค์ อยู่ในอิริยาบถนั่งพนมมือหันหน้ามาทางบุคคลที่นั่งอยู่ทางด้านขวามือของตนคล้ายกำลังเจรจา มีขมวดมุ่นมวยผมอยู่กลางศีรษะ สวมต่างหูทรงกลม ตาโปน จมูกใหญ่ บุคคลที่ ๒ เป็นบุรุษ สวมศิราภรณ์ทรงมงกุฎ สวมกุดั่น กรองศอ พาหุรัดและทองกร จากเครื่องแต่งกายแสดงถึงฐานะอันสูงส่งในวรรณะกษัตริย์ เงยพระพักตร์ขึ้นเล็กน้อย ประทับนั่งแสดงความเคารพโดยการคุกเข่าบนสันพระบาท ยกเข่าซ้ายขึ้น พระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นแตะข้อศอกขวา พระหัตถ์ขวาเหยียดยาววางพาดบนต้นขาขวา และบุคคลที่ ๓ สันนิษฐานว่าเป็นสตรี อยู่ในอิริยาบถนั่ง สวมศิราภรณ์มงกุฎ สวมกุดั่น กรองศอและทองกร จากเครื่องแต่งกายแสดงฐานะอันสูงส่งในวรรณะกษัตริย์ พระหัตถ์ขวายกวัดดูตำมยาวขึ้นในระดับพระอุระ ฉากด้านหลังพระพุทธเจ้า สลักภาพซุ้มลักษณะคล้ายอาคารเครื่องไม้และมีต้นไม้อยู่ด้านหลัง

^{๒๔} ประภาวลี หมายถึง รัศมีหรือแสงที่ปรากฏรอบกายขององค์เทพและเทพี อันแสดงถึงทิพย์อำนาจที่เปล่งรัศมีออกมาโดยรอบร่างกาย ในงานประติมากรรมนิยมทำเป็นกรอบวงโค้งโดยรอบ และภายในกรอบวงโค้งอาจทำรูปสัญลักษณ์หรือเทพศาสตราวุธของเทพประดับไว้ด้วย

การวิเคราะห์ภาพ

ทศพร ศรีสมาน ทำการวิเคราะห์ไบเซมาแผ่นนี้และสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นภาพเรื่องราวในพุทธประวัติภายหลังจากพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้แล้ว ตอนทรงโปรดพระเจ้าพิมพิสาร เนื่องจากในองค์ประกอบภาพปรากฏภาพบุคคลครองจีวรห่มเฉียง ด้านหลังมีประภามณฑลทรงกลม ประทับนั่งสมาธิราบและแสดงวัตรระกะมุทราซึ่งหมายถึงพระพุทธเจ้า และมีบุคคลในวรรณะกษัตริย์และเสนาอำมาตย์กำลังเข้าเฝ้าแสดงความเคารพต่อพระพุทธเจ้า ลักษณะอิริยาบถของอำมาตย์แสดงอาการไม่สงบนิ่งและมองมายังกษัตริย์ เหตุการณ์ในพุทธประวัติตอนนี้กล่าวไว้ว่า “...หลังจากพระเจ้าพิมพิสารทรงกราบนมัสการพระพุทธองค์แล้วประทับในที่อันควรแล้วส่วนข้าราชการนั้นแสดงอาการต่างๆ คือบางพวกถวายนั่งคม บางพวกกล่าวปราศรัย บางพวกพนมมือ....” เนื่องจากมีความสงสัยว่าระหว่างพระสมณโคดมกับอูรุเวลกัสสปะใครเป็นศิษย์ใครเป็นอาจารย์ เป็นเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าพร้อมพระสาวก เสด็จสู่กรุงราชคฤห์ในแคว้นมคธเพื่อปลดเปลื้องพระปณิญาที่ประทานแด่พระเจ้าพิมพิสารในคราวเสด็จออกบวรพชาใหม่ ๆ เมื่อพระเจ้าพิมพิสารทราบข่าวจึงเสด็จไปเข้าเฝ้าพร้อมด้วยข้าราชการ พราหมณ์และคหบดี ณ สวนลัญจิววันหรือสวนตาลหนุ่มที่พระพุทธเจ้าและพระสาวกประทับอยู่^{๒๙}

จากลักษณะองค์ประกอบภาพที่สภาพชำรุดอาคารเครื่องไม้อยู่ด้านหลังพระพุทธเจ้าทำให้ยังไม่สามารถชี้ชัดลงไปได้ว่าเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในป่า เนื่องจากการสภาพโครงสร้างอาคารเครื่องไม้เป็นฉากด้านหลังช่างอาจพยายามแสดงให้เห็นว่าเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเมือง อีกทั้งไม่ปรากฏภาพบุคคลอื่น เช่น อูรุเวลกัสสปะ ภายใต้อาคาร เมื่อทำการศึกษาเรื่องราวในพุทธประวัติพบว่า ยังมีอีกหลายเหตุการณ์ที่มีบุคคลในวรรณะกษัตริย์เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเมื่อพระองค์เสด็จไปยังเมืองต่าง ๆ จึงยังมีข้อสงสัยและมีข้อขัดแย้งว่าเป็นการสภาพเหตุการณ์ในพุทธประวัติ ตอน ทรงโปรดพระเจ้าพิมพิสารจริงหรือไม่ นอกจากนี้ไบเซมาใบนี้ยังมีการสภาพพระรัศมีทรงกลมล้อมรอบพระวรกายของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นลักษณะพิเศษที่ไม่ปรากฏในไบเซมาใบอื่น

^{๒๙} ทศพร ศรีสมาน. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗-๖๑.

จึงเป็นสิ่งที่นักวิชาการและผู้สนใจควรช่วยกันศึกษาวิเคราะห์และหาหลักฐานในการอ้างอิงเพิ่มเติมเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับภาพเล่าเรื่องบนใบเสมาต่อไปในอนาคต

ใบเสมาใบนี้เป็นใบเสมาสลักภาพเล่าเรื่อง ๑ ใน ๓ ใบ ที่พบภายในหลุมขุดตรวจในโบราณสถานแห่งที่ ๒ ภายในบริเวณโรงเรียนฟ้าแดดสูงยาง วิทยาคม บ้านหนองแปน ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ และถูกเคลื่อนย้ายมาเก็บรักษาที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น

ชื่อวัตถุ	ใบเสมาสลักภาพเล่าเรื่องในพระพุทธศาสนา
เลขทะเบียน	๕๖.๒/๒๕๒๒
อายุสมัย	ศิลปะทวารวดี อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๖
ขนาด	กว้าง ๘๔ สูง ๑๗๔ หน้า ๒๕ เซนติเมตร
ชนิด	หินทราย
สภาพ	สมบูรณ์
ที่มา	จากการขุดค้นที่เนินดินบริเวณโรงเรียนฟ้าแดดสูงยางวิทยาคม บ้านหนองแปน ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ลักษณะและรายละเอียด

ลักษณะเป็นใบเสมาแบบแผ่นหินแบน ด้านบนรูปทรงโค้งคล้ายกลีบบัว ส่วนฐานสลักเป็นลายกลีบบัวหงายและเกสรบัวเรียงตามแนวกว้างของใบเสมา แกนเดือยหินที่ส่วนล่างสุดชำรุดหักหายไป ด้านหน้าของใบเสมาสลักภาพ พระพุทธรเจ้าประทับนั่งขัดสมาธิหลวมๆ บนขนดนาถ ๔ ชั้น ด้านบนสุดสลัก เป็นภาพเศียรนาถ ๕ เศียร แผ่พังพานอยู่เหนือประภามณฑลของพระพุทธรองค์ เหนือเศียรนาถสลักเป็นรูปต้นไม้ในกรอบรูปทรงสามเหลี่ยม ลักษณะ พระพักตร์ค่อนข้างกลม พระเนตรโปนและเหลือบมองต่ำ พระนาสิกค่อนข้างแบน พระโอษฐ์หนา พระกรรณยาวเกือบจรดพระอังสา มีประภามณฑลเป็นวงกลม ล้อมรอบพระเศียร ทรงครองจีวรห่มเฉียง พระอังสาซ้ายคล้ายสลักชายจีวร วางพาดอยู่บริเวณบั้นพระองค์สลักเป็นสันนูนคล้ายขอบสงหรือรัดประคดที่คาด อยู่ใต้จีวร ทรงยกพระหัตถ์ขวาแสดงวितรรกะมุทรา พระหัตถ์ซ้ายวางหงาย อยู่บนพระเพลา ด้านล่างสลักภาพบุคคล ๒ คน กำลังแสดงความเคารพต่อ พระพุทธรองค์ บุคคลที่ ๑ อยู่ทางด้านขวามือของภาพ ยังระบุไม่ได้ว่าเป็นภาพ บุรุษหรือสตรี ชันเข้าขวา ขาซ้ายพับราบกับพื้น มือขวาพับแตะใต้ข้อศอกซ้าย แขนซ้ายวางเหยียดตรงลงบนต้นขาซ้าย สวมศิราภรณ์มงกุฎรูปทรงสามเหลี่ยม สวมกุณฑล กรองศอ พาหุรัดและทองกร จากลักษณะการแต่งกายแสดงว่าเป็น บุคคลชั้นสูง บุคคลที่ ๒ อยู่ทางด้านซ้ายมือของภาพ อยู่ในอิริยาบถนั่งคุกเข่า บนสันเท้าในระดับต่ำกว่าเล็กน้อย โดยยกเข้าซ้ายขึ้น พนมมืออยู่ระหว่างอก ขมวดมุ่นมวยผมที่กลางศีรษะ ไม่มีเครื่องประดับศีรษะ สวมกุณฑล จากลักษณะเครื่องประดับและตำแหน่งในภาพ แสดงให้เห็นว่าเป็นบุคคล ที่ต่ำศักดิ์กว่าบุคคลเบื้องซ้าย

การวิเคราะห์ภาพ

อรุณศักดิ์ กิ่งมณี ทำการศึกษาวิเคราะห์ภาพเล่าเรื่องบนใบเสมา แผ่นนี้และสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นภาพเล่าเรื่องในพุทธประวัติ ตอน ทรงพบ พญานาคมุจลินทร์ เนื่องจากปรากฏภาพพระพุทธรเจ้าครองจีวรห่มเฉียง มีประภามณฑลอยู่ด้านหลังพระเศียรประทับนั่งบนขนดนาถ ๔ ชั้น แผ่พังพาน เหนือพระเศียรของพระพุทธรเจ้า ปรากฏภาพบุคคลอยู่ด้านล่างของภาพบุคคล

ทางด้านซ้ายมือของภาพแต่งกายคล้ายพราหมณ์ขมวดมุ่นมวยผมอยู่กลางศีรษะ
ห่มผ้าสั้น สันนิษฐานว่าเป็นเหตุการณ์ต่อเนื่องตอนที่พญานาคแปลงกายเป็น
พราหมณ์มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าแต่ไม่ได้วิเคราะห์ว่าบุคคลทางด้านขวามือของ
ภาพหมายถึงผู้ใด^{๓๐} ต่อมาทศพร ศรีสมาน ได้ทำการศึกษาวิเคราะห์ภาพ
เล่าเรื่องบนใบเสมาแผ่นนี้และสันนิษฐานว่าเป็นภาพเล่าเรื่องในพุทธประวัติ
ตอนทรงพบพญานาคมูจลินทร์เช่นเดียวกัน แต่วิเคราะห์เพิ่มเติมว่า บุคคล
ทางด้านขวามือของภาพที่แต่งกายแบบบุคคลสูงศักดิ์อาจหมายถึงเทพหรือ
เทวดาที่มักมาเข้าเฝ้าภายหลังจากที่ทรงตรัสรู้แล้ว^{๓๑}

เนื่องจากปรากฏภาพบุคคล ๒ คน อยู่ทางตอนล่างของภาพ จึงยังมี
ข้อขัดแย้งและข้อสงสัยว่า เป็นภาพเหตุการณ์ในพุทธประวัติ ตอน ทรงพบ
พญานาคมูจลินทร์จริงหรือไม่ แม้เหตุการณ์พุทธประวัติในตอนนี้กล่าวว่า
ภายหลังอากาศปลอดโปร่งปราศจากฝนแล้ว พญานาคจึงคลายขนดจาก
พระวรกายของพระพุทธเจ้าแล้วแปลงกายเป็นมนุษย์มาฉนอยมาถวาย
อัญชลีทางเบื้องพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า แต่การปรากฏภาพทั้งพญานาค
มูจลินทร์ขณะกำลังแผ่พังพานและภาพบุคคลแต่งกายคล้ายพราหมณ์ในเวลา
เดียวกันจึงมีความเป็นไปได้น้อยว่าจะเป็นบุคคลเดียวกัน อีกทั้งบุคคลสูงศักดิ์
ที่ประทับนั่งแสดงความเคารพอยู่ตอนล่างทางด้านขวามือของภาพยังไม่สามารถ
วิเคราะห์ได้ว่าหมายถึงผู้ใด จึงไม่สามารถสรุปได้ชัดเจนว่าเป็นภาพพุทธ
ประวัติในเรื่องใด จึงเป็นสิ่งที่นักวิชาการและผู้ที่เกี่ยวข้องควรช่วยกันศึกษา
วิเคราะห์และหาหลักฐานในการอ้างอิงเพิ่มเติมเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการศึกษา
เรื่องราวเกี่ยวกับภาพเล่าเรื่องบนใบเสมาต่อไปในอนาคต

^{๓๐} อรุณศักดิ์ กิ่งมณี. “ใบเสมาสลักภาพพระพุทธรูปนาคปรกจากบ้านหนองแปน
อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์” ศิลปากร ปีที่ ๕๐ ฉบับที่ ๒ (มีนาคม-เมษายน ๒๕๕๐),
หน้า ๕๘-๖๙.

^{๓๑} ทศพร ศรีสมาน. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖-๕๗.

ชื่อวัตถุ	ใบเสมาสลักภาพเล่าเรื่อง สันนิษฐานว่าเป็นภาพพุทธประวัติ ตอน พระอินทร์ถวายผลสมอ
เลขทะเบียน	๕๘/๒๕๒๒
อายุสมัย	ศิลปะทวารวดี อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๖
ขนาด	กว้าง ๗๕ สูง ๑๐๐ หนา ๒๐ เซนติเมตร
ชนิด	หินทราย
สภาพ	ชำรุด ส่วนบนแตกกะเทาะเป็นแนวยาว ส่วนฐานหักหายไป
ที่มา	จากการขุดค้นที่เนินดินบริเวณโรงเรียนฟ้าแดดสูงยางวิทยาكم บ้านหนองแปน ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ลักษณะและรายละเอียด

ลักษณะเป็นใบเสมาแบบแผ่นหิน ยอดโค้ง สภาพไม่สมบูรณ์ ส่วนล่างหักหายไป ส่วนบนมีร่องรอยหักบริเวณตอนกลางใบเสมา สลักภาพเล่าเรื่องที่ด้านหน้าเพียงด้านเดียว องค์ประกอบของภาพประกอบด้วยภาพบุคคล ๒ คน บุคคลที่แรกเป็นภาพพระพุทธเจ้าประทับยืน ขมวดพระเกศาทรงกลม พระพักตร์กลม พระเนตรโปนเหลือบมองต่ำ ครองจีวรห่มคลุม พระหัตถ์ทั้งสองข้างยกขึ้นเสมอพระอุระ พระหัตถ์ขวาแสดงวितรรกะมุทรา พระหัตถ์ซ้ายวางหงายคล้ายกำลังทรงถือวัตถุบางอย่าง ด้านหลังพระเศียรมีประภามณฑลทรงกลมปรากฏอยู่โดยรอบ บุคคลที่สองอยู่ถัดมาทางด้านขวามือของภาพเป็นรูปบุรุษทรงเครื่องแบบกษัตริย์ประทับยืนในตำแหน่งที่ต่ำกว่าพระพุทธองค์ สวมศิราภรณ์มงกุฎ กุณฑล กรองศอ พาหุรัดและทองกร นุ่งผ้าที่มีลวดลายและมีวิธีการนุ่งซับซ้อน พระหัตถ์ขวาทรงถือวัตถุทรงกลมซึ่งอาจเป็นสิ่งของที่ถวายแด่พระพุทธเจ้า

การวิเคราะห์เนื้อหา

ทศพร ศรีสมาน ทำการศึกษาวิเคราะห์ภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมา หินทรายแผ่นนี้และสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอนพระอินทร์ถวายผลสมอ เนื่องจากปรากฏภาพพระพุทธเจ้าประทับยืนแสดงวितรรกะมุทรา มีประภามณฑลทรงกลมอยู่ด้านหลังพระเศียรที่แสดงให้เห็นว่าเป็นภาพเล่าเรื่องในพุทธประวัติ ทางด้านขวามีบุคคลแต่งกายแบบบุคคลชั้นสูงคือสวมศิราภรณ์มงกุฎ กรองศอ กุณฑล ในพระหัตถ์ขวาถือวัตถุทรงกลมบางอย่างถวายแด่พระพุทธองค์ ซึ่งอาจหมายถึงผลสมอทิพย์^{๓๒} เหตุการณ์ในพุทธประวัติตอนนี้มีดังนี้

“....เมื่อครบกำหนด ๗ วันแล้ว จากนั้นพระพุทธองค์เสด็จไปยังต้นเกตุอันได้นามว่า “ราชายตนะ” ซึ่งอยู่ทางด้านทักษิณแห่งต้นศรีมหาโพธิ์ เสวยวิมุตติสุข ณ ที่นี้เป็นสัปดาห์สุดท้าย เมื่อครบกำหนดแล้ว พระองค์ทรงออกจากสมาธิและประทับอยู่ ณ ที่นั้น ขณะนั้นสมเด็จพระอมรินทราบาราช

^{๓๒} เรื่องเดิม, หน้า ๖๖.

ทรงมีดำริว่า “พระผู้มีพระภาคตั้งแต่ทรงตรัสรู้พระโพธิญาณแล้ว ประทับเสวย
วิมุตติสุขในสถานที่ ๗ แห่ง แห่งละ ๗ วัน สิริรวมระยะเวลา ๔๙ วัน ถึงวันนี้
พระองค์มิได้เสวยพระกระยาหารและถ่ายพระบังคน สมควรที่พระองค์จะเสวย
พระกระยาหารและถ่ายพระบังคน จึงนำผลสมออันเป็นทิพย์โอสถลงมาจาก
เทวโลกน้อมเข้าไปถวายพระพุทธรองค์ ทรงรับผลสมอทิพย์นั้นมาเสวยแล้วทรง
ทำสรีริกิจลงบนพระบังคน แล้วทำวสหัสสนัยน์ก็อยู่ปฏิบัติพระพุทธรองค์ด้วยกิจ
ต่างๆ มีถวายน้ำบ้วนพระโอษฐ์ พระโอสถ เป็นต้น^{๓๓}

จากลักษณะบุคคลทางด้านขวามือที่แต่งกายคล้ายบุคคลชั้นสูง
อาจหมายถึงกษัตริย์หรือพระอินทร์ ในพระหัตถ์ขวาทือวัตถุทรงกลมบางอย่าง
ซึ่งอาจหมายถึงผลสมอทิพย์ จึงเป็นไปได้ว่าน่าจะเป็นภาพเล่าเรื่องเหตุการณ์
ในพุทธประวัติ ตอนที่พระอินทร์ลงมาปรนนิบัติและนำผลสมอทิพย์จากเทวโลก
มาถวายแด่พระพุทธรเจ้า ภายหลังจากที่ทรงตรัสรู้พระโพธิญาณและประทับ
เสวยวิมุตติสุข ณ สถานที่ ๗ แห่ง รวมระยะเวลา ๔๙ วัน

ใบเสมาใบนี้เป็นใบเสมาหลักภาพพุทธประวัติ ๑ ใน ๔ ใบ ที่ขุดพบ
ภายในบริเวณโรงเรียนฟ้าแดดสูงยางวิทยาคม บ้านหนองแปน ตำบลหนองแปน
อำเภอกุมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ ที่ถูกเคลื่อนย้ายมาเก็บรักษาไว้ที่
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น

^{๓๓} กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๔.

ชื่อวัตถุ	ใบเสมาสลักภาพเล่าเรื่องเหตุการณ์ในพุทธประวัติ
เลขทะเบียน	๕๖.๑/๒๕๒๒
อายุสมัย	ศิลปะทวารวดี อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๖
ขนาด	กว้าง ๘๕ สูง ๑๖๙ หนา ๒๖ เซนติเมตร
ชนิด	หินทราย
สภาพ	สมบูรณ์
ที่มา	จากการขุดค้นที่เนินดินบริเวณโรงเรียนฟ้าแดดสูงยางวิทยาคม บ้านหนองแปน ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ลักษณะและรายละเอียด

ใบเสมาแบบแผ่นหินแบน ด้านบนรูปทรงโค้งคล้ายกลีบบัว ส่วนฐาน
สลักเป็นลายกลีบบัวหงายและเกสรบัวเรียงตามแนวกว้างของใบเสมา มีภาพ
สลักที่ด้านหน้าเพียงด้านเดียว องค์ประกอบภาพ ประกอบด้วยรูปบุคคล ๒ คน
บุคคลที่ ๑ อยู่ทางด้านขวามือของภาพ เป็นรูปพระพุทธเจ้าประทับยืน
พระพักตร์กลม พระเนตรโปนเหลือบมองต่ำ พระโอษฐ์หนา พระกรรณยาว
เกือบจรดพระอังสา ด้านหลังพระเศียรมีประภามณฑลเป็นรัศมีอยู่โดยรอบ
ครองจีวรห่มเฉียง พระหัตถ์ขวาแสดงวितรรกะมุทรา พระหัตถ์ซ้ายหงาย
และยกขึ้นในระดับพระอุระ บุคคลที่สองอยู่ทางด้านซ้ายมือของภาพ เป็นรูป
บุรุษยืนความสูงน้อยกว่าพระพุทธองค์ ขมวดมุ่นมวยผมที่กลางศีรษะ นุ่งผ้าสั้น
ยกมือข้างซ้ายไว้เสมออก มือข้างขวาถือของบางอย่าง ลักษณะเป็นพวงยาว
อิริยาบถคล้ายกำลังยืนเงยหน้าเจรจากับพระพุทธองค์ ด้านหลังสลักภาพต้นไม้
เป็นฉากหลัง

การวิเคราะห์เนื้อหา

ทศพร ศรีสมาน ทำการศึกษาและวิเคราะห์ภาพสลักที่ปรากฏบน
ใบเสมาหินทรายแผ่นนี้และสันนิษฐานว่า สลักภาพเล่าเรื่องในพุทธประวัติ
ตอน ทรงพบโสติดิยพราหมณ์ เนื่องจากปรากฏภาพพระพุทธเจ้าประทับยืน
แสดงวितรรกะมุทรา มีประภามณฑลล้อมรอบพระเศียร ทางด้านซ้ายมือของ
ภาพมีรูปบุคคลแต่งกายคล้ายพราหมณ์ยืนถือวัตถุที่มีลักษณะเป็นพวงยาว
ถวายแด่พระพุทธเจ้า สันนิษฐานว่าบุคคลนี้ คือ โสติดิยพราหมณ์ ภายหลังจาก
การลอบยัดของนางสุชาดาที่ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชราแล้ว ทรงเสด็จสวนทางกับ
คนตัดหญ้าผู้หนึ่งนามว่า โสติดิยพราหมณ์ ซึ่งถือหญ้าคามจำนวน ๘ กำ
เมื่อโสติดิยพราหมณ์พบกับพระพุทธองค์ก็บังเกิดความเลื่อมใส จึงได้ถวาย
หญ้าคาทั้ง ๘ กำให้แก่พระพุทธองค์ ภาพต้นไม้ที่สลักอยู่ด้านหลังอาจแสดง
เห็นว่าเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในป่า^{๓๔}

^{๓๔} ทศพร ศรีสมาน. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔-๕๕.

แต่ยังคงมีข้อขัดแย้งเกี่ยวกับองค์ประกอบภายในภาพ เนื่องจากวัตถุที่บุคคลทางด้านซ้ายมือของภาพที่สันนิษฐานว่าเป็นโสตถิยพราหมณ์ถืออยู่ในมือยังไม่สามารถตีความได้ชัดเจนว่าเป็นหญาคา เนื่องจากมีลักษณะคล้ายพัดหรือแสที่ปลายเอียงไปด้านหนึ่ง อีกทั้งมีเพียง ๑ ชั้น นอกจากนี้ที่ด้านหลังพระเศียรของพระพุทธรูปเจ้าที่ปรากฏประภามณฑลซึ่งเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นว่าพระองค์ตรัสรู้แล้ว จึงยังไม่สามารถสรุปได้แน่ชัดว่าเป็นภาพเล่าเรื่องเหตุการณ์ในพุทธประวัติตอนทรงพบโสตถิยพราหมณ์จริงหรือไม่ จึงเป็นสิ่งที่นักวิชาการและผู้ที่เกี่ยวข้องควรช่วยกันศึกษาวิเคราะห์และหาหลักฐานในการอ้างอิงเพิ่มเติมเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับภาพเล่าเรื่องบนใบเสมาต่อไปในอนาคต

ชื่อวัตถุ	ใบเสมาสลักภาพเล่าเรื่อง สันนิษฐานว่าสลักภาพพุทธประวัติตอน แสดงปฐมเทศนาปัญจวัคคีย์
เลขทะเบียน	๒/๒๕๑๗
อายุสมัย	ศิลปะทวารวดี อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๖
ขนาด	กว้าง ๘๑ สูง ๑๙๗ หน้า ๒๔ เซนติเมตร
ชนิด	หินทราย
สภาพ	ชำรุด ยอดหักหายไป
ที่มา	จากการขุดค้นที่บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ลักษณะและรายละเอียด

ลักษณะรูปทรงเป็นใบเสมาแบบแผ่นแบน สภาพชำรุด ส่วนยอดด้านขวาแตกกะเทาะ บริเวณฐานสลักเป็นลายกลีบบัวคว่ำ กลีบบัวหงายและเกสรบัวตลอดแนวความกว้างของใบเสมา สลักภาพเล่าเรื่องไว้ที่ด้านหน้าเพียงด้านเดียว ภาพสลักแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน ตอนบนของใบเสมาสลักภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งบนบัลลังก์ได้ต้นไม้ แสดงวัตรระกะมุทรา ด้านหลังพระเศียรมีประภามณฑล ทางด้านขวาปรากฏภาพบุคคลอยู่ในอิริยาบถนั่งแสดงท่าทางเคารพต่อพระพุทธองค์ รายละเอียดค่อนข้างลบเลือน ตอนกลางของภาพมีแนวต้นไม้อีก ๒ ต้น ซึ่งอาจจะใช้แทนความหมายของป่า ถัดลงไปเป็นภาพบุคคลจำนวน ๕ คน ในอิริยาบถนั่ง ลักษณะคล้ายกำลังเจรจากัน ลักษณะการแต่งกายมีรายละเอียดไม่ชัดเจน

การวิเคราะห์เนื้อหา

ทศพร ศรีสมาน ทำการศึกษาและวิเคราะห์ภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมาหินทรายแผ่นนี้และสันนิษฐานว่า เป็นภาพเล่าเรื่องเหตุการณ์ในพุทธประวัติ ตอน แสดงปฐมเทศนา กับปัญจวัคคีย์ การตีความของภาพสลักที่ปรากฏภาพบุคคลที่ตอนล่างของใบเสมาทั้ง ๕ คน คงหมายถึง ปัญจวัคคีย์ซึ่งอยู่ในป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ส่วนด้านบนเป็นภาพของพระพุทธเจ้าทรงประทับนั่งขัดสมาธิบนบัลลังก์ ยกพระหัตถ์ทั้งสองข้างขึ้นในระดับพระอุระ มีประภามณฑลวงกลมอยู่ด้านหลัง ทางด้านขวามือมีรูปบุคคลกำลังนั่งพนมมือ ซึ่งอาจหมายถึงเทวดาที่เข้ามาเฝ้าพระพุทธองค์^{๓๔} เหตุการณ์พุทธประวัติในตอนนี้มีดังนี้

“ภายหลังจากที่ทรงตรัสรู้แล้ว พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี เพื่อไปพบพระปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ คือ โกณฑัญญะ วัปปะ ภัททิยะ มหานาม และอัสชิ เมื่อได้เห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาแต่ไกลจึงนัดหมายกันว่าจะไม่ไหว ไม่ลุกขึ้นต้อนรับ ไม่รับบาตรจีวรของพระองค์ แต่เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาถึงจริงๆ ก็ล้มนัดหมาย ต่างลุกขึ้นต้อนรับ

^{๓๔} เรื่องเดิม, หน้า ๖๗-๗๐.

พระพุทธเจ้าด้วยความเคารพ จากนั้นพระพุทธเจ้าจึงตรัสเล่าเหตุการณ์ให้ฟังว่าพระองค์ทรงบรรลุมรรคผลนิพพานแล้วและเสด็จมาพบปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ เพื่อแสดงธรรมโปรด จากนั้นจึงทรงแสดงปฐมเทศนาแก่ปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ ตรงกับวันอาสาฬหบูชา แสดงปฐมเทศนาที่เรียกว่า พระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร เรื่อง ๒ สิ่งที่บรรพชิตไม่ควรเสพ คือ เรื่องการทรมานตนให้ลำบากและการปล่อยชีวิตไปตามความใคร่ ทั้งสองสิ่งไม่ใช่หนทางแห่งการตรัสรู้ ทรงแนะนำให้เดินทางสายกลาง ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ ปัญญาอันเห็นชอบ ความดำริชอบ เจรจาชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีวิตชอบ พยายามชอบ ระลึกชอบ ตั้งจิตชอบ จากนั้นทรงแสดงอริยสัจ ๔ ประการ เมื่อจบพระธรรมเทศนาพระโกณฑัญญะก็บรรลุพระโสดาบันและทูลขออุปสมบท จากนั้นจึงทรงเทศนาสั่งสอนจนพระปัญจวัคคีย์องค์อื่นสำเร็จเป็นพระอรหันต์ในเวลาต่อมา”^{๓๖}

แม้ในสมัยหลังภาพเหตุการณ์ในตอนนี้นี้ยังคงปรากฏในภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถของวัดหลายแห่ง เช่น ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่วัดดุสิตาราม ธนบุรี จิตรกรรมฝาผนังที่พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ และหีบพระธรรมที่เก็บรักษาไว้ในหอพระสมุดวชิรญาณ หอสมุดแห่งชาติ เป็นต้น

ภาพลายรดน้ำบนตู้พระธรรมภายในหอพระสมุดวชิรญาณ ตอนเสด็จโปรดพระปัญจวัคคีย์

ภาพลายรดน้ำบนตู้พระธรรมภายในหอพระสมุดวชิรญาณ ตอนทรงแสดงปฐมเทศนาแก่ปัญจวัคคีย์

^{๓๖} กรมพระปรมาภิไธยวชิราวุธ, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า. เรื่องเดียวกัน, ๑๑๗-๑๒๓.

ชื่อวัตถุ	ใบเสมาสลักภาพเล่าเรื่อง สันนิษฐานว่าเป็นภาพจากชาดก เรื่อง เวสสันดรชาดก
เลขทะเบียน	๒๒๖/๒๕๑๖
อายุสมัย	ศิลปะทวารวดี อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๖
ขนาด	กว้าง ๘๐ สูง ๑๕๐ หนา ๒๔ เซนติเมตร
ชนิด	หินทราย
สภาพ	ชำรุด ยอดหักหาย ลวดลายลบเลือน
ที่มา	จากการขุดค้นที่เมืองฟ้าแดดสงยาง บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ลักษณะและรายละเอียด

เป็นใบเสมาแบบแผ่นหินแบน สภาพชำรุด ส่วนยอดหักหายไป ภาพค่อนข้างเลือน ตอนล่างของใบเสมาสลักรูปกลีบบัวคว่ำ กลีบบัวหงายและเกสรบัวตลอดแนวความกว้างของใบเสมา มีภาพสลักอยู่ด้านหน้าเพียงด้านเดียว เป็นภาพบุรุษนั่งอยู่ในท่ามหาราชลีลาบนบัลลังก์พระหัตถ์ขวายกขึ้นในระดับพระอุระ พระหัตถ์ซ้ายวางอยู่ที่พระเพลาซ้าย สวมศิราภรณ์ทรงสูงรูปทรงสามเหลี่ยมยอดแหลม สวมกุณฑลทรงกลมและกรองคอ มีประภามณฑลอยู่รอบพระเศียร และมีประภาวลีทรงกลมอยู่รอบพระวรกาย ลักษณะคล้ายกำลังเจรจาอยู่กับบุคคลที่ ๒ ซึ่งอยู่ทางด้านขวามือของภาพเป็นภาพสตรี นั่งพับเพียบบนแท่นรูปทรงสี่เหลี่ยมที่อยู่ในระดับต่ำกว่า บริเวณศีรษะมีร่องรอยสลักคล้ายศิราภรณ์ทรงสูงแต่ไม่ชัดเจน ถัดลงมาสลักเป็นภาพบุคคล ๒ คน นอนเคียงข้างกันบนแท่นรูปทรงสี่เหลี่ยมลักษณะคล้ายเตียงแต่งกายคล้ายกันสวมศิราภรณ์มงกุฎใช้มือซ้ายหนุนศีรษะ มือขวาวางแนบไปตามลำตัว แต่ไม่สามารถกำหนดเพศได้ชัดเจน ด้านหลังสลักภาพลักษณะคล้ายสิ่งก่อสร้างหรืออาคาร ซึ่งอาจจะสื่อความหมายว่าเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นภายในเมือง

การวิเคราะห์เนื้อหา

พิริยะ ไกรฤกษ์ ทำการศึกษาวิเคราะห์ภาพเล่าเรื่องบนใบเสมาแผ่นนี้ และสันนิษฐานว่า น่าจะสลักภาพเล่าเรื่องชาดกในพระพุทธศาสนา เรื่องเวสสันดรชาดก เป็นเหตุการณ์ตอนที่พระเวสสันดรและพระนางมัทรีทรงเจรจาถึงความถึงเรื่องที่ชาวเมืองโกรธแค้นและต้องการขับไล่พระองค์ออกจากเมือง ทรงคิดจะออกผนวช เมื่อพระนางมัทรีได้ทราบความก็มีความประสงค์จะขอตามเสด็จพร้อมด้วยพระราชบุตรทั้งสองพระองค์ โดยวิเคราะห์ว่าภาพบุคคลที่มีลักษณะคล้ายเด็ก ๒ คน นอนอยู่ทางตอนล่างของภาพ น่าจะเป็นพระกนิหาและพระชาลี ส่วนภาพบุคคลตอนบนประทับนั่งบนบัลลังก์แต่งกายแบบบุคคล

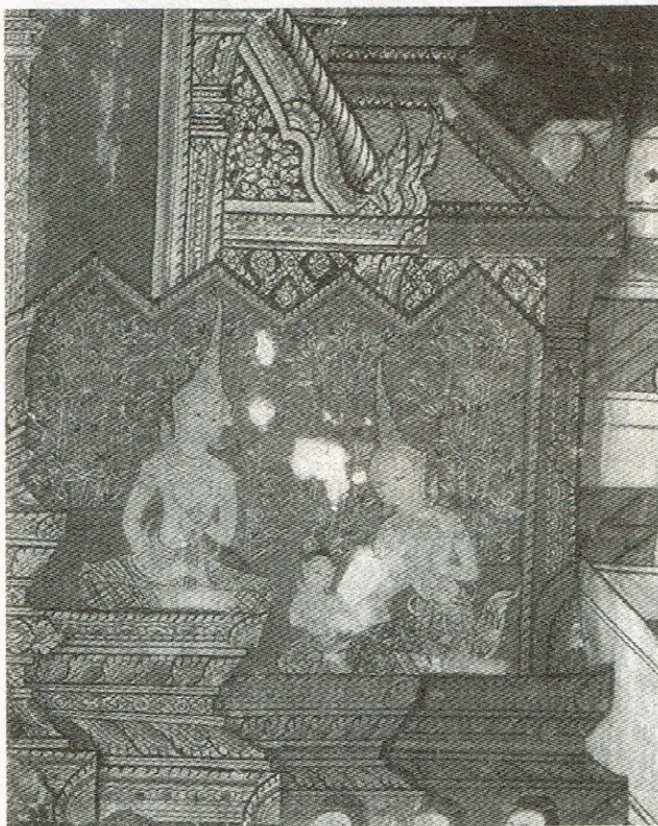
ชั้นสูงอยู่ทางด้านซ้ายมือของภาพน่าจะหมายถึงพระเวสสันดร ส่วนบุคคลทางด้านขวามือของภาพที่เป็นภาพสตรีแต่งกายแบบบุคคลชั้นสูงน่าจะหมายถึงพระนางมัทรี^{๓๗} เหตุการณ์ในชาดกเรื่องนี้มีดังนี้

“พระเวสสันดรเป็นพระโอรสของพระเจ้าสุทนต์กับพระนางผุสดีแห่งนครสีพีรัฐบุรี ทรงฝึกฝนการบริจาทนามาตั้งแต่ทรงพระเยาว์ เมื่อพระชนมพรรษาครบ ๑๖ พรรษา ทรงอภิเษกสมรสกับพระนางมัทรี มีพระราชโอรสและพระราชธิดานาม พระชาลิกุมารและพระกัณหากุมารี ต่อมาเมืองกalingรัฐเกิดฝนแล้ง เจ้าเมืองกalingรัฐจึงส่งพราหมณ์มาทูลขอช้างปัจจัยคเชนทร์ช้างคู่บ้านคู่เมือง พระเวสสันดรก็ทรงบริจาทให้ ส่งผลให้ชาวเมืองสีพีโกรธแค้นจึงทูลขอให้พระเจ้าสุทนต์ทรงพิจารณาโทษให้เนรเทศพระเวสสันดรออกจากพระนคร พระเวสสันดร พระนางมัทรี พระโอรสและพระธิดาจึงเสด็จมุ่งสู่เขาวงกตและทรงผนวชเป็นนักบวชเพื่อบำเพ็ญเพียรอยู่ในป่า ชูชกพราหมณ์เฒ่าขอทานชาวเมืองกalingรัฐ มีภรรยาสาวสวยชื่อนางอมิตตา เนื่องจากภรรยาของเฒ่าพราหมณ์อิจฉาจึงถูกกล่าวหาว่าเสียตีสีจนนางเดือดร้อนจึงขอร้องให้ชูชกไปทูลขอพระโอรสและพระธิดาจากพระเวสสันดรมาเป็นทาสรับใช้ ชูชกจึงเดินทางไปขอสองกุมารจากพระเวสสันดรขณะที่พระนางมัทรีออกไปหาผลไม้ พระเวสสันดรจึงได้บำเพ็ญทานอันยิ่งใหญ่ คือ บุตรทาน พระอินทร์เกรงว่าต่อไปอาจมีผู้คิดร้ายขอพระนางมัทรีจึงแปลงกายเป็นพราหมณ์มาทูลขอพระนางมัทรี พระเวสสันดรก็ทรงยินดียิ่งถวายให้ พระอินทร์เห็นน้ำพระทัยอันเลิศล้ำของพระเวสสันดรจึงตรัสสรรเสริญทานบารมีพร้อมถวายองค์มัทรีคืนให้ ฝ่ายชูชกเดินทางรอนแรมในป่าฉุดลากสองกุมารระหกระเหินถึงทางสองแพร่งจึงเดินมุ่งสู่นครสีพี พระเจ้าสุทนต์จึงไต่ตัวราชนัดดาทั้งสองจากชูชกแล้วพระราชทานรางวัลและอาหารรสเลิศมาให้ชูชก ชูชกดื่มกินไม่หยุดจนท้องแตกตาย พระเจ้าสุทนต์และพระนางผุสดีจึงโปรดให้จัดขบวนเกียรติยศไปรับพระเวสสันดรและพระนางมัทรีกลับคืนสู่พระนคร ต่อมาพระเวสสันดร

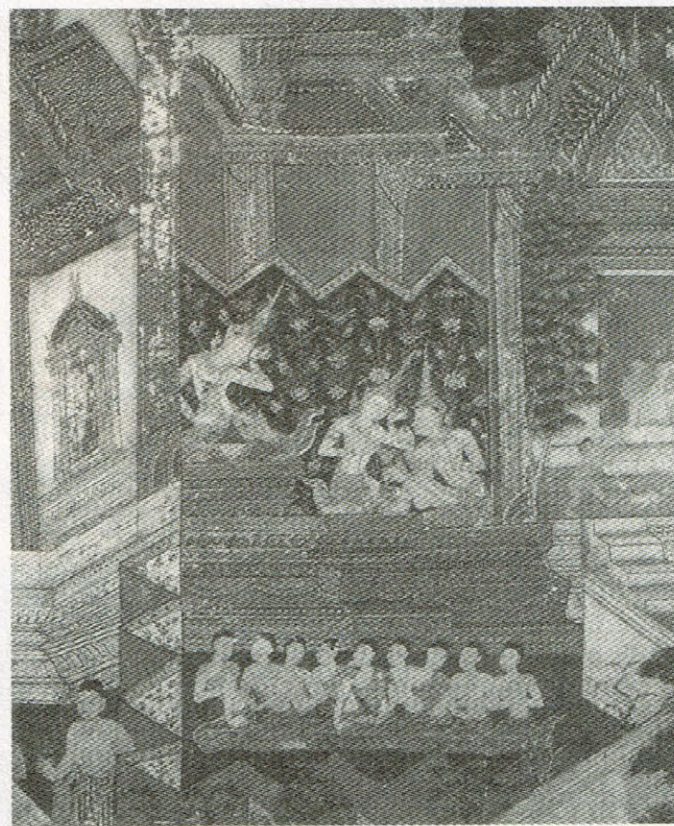
^{๓๗} Piriya Krairiksh. Semas : With Scenes from the Mahanipata-Jakatas in the National Museum at Khon Kaen. **Art and Archaeology in Thailand**. Published by the Fine Arts Department In Commemoration of the 100th Anniversary of the National Museum, September 19, 1974. หน้า 55-57.

จึงเสด็จขึ้นครองราชย์ทรงปกครองเมืองด้วยทศพิธราชธรรมและทรงบริจาคทาน
ตราบजनสินพระชนมายุ”^{๓๔}

พระเวสสันดรชาดกเป็นมหาชาติที่ได้รับความนิยมมากจึงพบหลักฐาน
งานจิตรกรรมในเรื่องนี้จำนวนมาก ทั้งที่ปรากฏในภาพจิตรกรรมฝาผนัง
ภาพพระบฏ ผ้าพระเวส สมุดข่อยและตู้พระธรรมลายรดน้ำ แต่ภาพในลักษณะ
เดียวกับภาพสลักบนใบเสมาแผ่นนี้พบน้อย อาจเนื่องมาจากนิยมวาดภาพ
ในเหตุการณ์ที่สำคัญเหตุการณ์อื่นมากกว่า

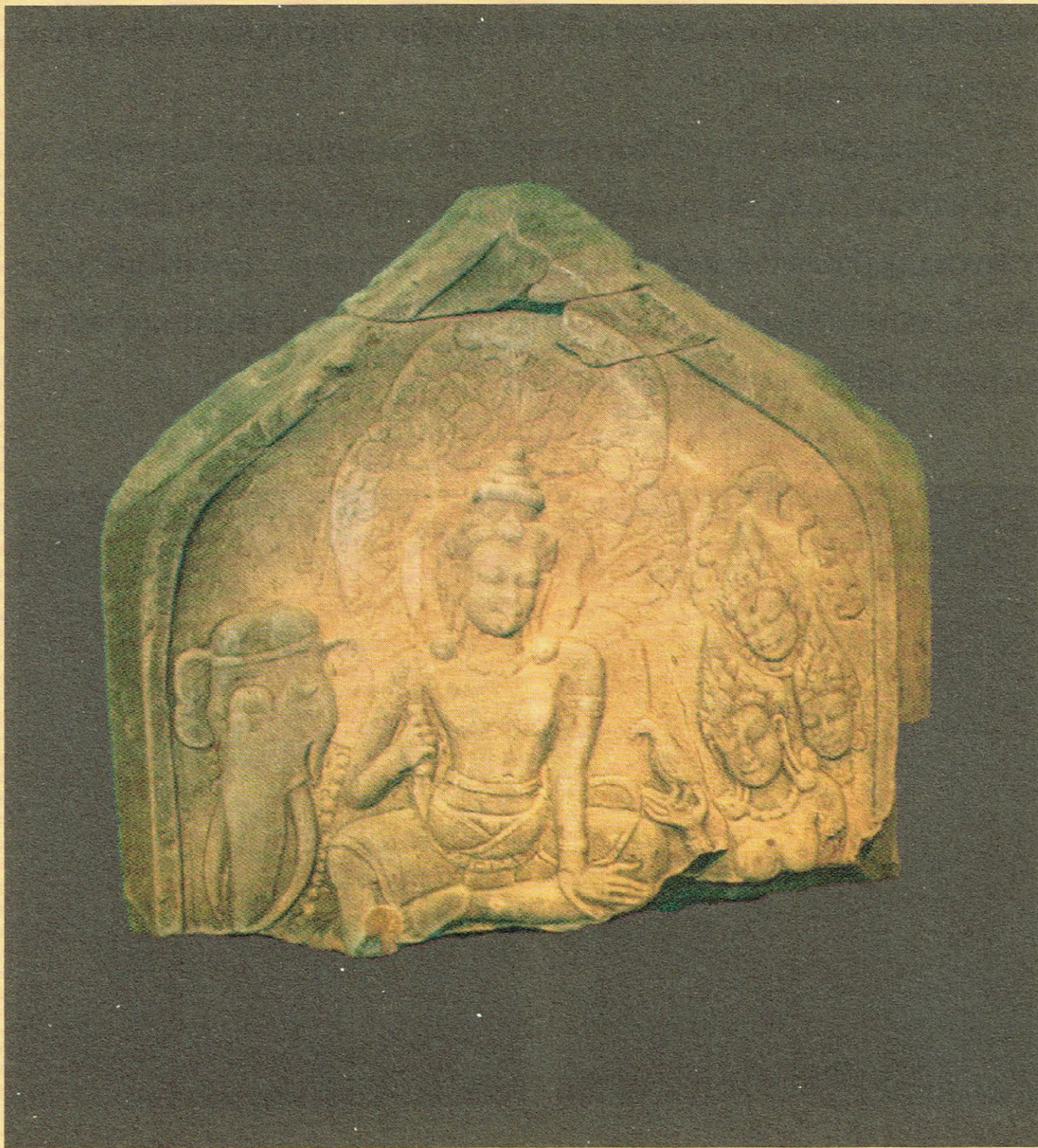

ภาพกิจกรรมฝาผนังวัดสุวรรณาราม
ราชวรวิหาร กรุงเทพมหานคร แสดงภาพ
ชาดกเรื่อง พระเวสสันดรชาดก ขณะ
ประทับในราชมณเฑียรพร้อมด้วยพระนาง
มัทรีและสองกุมาร

ภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดสุวรรณาราม
ราชวรวิหาร กรุงเทพมหานคร แสดงภาพ
ชาดกเรื่อง พระเวสสันดรชาดก ตอน
พระเวสสันดรและพระนางมัทรี ทูลลา
พระเจ้าสุทนต์และพระนางผุสดี

^{๓๔} ศิลปากร, กรม. หนังสือที่ระลึกงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี เรื่อง นิบาต
ชาดก เล่ม ๙ มหานิบาต. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร,
๒๕๔๐. หน้า ๒๓๑-๔๐๔.

ชื่อวัตถุ	ใบเสมาสลักภาพเล่าเรื่อง สันนิษฐานว่าเป็นภาพจากชาดก เรื่อง กุลวกชาดก
เลขทะเบียน	๒๒๗/๒๕๑๖
อายุสมัย	ศิลปะทวารวดี อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๖
ขนาด	กว้าง ๙๒ สูง ๘๓ หนา ๒๔ เซนติเมตร
ชนิด	หินทราย
สภาพ	ชำรุด ยอดแตกชำรุด ส่วนลำตัวหักหายไป
ที่มา	จากการขุดค้นที่เมืองฟ้าแดดสงยาง บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ลักษณะและรายละเอียด

ใบเสมารูปทรงแบบแผ่นหินแบนสภาพชำรุดเหลือเพียงส่วนลำตัวช่วงบนจนถึงส่วนยอด ด้านบนสลักเป็นรูปทรงโค้งแบบกลีบบัว สลักภาพเล่าเรื่องไว้ที่ด้านหน้าเพียงด้านเดียว จากสภาพที่เหลืออยู่ปรากฏร่องรอยภาพกลุ่มบุคคล ๔ คนและสัตว์ ๒ ชนิด ด้านซ้ายมือของภาพสลักเป็นภาพช้าง สวมเครื่องประดับที่ศีรษะและคอ ถัดมาตอนกลางของภาพสลักภาพบุคคลประธานเป็นรูปบุรุษอยู่ในอิริยาบถนั่งพับขาซ้ายบนแท่น ขาขวาห้อยลงกับพื้น แขนซ้ายวางราบกับขาซ้าย แขนขวาถืออาวุธปลายแหลมยกขึ้นระดับอก สวมศิราภรณ์ กุณฑล และกรองศอ ด้านขวามือเป็นภาพสตรี ๓ คน สตรีที่ยืนอยู่ใกล้ประธานของภาพมีนกเกาะอยู่บนมือขวา สตรีทั้งสามสวมศิราภรณ์ กุณฑลและกรองศอ ด้านหลังสลักเป็นภาพต้นไม้

การวิเคราะห์เนื้อหา

พรพรรณ เลหาศิรินาถ และสุทธิลักษณ์ ไชยสุต ทำการศึกษาวิเคราะห์ใบเสมาเรื่องนี้และสันนิษฐานว่า เป็นภาพสลักเล่าเรื่องราวจากชาดก เรื่องกุลวกชาดก ภาพสลักบนใบเสมาเป็นตอนที่ท้าวสักกะเทวราชพานางนกขึ้นมาบนเทวโลก รูปบุคคลที่หนึ่งอยู่ตอนกลางของใบเสมาในท่าสุขอาสนะ สันนิษฐานว่าหมายถึงท้าวสักกะอินทรเทวราช ส่วนรูปบุคคล ๓ คน ที่อยู่ทางด้านขวามือของภาพนั้นเป็นรูปสตรีน่าจะหมายถึงภรรยาทั้ง ๓ คือ นางสุธรรมมา นางสุจิตรา และนางสุนันทา ส่วนรูปเศียรช้างที่อยู่ทางด้านซ้ายมือของภาพน่าจะหมายถึงช้างเอราวัณพาหนะของพระอินทร์ เรื่องราวในภาพกล่าวถึงเหตุการณ์ตอนที่ท้าวสักกะเทวราชพานางสุชาดาที่ไปเกิดเป็นนกกระยางในป่าแห่งหนึ่งขึ้นมาบนเทวโลก เพื่อให้นางนกได้เห็นผลบุญของพระองค์และผลบุญของนางสุธรรมมา นางสุจิตราและนางสุนันทา ที่ได้ทำไว้จนได้มาจุติบนเทวโลก เพื่อให้นางกลับตัวและรักษาศีลห้า เพื่อจะได้เกิดในชาติภพที่ดีต่อไป^{๓๙} เหตุการณ์ในชาดกเรื่องนี้มีดังนี้

^{๓๙} พรพรรณ เลหาศิรินาถและสุทธิลักษณ์ ไชยสุต. “ประวัติมานวิทยา : ใบเสมาที่เมืองฟ้าแดดสงยาง” โบราณคดี ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๔ (พฤศจิกายน ๒๕๑๗), หน้า ๓๗๙-๓๘๒.

“ก่อนที่พระโพธิสัตว์จะได้เสวยพระชาติเป็นท้าวสักกะอินทรวหาราช พระองค์ได้เกิดในตระกูลใหญ่ มีนามว่า มาฆมาณพ ได้ภรรยาตระกูลเสมอกัน คือ นางสุธรรมา สุจิตรา สุนันทา และสุชาดา นางสุธรรมา นางสุจิตราและนางสุนันทา เป็นคนใจบุญมักชอบทำบุญร่วมกับสามีเสมอ ผิดกับนางสุชาดา ซึ่งไม่ชอบทำบุญเลยเพราะนางไม่เชื่อในผลบุญกุศล เมื่อพระโพธิสัตว์สิ้นชีพ จึงได้ไปเกิดเป็นท้าวสักกะเทวราชบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ นางสุธรรมาก็มาจุติพร้อมกับเกิดเทวสภาใหญ่ประมาณ ๕๐๐ โยชน์ ชื่อ สุธรรมา นางสุจิตรา มาจุติพร้อมกับเกิดสวนจิตรลดา และนางสุนันทามาจุติพร้อมเกิดสระโบกขรณี ชื่อ นันทา แต่นางสุชาดากลับได้ไปเกิดเป็นนกกระยางที่ห้วยในป่าแห่งหนึ่ง ทั้งนี้เพราะนางไม่ได้สร้างบุญกุศลไว้นั่นเอง พระอินทร์ทรงระลึกถึงนางสุชาดาว่าไปเกิดในที่ใด ครั้นรู้ว่านางอยู่ที่ใดจึงเสด็จไปหาแล้วจึงพามาเทวโลกเพื่อให้ นางสุชาดาเห็นผลบุญที่นางทั้งสามได้ทำไว้ เพื่อจะสอนให้นางสุชาดาเป็นคนใจบุญ หมั่นทำบุญกุศลโดยให้รักษาศีล ๕ และให้เลิกกินเฉพาะปลาที่ตายแล้ว จากนั้นจึงพานางนกกลับมาที่เดิม เมื่อนางนกตายไปก็ไปเกิดในเรือนช่างหม้อ ต่อมาเกิดเป็นธิดาจอมอสุรวะจิตติ และด้วยผลบุญที่นางทำไว้จึงได้เกิดเป็นหญิงรูปงามและได้เป็นมเหสีของพระอินทร์ในที่สุด”

เป็นภาพเหตุการณ์ที่ไม่ค่อยปรากฏในงานจิตรกรรมสมัยหลังนัก อาจเนื่องมาจากนิยมเขียนภาพเหตุการณ์ตอนอื่นของชาดกในเรื่องนี้แทน

ชื่อวัตถุ	ใบเสมาสลักภาพเล่าเรื่อง สันนิษฐานว่าเป็นภาพจากชาดก เรื่อง พรหมนารถชาดก
เลขทะเบียน	๒๔๒/๒๕๒๐
อายุสมัย	ศิลปะทวารวดี อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๖
ขนาด	กว้าง ๕๕ สูง ๑๑๓ หนา ๑๗ เซนติเมตร
ชนิด	หินทราย
สภาพ	ชำรุด ส่วนล่างชำรุดเป็นรู
ที่มา	เป็นของกลางได้รับจากสถานีตำรวจภูธรอำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์

ลักษณะและรายละเอียด

เป็นใบเสมาแบบแผ่นหินแบน สภาพไม่สมบูรณ์ บริเวณตอนล่างของใบเสมาหักหายไปส่วนหนึ่ง มีรูปพูนอยู่โดยรอบ มีภาพสลักอยู่ด้านหน้าเพียงด้านเดียว เป็นภาพบุรุษยืนหามหรือคอนกระเช้าสองข้าง พระเกศยาว ขมวดมุ่นมวยที่กลางศีรษะ พระหัตถ์ขวายกขึ้นระดับพระอุระ พระหัตถ์ซ้ายอยู่ข้างพระวรกาย ที่พระอังสามีคานหาม มีสิ่งของห้อยอยู่ที่ปลายคานทั้งสองด้าน จากลักษณะองค์ประกอบภาพคล้ายใบเสมาที่พบที่บ้านกุดโง้ง ตำบลหนองนาแซง อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ และใบเสมาสลักภาพพรหมนารถชาดกที่พบที่เมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ ซึ่งปัจจุบันเก็บรักษาไว้ภายในวัดโพธิ์ชัยเสมาราม บ้านเสมา อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

การวิเคราะห์เนื้อหา

ทศพร ศรีสมาน ทำการศึกษาวิเคราะห์ภาพเล่าเรื่องบนใบเสมาแผ่นนี้ และสันนิษฐานว่าเป็นภาพเล่าเรื่องในชาดก เรื่อง พรหมนารถชาดก เป็นเหตุการณ์ตอนที่พระโพธิสัตว์ทรงแปลงกายเป็นนักบวชหามสาแหวกหะลงมายังที่ประทับของพระเจ้าอังคตราชเพื่อทรงแสดงธรรมเรื่องบาปบุญคุณโทษ^{๔๐} ลักษณะคล้ายใบเสมาสลักภาพเล่าเรื่องที่บ้านกุดโง้ง ตำบลหนองนาแซง อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ ที่สุรัสวดี อัฐรัตน์ ได้ทำการศึกษาวิเคราะห์และสันนิษฐานว่าเป็นภาพเล่าเรื่องในชาดก เรื่อง พรหมนารถชาดกเช่นเดียวกัน นอกจากนี้ยังมีลักษณะคล้ายใบเสมาที่พบจากเมืองฟ้าแดดสงยาง ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ภายในวัดโพธิ์ชัยเสมาราม บ้านเสมา อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ นักวิชาการบางท่านศึกษาวิเคราะห์แล้วและสันนิษฐานว่าน่าจะสลักภาพจากชาดก เรื่อง พรหมนารถชาดกเช่นเดียวกัน เหตุการณ์ในชาดกเรื่องนี้มีดังนี้

“พระเจ้าอังคตราชเป็นกษัตริย์ครองเมืองมิลิลา ทรงมีพระราชธิดา นามว่า พระนางจุจรรราชกุมารี ทั้งสองพระองค์เฝ้าในการบุญการกุศล บริจาคทานอยู่เนืองๆ วันหนึ่งพระเจ้าอังคตราชได้สนทนาศธรรมกับชีเปลือย นามว่า คุณาวกะ และได้รับฟังชีเปลือยกราบทูลว่า บาปบุญไม่มี โลกหน้าไม่มี ทุกคน

^{๔๐} ทศพร ศรีสมาน. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕-๕๖.

เสมอภาคกันหมด ทานหรือผลทานย่อมไม่มี ความเพียรไม่มีอำนาจจะทำให้
คนดีหรือชั่ว คนโง่เป็นผู้ให้ คนฉลาดเป็นผู้รับ จึงทรงหลงเชื่อและละเว้นการ
ทำทาน ทรงเพเลิดเพลินอยู่กับความสุข ความรื่นเริง ไม่สนใจราชการแผ่นดิน
แม้พระธิดาจะกราบทูลให้เลิกเห็นผิดเป็นชอบเพียงใดก็ไม่ได้ผล นางจึง
ตั้งสัตยาธิษฐานให้เทวดามาช่วยพระบิดาให้หลุดพ้นจากมิจฉาทิฐิ พระโพธิสัตว์
ซึ่งเสวยพระชาติเป็นท้าว महाพรหม นามว่า นารท จึงแปลงกายเป็นนักบวช
หาบสาแหรกประดับมุกดา ข้างหนึ่งบรรจุภาชนะทองคำ อีกข้างหนึ่งบรรจุ
คนโทแก้วประพาพบนพระอังสา เหาะลงมายังที่ประทับของพระเจ้าอังคตราช
พระองค์ทรงถามว่าพระพรหมนารทมาจากไหนเหตุใดจึงมีฤทธิ์ พระพรหมนารท
จึงทูลว่า พระองค์มาจากเทวโลกเพราะได้บำเพ็ญกรรม ๔ ประการ คือ สัจจะ
ธรรมะ ทมะ และจาคะ ไว้ในชาติก่อน ผลบุญจึงส่งให้มีฤทธิ์ในชาตินี้ พระเจ้า
อังคตราชทรงขอให้พระพรหมนารทบอกทางไปสวรรค์ พระพรหมนารทจึงได้
แสดงธรรมสั่งสอนพระเจ้าอังคตราชเพื่อให้ละมิจฉาทิฐิ เมื่อจะกระทำการสิ่งใด
ควรมีอุเบกขาและใช้ปัญญาพิจารณาให้รอบคอบเมื่อเห็นว่าเป็นสิ่งดีมีประโยชน์
จึงเชื่อและปฏิบัติตาม พระเจ้าอังคตราชจึงสำนึกในพระทัย ละจากมิจฉาทิฐิ
และตั้งมั่นอยู่ในสัมมาทิฐิ ปกครองอาณาประชาราษฎร์ด้วยทศพิธราชธรรม
ต่อไป”^{๔๑}

ในสมัยต่อมายังคงนิยมวาดภาพจิตรกรรมเหตุการณ์ในชาดกตอนนี้อย่างแพร่หลาย เช่น ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่วัดใหญ่ จังหวัดชลบุรี ภาพจิตรกรรม
ฝาผนังที่วัดสุวรรณดาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ภาพจิตรกรรมฝาผนัง
ที่วัดคงคาราม จังหวัดราชบุรี ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่วัดเครือวัลย์วรวิหาร
กรุงเทพมหานคร ภาพจิตรกรรมในสมุดข่อยวัดเขายี่สาร จังหวัดสมุทรสงคราม
นอกจากนี้ยังปรากฏบนตู้พระธรรมลายรดน้ำ ที่หอพระสมุดวชิรญาณสำนัก
หอสมุดแห่งชาติ เป็นต้น

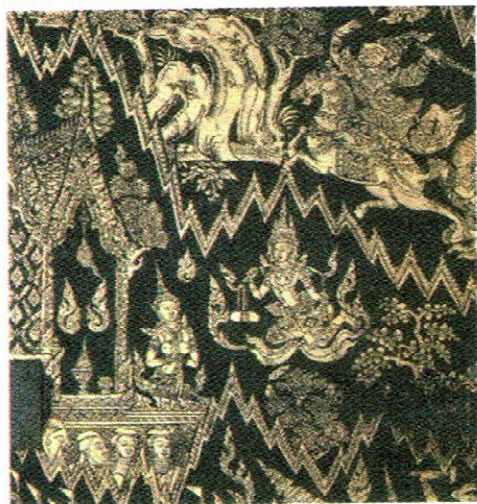
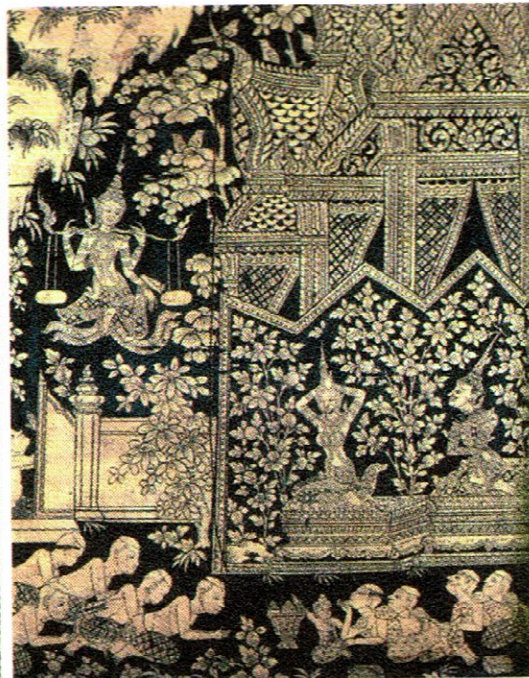
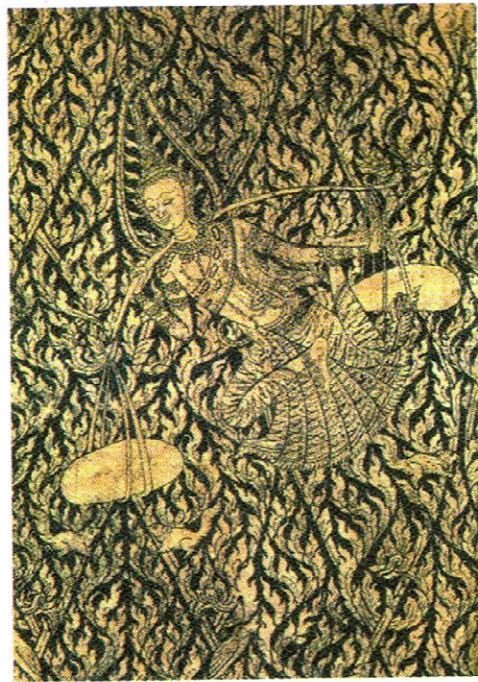
^{๔๑} ศิลปากร, กรม. หนังสือที่ระลึกงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี เรื่อง นิบาต
ชาดก เล่ม ๙ มหานิบาต. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร,
๒๕๔๐. หน้า ๑๐๑-๑๓๗.

ภาพสลักเรื่อง พรหมนารทชาดก
บนใบเสมาที่วัดโพธิ์ชัยเสมาราม
อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ภาพจิตรกรรมฝาผนังจากวัดสุวรรณาราม
ราชวรวิหาร กรุงเทพมหานคร แสดง
ภาพพรหมนารททรงห้ามบริวารทิพย์
ลงมาโปรดพระเจ้าอังคตราช

ภาพจิตรกรรมจากชาดก เรื่อง พรหมนารทชาดก บนตู้พระธรรมในหอพระสมุดวชิรญาณ

ชื่อวัตถุ	ใบเสมาสลักภาพเล่าเรื่องในพระพุทธศาสนา
เลขทะเบียน	๕๖/๒๕๑๗
อายุสมัย	ศิลปะทวารวดี อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๖
ขนาด	กว้าง ๕๔ สูง ๕๖.๕ หน้า ๑๐.๕ เซนติเมตร
ชนิด	หินทราย
สภาพ	ชำรุด ส่วนยอดและส่วนฐานหักหายไป
ที่มา	จากอำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์

ลักษณะและรายละเอียด

เป็นใบเสมาแบบแผ่นหินแบน สภาพชำรุด ส่วนยอดและส่วนฐานหักหายไป มีภาพสลักที่ด้านหน้า องค์ประกอบของภาพประกอบด้วยรูปบุคคล ๒ คน บุคคลที่ ๑ อยู่บริเวณตอนล่างของภาพ ลักษณะคล้ายนักบวช ไม่มีพระเกศา พระกรรณยาว ไม่สวมเครื่องประดับ การแต่งกายช่วงบนมีลักษณะคล้ายครองจีวรห่มเฉียง ผินพระพักตร์ไปทางบุคคลที่ ๒ ของภาพ พระหัตถ์ซ้ายถือวัตถุรูปร่างยาว ปลายด้านบนทำเป็นห่วงกลมลักษณะคล้ายขั้วขระ^{๔๒} บุคคลที่ ๒ เป็นรูปสตรี อยู่ทางด้านขวามือบริเวณด้านบนของภาพ ขมวดมุ่นพระเกศาที่กลางศีรษะ สวมกุนทลรูปทรงเรียวยาว อยู่ในอิริยาบถประทับนั่งคุกเข่าโน้มตัวไปด้านหน้า ก้มพระเศียร พระหัตถ์ขวายกขึ้นในระดับพระอุระ

การวิเคราะห์เนื้อหา

พิริยะ ไกรฤกษ์ ทำการศึกษาวิเคราะห์ภาพสลักบนใบเสมาหลักภาพเล่าเรื่องใบนี้และสันนิษฐานว่าเป็นเรื่องราวในมหานิบาตชาดก เรื่อง มหาชนกชาดก^{๔๓} เป็นเหตุการณ์ตอนที่พระมหาชนกตัดสินใจพระทัยปลงผมออกผนวช เนื่องจากเกิดความเบื่อหน่ายและเห็นโทษของการครองราชสมบัติ พระนางสีวลีติดตามไปทูลอ้อนวอนให้เสด็จกลับคืนพระนครแต่ไม่สำเร็จ ภาพบุคคลบริเวณด้านล่างของภาพที่แต่งกายคล้ายนักบวช ในมือถือไม้เท้าของนักบวชที่ใช้ในการเดินทาง น่าจะหมายถึงพระมหาชนกที่ทรงออกผนวชและออกเดินทางไปประทับที่ป่าหิมพานต์ ส่วนสตรีที่อยู่ด้านบนของภาพอยู่ในอิริยาบถประทับนั่งคุกเข่าโน้มตัวไปด้านหน้า ก้มพระเศียร พระหัตถ์ขวายกขึ้นในระดับพระอุระ ลักษณะคล้ายอยู่ในอาการเศร้าโศก น่าจะหมายถึงพระนางสีวลีที่ตามไปทูลอ้อนวอนให้พระมหาชนกกลับมาปกครองบ้านเมืองแต่ไม่สำเร็จ

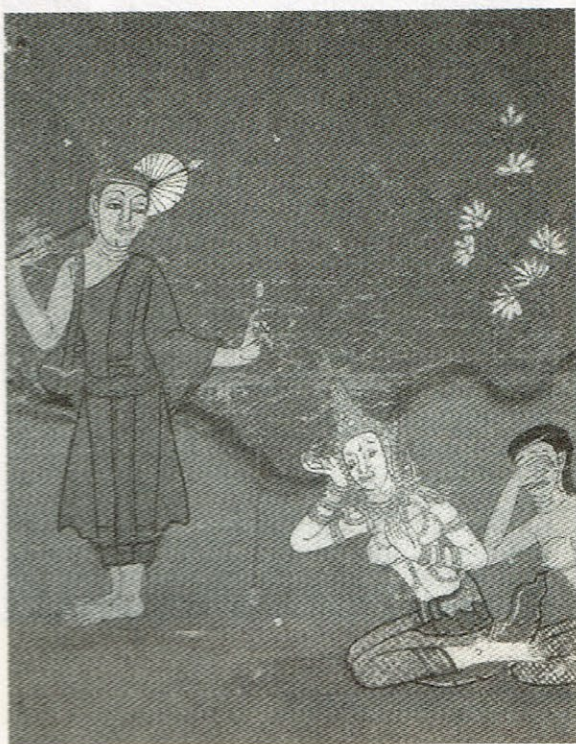
แต่ยังคงมีข้อขัดแย้งเกี่ยวกับองค์ประกอบที่ปรากฏในภาพ เนื่องจากลักษณะการแต่งกายของสตรีที่อยู่ด้านบนของภาพไม่ได้สวมสิริราภรณ์มงกุฏ

^{๔๒} ขั้วขระ หมายถึง ไม้เท้าของนักบวช มีลักษณะด้ามยาว ปลายด้านบนทำเป็นห่วงโลหะกลมส่วนยอดแหลมมีกระพรวนหรือห่วงขนาดเล็กห้อยอยู่ด้านใน เมื่อเขย่าจะเกิดเสียงดังช่วยกำหนดจังหวะในการสวดและแผ่อำนาจคุ้มครอง ใช้ประโยชน์ในการป้องกันสัตว์ร้ายเมื่อออกธุดงค์และประกาศถึงการมาของนักบวชในเวลาวิฤตบาต

^{๔๓} Piriya Krairiksh. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗-๔๘.

และเครื่องแต่งกายแบบคนชั้นสูงในวรรณคดีอีกทั้งการแสดงอิริยาบถ
ประทับนั่งคุกเข่าโน้มตัวไปด้านหน้า ก้มพระเศียร พระหัตถ์ขวายกขึ้นในระดับ
พระอุระ อาจไม่ได้หมายถึงอาการเศร้าโศก แต่อาจเป็นการแสดงความเคารพ
บุคคลที่อยู่ทางตอนล่างของภาพ จึงยังไม่สามารถสรุปได้แน่ชัดว่าเป็นภาพ
เล่าเรื่องเหตุการณ์ในชาดก เรื่อง มหาชนกชาดกจริงหรือไม่ จึงเป็นสิ่งที่
นักวิชาการและผู้สนใจควรช่วยกันศึกษาวิเคราะห์และหาหลักฐานในการ
อ้างอิงเพิ่มเติมเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการศึกษาราวเกี่ยวกับภาพเล่าเรื่อง
บนใบเสมาต่อไปในอนาคต

ในสมัยต่อมายังคงนิยมวาดภาพจิตรกรรมจากชาดกเรื่อง มหาชนกชาดก
อย่างแพร่หลาย แต่เหตุการณ์ในตอนนี้นับไม่มากนัก เช่น ภาพจิตรกรรม
ฝาผนังที่พระอุโบสถวัดดาวดึงส์ ธนบุรี กรุงเทพมหานคร ภาพจิตรกรรมจาก
สมุดไทย วัดสุวรรณภูมิ จังหวัดสุพรรณบุรี และบนตู้พระธรรมลายรดน้ำ
ที่หอพระสมุดวชิรญาณ สำนักหอสมุดแห่งชาติ เป็นต้น

ภาพจิตรกรรมจากสมุดไทยวัดสุวรรณภูมิ
จังหวัดสุพรรณบุรี จากชาดก เรื่อง มหา
ชนกชาดก ตอนพระมหาชนกเสด็จออก
บรรพชา พระนางสีวลีและเหล่านาง
สนมต่างคร่ำครวญเชิญให้เสด็จกลับแต่
พระโพธิสัตว์ทรงปฏิเสธ

ภาพจากตู้พระธรรมลายรดน้ำที่หอพระสมุดวชิรญาณ
สำนักหอสมุดแห่งชาติ จากชาดก เรื่อง มหาชน
กชาดก ตอนพระมหาชนกเสด็จออกผนวช
พระนางสีวลีทูลอ่อนวอนให้เสด็จกลับคืนพระนคร

- ชื่อวัตถุ ใบเสมาสลักภาพเล่าเรื่อง สันนิษฐานว่าเป็นภาพจากชาดก
เรื่อง มหากปิชาดก
- เลขทะเบียน ๓๓/๒๕๑๗
- อายุสมัย ศิลปะทวารวดี อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๖
- ขนาด กว้าง ๕๐ สูง ๒๔๒ เซนติเมตร
- ชนิด หินทราย
- สภาพ ชำรุด บริเวณลำตัวหักชำรุดต่อไว้
- ที่มา จากอำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์

ลักษณะและรายละเอียด

ลักษณะเป็นใบเสมาแบบแท่งหินรูปทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัส ลำตัวเรียวยาว ยอดสอบโค้งทั้งสี่ด้าน สลักลายกนกและลายพันธุ์พฤกษาที่บริเวณเชิงใบเสมา ทั้งสี่ด้าน สลักแนวกรอบของลวดลายทั้งด้านบนและด้านล่าง เนื้อเชิงของ ใบเสมาตกแต่งด้วยการสลักลายพันธุ์พฤกษาเป็นรูปทรงสามเหลี่ยมยอดสอบ แแหลม ๓ ด้าน และที่มุมทั้ง ๔ มุม ด้านหนึ่งสลักภาพเล่าเรื่องเป็นรูปบุคคล ๒ คน บุคคลที่ ๑ อยู่ด้านล่างของภาพลักษณะคล้ายลิง ปากใหญ่ มีหาง อยู่ในอิริยาบถนอนตะแคง ยกแขนขวาขึ้นหนุนศีรษะ วางแขนซ้ายพาดลำตัว ยกขา ซ้ายขึ้นในลักษณะชันเข่า บุคคลที่ ๒ อยู่ทางตอนบนของภาพ ลักษณะใบหน้า เรียวยาว รายละเอียดดลบลเลื่อน ผมยาว สวมเครื่องประดับศีรษะและต่างหู นุ่งผ้าหยักรั้ง ชายผ้าสะบัดไปด้านหลัง อยู่ในอิริยาบถยืนยกแขนขึ้นเหนือศีรษะ ในมือถือวัตถุบางอย่างลักษณะคล้ายก้อนหิน ยกขาซ้ายขึ้น คล้ายกำลังทุ่ม ก้อนหินใส่บุคคลที่นอนอยู่ด้านล่างของภาพ

การวิเคราะห์เนื้อหา

ภาพที่ปรากฏบนใบเสมาแผ่นนี้ ผู้เรียบเรียงสันนิษฐานว่าเป็นภาพ เหตุการณ์ในชาดก เรื่อง มหาภิกขาคด เป็นเหตุการณ์ตอนที่พราหมณ์ชานา กำลังทุ่มก้อนหินเพื่อประทุษร้ายพญาวานรขณะกำลังนอนพักผ่อน จากลักษณะ รูปร่างและใบหน้าของบุคคลที่กำลังนอนอยู่น่าจะหมายถึงพญาวานร ส่วนบุคคล ที่กำลังยกก้อนหินขึ้นเหนือศีรษะน่าจะหมายถึง พราหมณ์ชานา เนื้อหา เหตุการณ์ในชาดกเรื่องนี้มีดังนี้

“วันหนึ่งเมื่อพราหมณ์ชานาในหมู่บ้านกาสิกคามไถนาเสร็จ ได้ปลดโค และเอาจอบพรวนดิน ระหว่างนั้นโคได้เดินเข้าไปในป่า จึงออกตามหาแต่กลับ เดินหลงทางเดินวนเวียนอยู่ในป่านาน ๗ วัน ๗ คืน ด้วยความหิวกระหาย จึงเก็บลูกมะพลับที่ร่วงหล่นลงตามพื้นและป็นขึ้นไปเก็บบนลำต้นมากินเป็น อาหาร แต่กิ่งไม้หัก พราหมณ์ชานาจึงพลัดตกลงไปในเหวลึกและนอนสลบ ไปเป็นเวลา ๑๐ วัน ๑๐ คืน ต่อมาพระโพธิสัตว์ซึ่งเสวยพระชาติเป็นพญาวานร มาพบ จึงสอบถามความเป็นมา พราหมณ์ชานาขอร้องให้พญาวานรช่วยชีวิต พญาวานรจึงผูกเชือกไว้ที่ก้อนหินแล้วให้พราหมณ์เกาะหลังและพากระโดด

ขึ้นจากปากเหวด้วยความยากลำบาก เมื่อขึ้นมาจากเหวได้แล้วพญาวานร
จึงนอนพักผ่อนโดยขอร้องให้พราหมณ์ระวังภัยจากสัตว์ร้ายให้ เมื่อพญาวานร
หลับไป พราหมณ์ชาวนาจึงคิดฆ่าพญาวานรเพื่อกินเนื้อเป็นอาหารและนำไป
เป็นเสบียงระหว่างการเดินทางจึงยกก้อนหินขึ้นมาทุ่มลงบนศีรษะของพญาวานร
เนื่องจากมีกำลังน้อยจึงทุ่มก้อนหินได้ไม่รุนแรงนัก พญาวานรจึงตื่นขึ้นมีเลือดอาบ
ทั่วทั้งตัวและดัดพ้อพราหมณ์ด้วยความเสียใจที่พยายามจะฆ่าตนทั้งๆ ที่พยายาม
ช่วยชีวิต จากนั้นจึงนำไปส่งถึงทางเดินของมนุษย์เพื่อให้พ้นจากสัตว์ร้ายแล้ว
กระโดดกลับเข้าไปในป่า พราหมณ์ชาวนาเกิดความรู้สึกกระวนกระวายและ
ร้อนรนไปทั้งตัว เมื่อพบแหล่งน้ำจึงรีบเดินตรงเข้าไปดื่มกิน ทันใดนั้นน้ำกลับ
มีลักษณะเดือดพล่าน มีสีคล้ายน้ำเลือด น้ำที่ดื่มเข้าไปเกิดเป็นฝีขนาดใหญ่
ผุดขึ้นตามร่างกาย มีน้ำเลือดน้ำหนองไหลออกจากปากแผล กลิ่นเหม็นเน่า
คล้ายซากศพเป็นที่รังเกียจของผู้พบเห็น ต้องทนทุกข์ทรมานจากผลกรรมที่
ทำไว้มาเป็นเวลากว่า ๗ ปี จึงให้ข้อคิดแก่พระเจ้าพรหมทัตและเมืองพาราณสี
และเหล่าเสนาอำมาตย์เมื่อครั้งเสด็จประพาสมิตาซินอุทยานและทอดพระเนตร
เห็นมนุษย์เปรตว่า ไม่ควรประทุษร้ายต่อมิตร เพราะผู้นั้นถือเป็นคนเลวทราม
ผู้ใดประทุษร้ายต่อมิตรย่อมเป็นโรคเรื้อนผอมโซในโลกนี้ เมื่อตายไปแล้วย่อม
เข้าถึงนรก เมื่อกราบทูลเสร็จจึงถูกธรณีสูบและไปจุติในอเวจีมหานรก^{๔๔}

ในสมัยต่อมายังคงมีการวาดภาพจิตรกรรมเหตุการณ์ในชาดกตอนนี้
เช่น ภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถที่วัดเครือวัลย์วรวิหาร กรุงเทพมหานคร
เป็นต้น

^{๔๔} ศิลปากร, กรม. หนังสือที่ระลึกงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี เรื่อง นิบาต
ชาดก เล่ม ๖ ปกิณกนิบาต วิสตินิบาต ติงสนิบาต. (กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและ
ประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๐) หน้า ๓๔๒-๓๔๘ .

ชื่อวัตถุ	ใบเสมาสลักภาพเล่าเรื่อง สันนิษฐานว่าเป็นภาพจากชาดก เรื่อง จันทกุมารชาดก
เลขทะเบียน	๑๔/๒๕๑๗
อายุสมัย	ศิลปะทวารวดี อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๖
ขนาด	กว้าง ๘๒ สูง ๑๕๓ หนา ๒๐ เซนติเมตร
ชนิด	หินทราย
สภาพ	สมบูรณ์ ลวดลายลบเลือน
ที่มา	จากบ้านเสมา อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ลักษณะและรายละเอียด

ลักษณะเป็นใบเสมาแบบแผ่นหินแบน สภาพสมบูรณ์ ลวดลายค่อนข้างลบเลือน ส่วนฐานแตกกะเทาะ ด้านบนสลักเป็นรูปทรงโค้งคล้ายกลีบบัว ยอดสอบแหลม สลักภาพเล่าเรื่องที่ด้านหน้าเพียงด้านเดียว เป็นภาพบุคคล อยู่บริเวณมุมขวาทางตอนบนของภาพ แต่งกายคล้ายกษัตริย์ สวมศิราภรณ์ กุณฑล พาหุรัด ลักษณะคล้ายกำลังลอยอยู่ในอากาศ พระหัตถ์ขวาถือวัตถุยาว ลักษณะคล้ายอาวุธเงื่อนขึ้นคล้ายจะเข้าทำลายพิธีบูชาัญญที่อยู่ด้านล่าง พระหัตถ์ซ้ายยื่นไปข้างหน้า นอกจากนี้ยังปรากฏองค์ประกอบภาพอื่นๆ ได้แก่ ต้นไม้ พุ่มไม้ และส่วนโครงสร้างของซุ้มอาคารเครื่องไม้

การวิเคราะห์เนื้อหา

พิริยะ ไกรฤกษ์ ทำการศึกษาวิเคราะห์ภาพสลักที่ปรากฏบนใบเสมา หินทรายแผ่นนี้ และสันนิษฐานว่าเป็นภาพเล่าเรื่องในชาดก เรื่อง จันทกุมารชาดก เหตุการณ์ในภาพเป็นเหตุการณ์ตอนที่พระอินทร์ คือ ท้าวสักกะเทวราชทรงถือ ค้อนเหล็กอันโชนไฟเสด็จลงมาเร่งการบูชาัญญของพระเจ้าเอกราช^{๔๔} จากภาพ ที่ปรากฏสันนิษฐานว่า รูปบุคคลกำลังเหาะอยู่บนอากาศน่าจะเป็นพระอินทร์ คือ ท้าวสักกะเทวราช เนื่องจากคล้ายกำลังลอยอยู่ในอากาศ พระหัตถ์ขวาถือวัตถุ ยาวลักษณะคล้ายอาวุธเงื่อนขึ้นคล้ายจะเข้าทำลายพิธีบูชาัญญที่อยู่ด้านล่าง พระหัตถ์ซ้ายยื่นไปข้างหน้า จากด้านหลังมีการสลักโครงสร้างของซุ้มอาคาร เครื่องไม้ ที่แสดงให้เห็นว่าน่าจะเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเมือง เหตุการณ์ใน ชาดกเรื่องนี้มีดังนี้

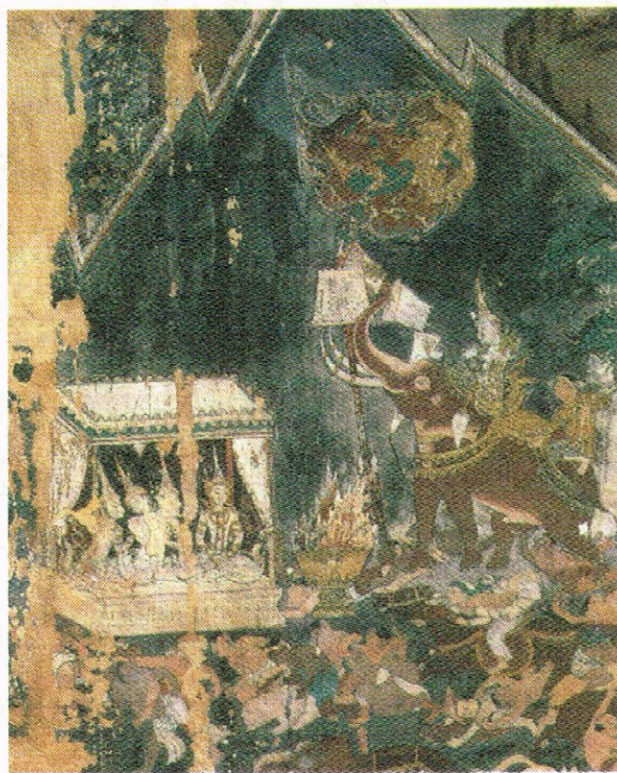
“พระจันทกุมาร เป็นพระโอรสของพระเจ้าเอกราชแห่งกรุงบุปผวัตติ พระเจ้าเอกราชมีปุโรหิตราชครู ชื่อ พราหมณ์กัณทหาละ ซึ่งทำหน้าที่ถวาย ธรรมและวินิจจยคติความ ปุโรหิตผู้นี้ชอบรับสินบนจึงวินิจจยคติอย่าง ขาดความยุติธรรม วันหนึ่งจึงมีการร้องทุกข์ขึ้น พระจันทกุมารจึงตัดสินคดีใหม่ ให้มีความยุติธรรม พระเจ้าเอกราชจึงทรงแต่งตั้งพระจันทกุมารเป็นผู้วินิจจย คติความแทน ส่งผลให้พราหมณ์กัณทหาละโกรธแค้นและผูกอาฆาต พระจันทกุมาร วันหนึ่งพระเจ้าเอกราชทรงพระสุบินเห็นภาพในสรวงสวรรค์

^{๔๔} Piriya Krairiksh. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓.

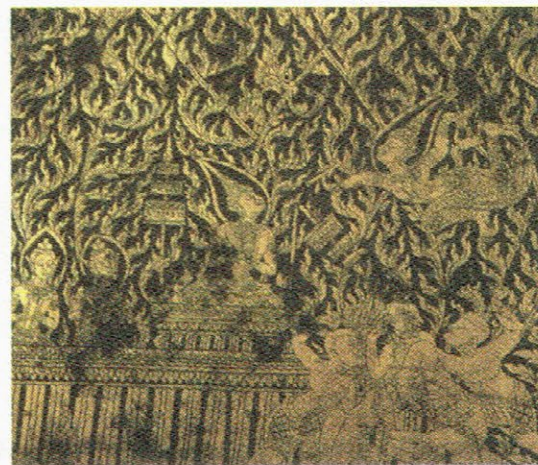
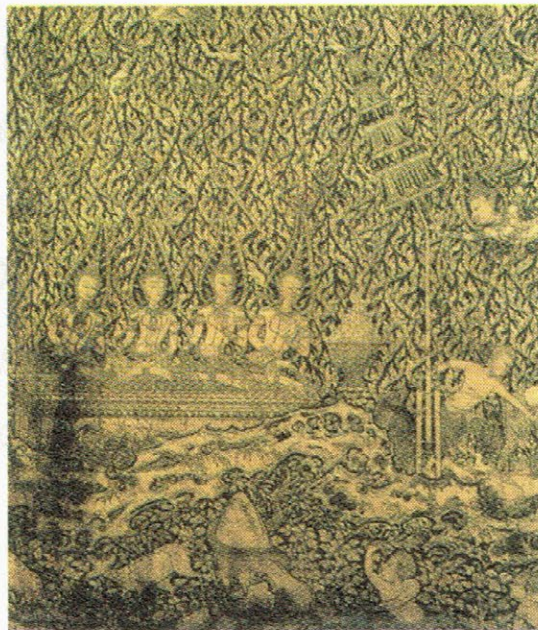
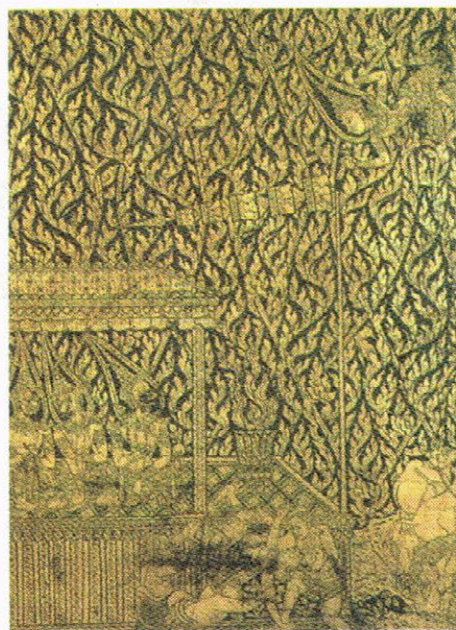
จึงตรัสถามพราหมณ์กัณทหาละว่า ทำอย่างไรพระองค์จึงจะได้ไปเกิดในสวรรค์
พราหมณ์กัณทหาละจึงทูลให้พระเจ้าเอกราชทำพิธีบูชาด้วยพระโอรส
พระราชธิดา พระมเหสี ข้างทรง โคเผือก ม้าทรง และเศรษฐีจำนวนหนึ่ง
พระเจ้าเอกราชหลงเชื่อจึงมอบให้พราหมณ์กัณทหาละจัดพิธีบูชาด้วย แม้ผู้ใด
จะทูลวิงวอนก็ไม่ฟัง พระจันทกุมารต้องมีขันตอดทนต่อการถูกทารุณด้วยวิธี
การต่างๆ หลายครั้ง ในที่สุดจึงถูกจับฝังดินเพื่อบูชาด้วย พระนางจันทเทวีชายา
ของพระจันทกุมาร จึงอธิษฐานขอให้เทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายช่วยเหลือ
ด้วยแรงอธิษฐานทำให้พระอินทร์ คือ ท้าวสักกะเทวราชจำแลงกายเป็นยักษ์
ถือกระบองเหล็กกลุเป็นไฟเหาะลงมาทำลายพิธีบูชาด้วย พราหมณ์กัณทหาละ
ถูกประชาชนลงทัณฑ์จนตาย ส่วนพระเจ้าเอกราชถูกขับไล่ออกจากพระนคร
หลังจากนั้นพระจันทกุมารจึงได้รับการอภิเษกให้เป็นกษัตริย์ขึ้นครองราช
สมบัติและปกครองโดยกุศลธรรมตลอดพระชนมายุ”^{๔๖}

ภาพเหตุการณ์ตอนนีในชาดกเรื่องนี้ยังคงปรากฏบนภาพจิตรกรรม
ฝาผนังตามพระอุโบสถของวัดสำคัญหลายแห่ง เช่น วัดเครือวัลย์วรวิหาร
ช่องที่ ๔๘๖ กรุงเทพมหานคร วัดสุวรรณดาราราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
วัดคงคาราม จังหวัดราชบุรี ภาพจิตรกรรมจากสมุดไทย วัดสุวรรณภูมิ จังหวัด
สุพรรณบุรี ภาพจิตรกรรมในสมุดข่อยที่พิพิธภัณฑ์เขายี่สาร อำเภออัมพวา
จังหวัดสมุทรสงคราม และภาพลายรดน้ำบนตู้พระธรรมที่เก็บรักษาไว้ใน
หอพระสมุดวชิรญาณ สำนักหอสมุดแห่งชาติ เป็นต้น

^{๔๖} ศิลปากร, กรม. หนังสือที่ระลึกงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี เรื่อง
นิบาตชาดก เล่ม ๙ มหานิบาต. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร,
๒๕๔๐. หน้า ๖๑-๑๐๐.

ภาพจิตรกรรมจากสมุดไทย วัดสุวรรณภูมิ จังหวัดสุพรรณบุรี จากชาดก เรื่อง จันทกุมารชาดก
ตอน ท้าวสักกะเทวราชทรงถือค้อนเหล็กเสด็จลงมาทำพิธีบูชาัยญ

ภาพตู้พระธรรมลายรดน้ำจากหอพระสมุดวชิรญาณ หอสมุดแห่งชาติ จากชาดก เรื่อง
จันทกุมารชาดก ตอนท้าวสักกะเทวราชถือค้อนเหล็กโขนไฟเหาะลงมาทำลายพิธีบูชาัยญ

ชื่อวัตถุ	โบสถ์สลักภาพเล่าเรื่องในพระพุทธศาสนา
เลขทะเบียน	๗๖/๒๕๑๗
อายุสมัย	ศิลปะทวารวดี อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๖
ขนาด	กว้าง ๕๓ เซนติเมตร สูง ๒๖๗ เซนติเมตร
ชนิด	หินทราย
สภาพ	สมบูรณ์
ที่มา	พบที่อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์

ลักษณะและรายละเอียด

เป็นใบเสมาแบบแท่งหินรูปทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัส ลำตัวเรียวยาว ยอดสอบ โค้งทั้งสี่ด้าน สภาพชำรุด มีรอยแตกกะเทาะและรอยแตกร้าว สลักลายกนก และลายพันธุ์พฤกษาที่เชิงใบเสมาทั้งสี่ด้าน สลักแนวกรอบของลวดลาย ทั้งด้านบนและด้านล่าง เนื้อเชิงของใบเสมาทั้งสี่ด้านสลักภาพเล่าเรื่อง

ด้านที่ ๑ สลักภาพบุคคลชายหญิง ๒ คน สวมศิราภรณ์มงกุฎยอดแหลม นุ่งผ้า หักรั้ง ลักษณะคล้ายกำลังก้าวเดินจูงมือ รายละเอียดบนใบหน้าไม่ชัดเจน

ด้านที่ ๒ สลักภาพบุคคล ๒ คนกำลังต่อสู้กัน ทรงผมของบุคคลทางด้านขวามือ ของภาพมีลักษณะกระจายคล้ายใบพัด สวมผ้าคาดศีรษะ นุ่งผ้าหักรั้ง ลักษณะ คล้ายกำลังถูกบุคคลทางซ้ายมือของภาพยกลำตัวขึ้น ด้านที่ ๓ สลักภาพ

บุคคลต่อสู้กับงู เป็นภาพบุรุษนั่งผ้าห้ายกรั้ง กางขาทั้งสองข้างออกจากกัน มือขวาจับกลางลำตัวของงู เหยงหน้ามอง มือซ้ายที่ยกขึ้นตรงตำแหน่งหัวงูที่อยู่เหนือศีรษะ ลักษณะคล้ายกำลังหลอกล่อ และด้านที่ ๔ สลักภาพบุคคลต่อสู้กับม้า บุคคลมีลักษณะผอมยาว ทรงผมกระจายตัวคล้ายใบพัด นั่งผ้าห้ายกรั้ง ปล่อยชายผ้าบริเวณตรงกลาง มือทั้งสองข้างจับขาหน้าของม้าไว้ ขาหลังของม้าอยู่ในลักษณะยกขึ้นติดลำตัวบุคคลที่อยู่ตรงหน้า

การวิเคราะห์เนื้อหา

จากการศึกษาพบว่ายังไม่มีนักวิชาการท่านใดทำการวิเคราะห์และแปลความหมายของภาพเล่าเรื่องเหตุการณ์ดังกล่าว เนื่องจากในองค์ประกอบของภาพทั้ง ๔ ด้านไม่ปรากฏภาพพระพุทธรเจ้า อีกทั้งปรากฏการต่อสู้ของบุคคลกับสัตว์ รวมถึงมนุษย์ จึงสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นภาพเล่าเรื่องจากชาดกในพระพุทธศาสนาเรื่องใดเรื่องหนึ่ง จึงเป็นสิ่งที่นักวิชาการและผู้ที่เกี่ยวข้องควรช่วยกันศึกษาวิเคราะห์และหาหลักฐานในการอ้างอิงเพิ่มเติมเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับภาพเล่าเรื่องบนใบเสมาต่อไปในอนาคต

บรรณานุกรม

กรมพระปรมาทิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า. **ปฐมสมโพธิกฐา**. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๐.

กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, รายงานการสำรวจจังหวัดเลยและสกลนคร เพื่อเป็นข้อมูลสำหรับการวิจัยโครงการพุทธศิลป์ในดินแดนอีสานตอนบนและเพื่อเตรียมการจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สกลนคร ระหว่างวันที่ ๓๐ สิงหาคม-๕ กันยายน ๒๕๓๗. (เอกสารอัดสำเนา)

เกสร จาติกวณิช. **พุทธประวัติในประติมากรรมทวารวดี**. ปรินญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๒๕๔๕.

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปี. **ชาดกและพุทธประวัติจากตู้ลายรดน้ำ**. กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, ๒๕๔๙.

ทศพร ศรีสมาน. **การวิเคราะห์ข้อมูลโบราณวัตถุเพื่อการศึกษาและจัดแสดง : กรณีศึกษาใบเสมาหินทรายในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (วัฒนธรรมศึกษา). กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล. ๒๕๔๖.

นางลักษณ์ ชนกกำพล. **การศึกษาวิเคราะห์และประดิษฐ์ทำร่ำของภาคอีสานในศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ จากใบเสมาเมืองฟ้าแดดสงยาง**. วิทยาลัยครูมหาสารคาม. ๒๕๓๔.

นิพัทธ์พร เพ็งแก้ว. **บทบาททางสังคมของศิลปกรรมชาดกก่อนสยามเปิดประเทศรับอิทธิพลตะวันตก**. จากหนังสือประวัติศาสตร์ที่ต้องจารึก รวมบทความวิชาการด้านศิลปะ. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๐.

นิยะดา เหล่าสุนทร. **ปัญญาชาดก**. กรุงเทพฯ : แม่คำผาง, ๒๕๓๘.

หน่วยศิลปากรที่ ๗. รายงานการขุดแต่งและขุดค้นโบราณวัตถุสถานเมืองฟ้าแดดสงยาง
ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์. ๒๕๑๐ - ๒๕๑๒.
(เอกสารอัดสำเนา)

ผาสุข อินทราวุธ และคณะ. รายงานการขุดค้นเมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง
อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์. นครปฐม : สถาบันวิจัยและพัฒนา
มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๔.

พระเทพดิลก (ระแบบ) ฐิตญาโณ. พระพุทธประวัติเฉลิมพระเกียรติ ๘๐ พรรษา.
กรุงเทพฯ : ทุณมูลนิธิเฉลิมพระเกียรติ ๘๐ พรรษา วัดพระราม ๙, ๒๕๕๐.

พระมหาสุนทร สุนทรธมฺโม. ชาดกและประวัติพุทธสาวก-พุทธสาวิกา. ขอนแก่น :
คลังนานาวิทยา, ๒๕๔๗.

พิริยะ ไกรฤกษ์. อารยธรรมไทย : พื้นฐานทางประวัติศาสตร์ศิลปะ เล่ม ๑.
กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๔๔.

พิสิฐ เจริญสุข. เกิดความรู้ในนิทานชาดก. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๙.
วิชาการ, กรม, กระทรวงศึกษาธิการ. จิตรกรรมฝาผนัง นิทานชาดก (พระเจ้า ๕๐๐
ชาติ). กรุงเทพฯ : ศรุสภา, ๒๕๔๐.

วิริยา อุทธิเสน. การศึกษาคติความเชื่อของชุมชนโบราณสมัยทวารวดี
ในลุ่มแม่น้ำชีตอนกลาง กรณีศึกษาจากพระพิมพ์ดินเผา. ปริญา
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชา
โบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๒๕๔๖.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. ศิลปะทวารวดี วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดน
ไทย. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๗.

ศิลปากร, กรม. ทศชาติคำฉันท์ เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕
ธันวาคม ๒๕๔๒. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรม
ศิลปากร, ๒๕๔๒.

ศิลปากร, กรม. ใบเสมากลุ่มพระพุทธรูปบาทบัวบาน อำเภอบ้านฝื่อ จังหวัดอุดรธานี.

กรุงเทพฯ : อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท สำนักงานโบราณคดีและ
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๗ ขอนแก่น, ๒๕๔๑.

ศิลปากร, กรม. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และ
ภูมิปัญญาจังหวัดขอนแก่น. กรุงเทพฯ : ศรุสภา, ๒๕๔๒. (จัดพิมพ์
เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ
๕ ธันวาคม ๒๕๔๒)

ศิลปากร, กรม. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และ
ภูมิปัญญาจังหวัดชัยภูมิ. กรุงเทพฯ : ศรุสภา, ๒๕๔๒. (จัดพิมพ์เนื่อง
ในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม
๒๕๔๒)

ศิลปากร, กรม. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และ
ภูมิปัญญาจังหวัดนครพนม. กรุงเทพฯ : ศรุสภา, ๒๕๔๒. (จัดพิมพ์
เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ
๕ ธันวาคม ๒๕๔๒)

ศิลปากร, กรม. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และ
ภูมิปัญญาจังหวัดนครราชสีมา. กรุงเทพฯ : ศรุสภา, ๒๕๔๒. (จัดพิมพ์
เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ
๕ ธันวาคม ๒๕๔๒)

ศิลปากร, กรม. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และ
ภูมิปัญญาจังหวัดบุรีรัมย์. กรุงเทพฯ : ศรุสภา, ๒๕๔๒. (จัดพิมพ์เนื่อง
ในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม
๒๕๔๒)

ศิลปากร, กรม. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และ
ภูมิปัญญาจังหวัดหนองคาย. กรุงเทพฯ : ศรุสภา, ๒๕๔๒. (จัดพิมพ์
เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ
๕ ธันวาคม ๒๕๔๒)

ศิลปากร, กรม. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และ
ภูมิปัญญาจังหวัดหนองบัวลำภู. กรุงเทพฯ : ศุภสภา, ๒๕๔๒. (จัดพิมพ์
เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ
๕ ธันวาคม ๒๕๔๒)

ศิลปากร, กรม. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และ
ภูมิปัญญาจังหวัดมหาสารคาม. กรุงเทพฯ : ศุภสภา, ๒๕๔๒. (จัดพิมพ์
เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ
๕ ธันวาคม ๒๕๔๒)

ศิลปากร, กรม. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และ
ภูมิปัญญาจังหวัดมุกดาหาร. กรุงเทพฯ : ศุภสภา, ๒๕๔๒. (จัดพิมพ์
เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ
๕ ธันวาคม ๒๕๔๒)

ศิลปากร, กรม. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และ
ภูมิปัญญาจังหวัดยโสธร. กรุงเทพฯ : ศุภสภา, ๒๕๔๒. (จัดพิมพ์เนื่องใน
โอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม
๒๕๔๒)

ศิลปากร, กรม. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และ
ภูมิปัญญาจังหวัดร้อยเอ็ด. กรุงเทพฯ : ศุภสภา, ๒๕๔๒. (จัดพิมพ์เนื่อง
ในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม
๒๕๔๒)

ศิลปากร, กรม. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และ
ภูมิปัญญาจังหวัดเลย. กรุงเทพฯ : ศุภสภา, ๒๕๔๒. (จัดพิมพ์เนื่องใน
โอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม
๒๕๔๒)

ศิลปากร, กรม. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และ
ภูมิปัญญาจังหวัดสกลนคร. กรุงเทพฯ : ศุภสภา, ๒๕๔๒. (จัดพิมพ์เนื่อง
ในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม
๒๕๔๒)

ศิลปากร, กรม. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และ
ภูมิปัญญาจังหวัดสุรินทร์. กรุงเทพฯ : ศุภสภา, ๒๕๔๒. (จัดพิมพ์เนื่อง
ในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม
๒๕๔๒)

ศิลปากร, กรม. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และ
ภูมิปัญญาจังหวัดอุดรธานี. กรุงเทพฯ : ศุภสภา, ๒๕๔๒. (จัดพิมพ์เนื่อง
ในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม
๒๕๔๒)

ศิลปากร, กรม. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และ
ภูมิปัญญาจังหวัดอุบลราชธานี. กรุงเทพฯ : ศุภสภา, ๒๕๔๒. (จัดพิมพ์
เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ
๕ ธันวาคม ๒๕๔๒)

ศิลปากร, กรม. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และ
ภูมิปัญญาจังหวัดอำนาจเจริญ. กรุงเทพฯ : ศุภสภา, ๒๕๔๒. (จัดพิมพ์
เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ
๕ ธันวาคม ๒๕๔๒)

ศิลปากร, กรม. ศัพทานุกรมทางโบราณคดี. กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗),
๒๕๕๐. (สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรมจัดพิมพ์เพื่อ
เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช
เนื่องในโอกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐)

ศิลปากร, กรม. หนังสือที่ระลึกงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี เรื่อง นิบาต
ชาดก เล่ม ๖ ปกนิพนธ์ วิสดีนิบาต ดิงสนิบาต. กรุงเทพฯ : กอง
วรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๐.

ศิลปากร, กรม. หนังสือที่ระลึกงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี เรื่อง นิบาต
ชาดก เล่ม ๘ มหานิบาต. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์
กรมศิลปากร, ๒๕๔๐.

ศิลปากร, กรม. หนังสือที่ระลึกงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี เรื่อง
นิบาตชาดก เล่ม ๙ มหานิบาต. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและ
ประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๐.

ศิลปากร, กรม. หนังสือนำชมอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท จังหวัดอุดรธานี.
กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, ๒๕๔๒.

ศรีศักร วัลลิโภดม, รศ. ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ แอ่งอารยธรรมอีสาน
แฉหลักฐานโบราณคดี พลิกโฉมหน้าประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๓๓.

สุชีพ ปุณฺณานุภาพ. พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน. พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. กรุงเทพฯ
: โรงพิมพ์มหาภูมิภวราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

สุรัสวดี อธิรัตน์. ประติมาณวิธานใบเสมาที่บ้านกุดโง้ง จังหวัดชัยภูมิ.
สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, ๒๕๒๑.

สุรศักดิ์ก่อสร้าง, ห้างหุ้นส่วนจำกัด. รายงานการขุดแต่งบูรณะเสริมความมั่นคง
โบราณสถานเจดีย์พระธาตุยาคุณและเจดีย์บริวาร. ๒๕๓๙. (เอกสาร
อัดสำเนา)

สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๗ ขอนแก่น. รายงานการสำรวจ
แหล่งใบเสมาบริเวณเชิงเขาภูพาน บ้านหนองเจริญ หมู่ที่ ๗ ตำบลขอนแก่น
อำเภอกุดจับ จังหวัดอุดรธานี, ๒๕๔๕ (เอกสารอัดสำเนา)

หน่วยศิลปากรที่ ๗. รายงานการขุดค้นขุดแต่งและบูรณะโบราณสถานเมืองฟ้าแดด
สงยาง บ้านเสมา อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ พ.ศ. ๒๕๑๐-๒๕๑๑.
(เอกสารอัดสำเนา)

อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท. ภูพระบาท : อดีตกาลผسانธรรมชาติ. อุดรธานี
: วิจิตรการพิมพ์, ๒๕๔๓.

Piriya Krairiksh. Semas : With Scenes from the Mahanipata-Jakatas in the
National Museum at Khon Kaen. **Art and Archaeology in Thailand.**
Published by the Fine Arts Department In Commemoration of the 100th
Anniversary of the National Museum, September 19, 1974.

วารสาร

พรชัย สุจิตต์, ดร. “ข่าวและข้อมูลใหม่ทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์” เมืองโบราณ
ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๓ (สิงหาคม-พฤศจิกายน ๒๕๒๖), หน้า ๑๓๒-๑๔๐.

พรพรรณ เลาสีรินาถและสุทธิลักษณ์ ไชยสุต. “ประติมาณวิทยา : ใบเสมาที่
เมืองฟ้าแดดสงยาง” โบราณคดี ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๔ (พฤศจิกายน ๒๕๑๗),
หน้า ๓๗๙-๓๘๙.

สุกัญญา เบนิด. “ใบเสมาพบใหม่บริเวณเจดีย์โนนฟ้าแดด เมืองโบราณฟ้าแดด
สงยาง”, ศิลปากร ปีที่ ๔๓ ฉบับที่ ๖, หน้า ๕๓-๗๓.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว. ภาพสลักบนใบเสมาค้นพบใหม่ ณ พระพุทธรูปบาท
บัวบาน อุดรธานี. ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๑๒ (ตุลาคม ๒๕๓๕),
หน้า ๘๖-๘๙.

อรุณศักดิ์ กิ่งมณี. “ใบเสมาสลักภาพพระพุทธรูปนาคปรกจากบ้านหนองแปน
อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์” ศิลปากร ปีที่ ๕๐ ฉบับที่ ๒ (มีนาคม-
เมษายน ๒๕๕๐), หน้า ๕๘-๖๙.

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ชลบุรี
สำนักศิลปากรที่ ๘ ชลบุรี กรมศิลปากร
กระทรวงวัฒนธรรม